

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З
ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ»**

Виконала студентка 2 курсу

групи 8.2318-сп-13

спеціальності 231 – соціальна робота:

соціальна педагогіка

Волкодав Олена Станіславівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціології, психології

та гуманітарних дисциплін

Криворізького факультету Потопа К. Л.

Науковий консультант: кандидат педагогічних

наук, доцент Пономаренко О. В.

Рецензент: _____

Запорізький національний університет

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра соціальної педагогіки

Рівень вищої освіти магістерський

Спеціальність 231 – соціальна робота

(шифр і назва)

Освітня програма соціальна педагогіка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« _____ » _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

Волкодав Олені Станіславівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Соціально-педагогічна робота з дезадаптованими підлітками

керівник роботи Потопа Катерина Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології, психології та гуманітарних дисциплін

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « _____ » _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи матеріали соціально-педагогічної практики

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) на основі аналізу наукової літератури розкрити сутнісні характеристики явища дезадаптації підлітків, його причини та наслідки; проаналізувати законодавчі акти, що регламентують соціальну роботу з дезадаптованими дітьми та підлітками в Україні; розглянути загальні положення, організаційну структуру служб соціальної реабілітації дітей та підлітків в Україні; провести емпіричне дослідження причини, чинників та проявів дезадаптації підлітків; на підставі отриманих результатів емпіричного дослідження причин та чинників та проявів дезадаптації підлітків розробити комплекс заходів профілактичної роботи з метою удосконалення соціальної роботи з дезадаптованими підлітками; розробити рекомендації щодо підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) рисунок «Орієнтовна модель виникнення соціальної дезадаптації за результатами статистичної обробки даних емпіричного дослідження»; таблиці, діаграми за результатами проведеного емпіричного дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Пономаренко О. В.	18.10.2019	25.10.2019
Розділ 1	Пономаренко О. В.	25.10.2019	08.11.2019
Розділ 2	Пономаренко О. В.	08.11.2019	22.11.2019
Висновки	Пономаренко О. В.	22.11.2019	29.11.2019
Додатки	Пономаренко О. В.	29.11.2019	13.12.2019

7. Дата видачі завдання _____ 18.10.2019 р. _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	Жовтень	Виконано
2.	Написання вступу	Жовтень	Виконано
3.	Написання першого розділу	Жовтень-листопад	Виконано
4.	Написання другого розділу	Листопад	Виконано
5.	Написання висновків	Листопад	Виконано
6.	Оформлення списку літературних джерел	Листопад-грудень	Виконано
7.	Оформлення додатків	Листопад-грудень	Виконано
8.	Оформлення роботи, рецензування	Грудень	Виконано
9.	Захист	Грудень	

Студент _____ Волкодав О. С.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Потопа К. Л.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 94 с., 9 таблиць, 18 рисунків, 96 джерел, 8 додатків.

Об'єкт дослідження: підлітки загальноосвітньої школи у стані соціальної дезадаптації.

Предмет дослідження: зміст соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками.

Мета дослідження: дослідити можливості та зміст методів соціально-педагогічної роботи спрямованої на подолання дезадаптованих проявів серед підлітків.

Методи дослідження: аналіз соціально-педагогічної, психологічної, педагогічної, соціологічної, юридичної наукової і періодичної літератури, законодавчих актів, спостереження, анкетування, тестування, соціально-педагогічний експеримент для впровадження профілактичної програми з удосконалення соціальної роботи з дезадаптованими підлітками.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні і поглибленні знань про соціально-психологічний зміст дезадаптації підлітків, їх ціннісних орієнтацій, а також у комплексному підході до її профілактики, що включає не лише інформування, а й передбачає покращення у формуванні навичок.

Практичне значення дослідження полягає у впровадженні системи профілактичної роботи як засобу підвищення ефективної діяльності соціальних педагогів в аспекті попередження дезадаптації підлітків та прогресивного зменшення кількості негативних проявів дезадаптації.

Галузь використання: загальноосвітні школи, спеціальні школи, навчально-реабілітаційні центри.

АДАПТАЦІЯ, ДЕЗАДАПТАЦІЯ, ПРОФІЛАКТИКА
ДЕЗАДАПТОВАНИХ ПІДЛІТКІВ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, СОЦІАЛЬНА
ДЕЗАДАПТОВАНІСТЬ, УЧНІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

PE3IOME

Volkodav O. S. Social and pedagogical work with maladapted adolescents.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, a conclusion, a list of sources (96 points), 8 appendixes on 32 pages. The qualification work consists of 134 pages, 94 of which are the text, has 9 tables and 18 diagrams.

The qualification work consists of a theoretical part, which consists in the expansion and deepening of knowledge about the social and psychological content of adolescents' maladaptation, their values' orientations, as well as in a comprehensive approach to its prevention, which includes not only informing, but also providing improvements in the formation of practical skills. The research work includes also the empirical part, which contains empirical research and is to introduce a system of preventive work as a means of improving the effective activity of social educators in the aspect of preventing adolescents' maladaptation and progressively reducing the number of negative manifestations of maladaptation.

Objective of the study: to explore the possibilities and content of methods of social and pedagogical work aimed at overcoming maladaptive manifestations among adolescents.

Object of the study: adolescents of secondary school in a state of social maladaptation.

Subject of research: the content of social and pedagogical work with maladapted adolescents.

The hypothesis of the research is the assumption that the process of social and educational work with adolescents who have a high risk of maladaptation, will be effective, provided the development and implementation of a system of diverse and comprehensive preventive work, which provides for the involvement of diverse, pedagogical meaningful educational activities aimed at shaping adolescents' needs for self-improvement, self-education and building a model for a positive future.

The research tasks are:

1) to reveal the essential characteristics of the phenomenon of adolescents' maladaptation and its causes and consequences on the basis of the scientific literature analysis;

2) to analyze the legislative acts regulating social work with maladapted children and adolescents in Ukraine;

3) to consider the general statements, organizational structure of child and adolescent social rehabilitation services in Ukraine;

4) to conduct empirical research into the causes, factors and manifestations of adolescents' maladaptation;

5) based on the results of empirical research into the causes and factors and manifestations of adolescents' maladaptation, to develop a set of preventive measures to improve social work with maladapted adolescents;

6) to develop recommendations for improving the effectiveness of social and pedagogical work with maladapted adolescents.

When writing a work, the following research methods were used: analysis of socio-pedagogical, psychological, pedagogical, sociological, legal scientific and periodical literature, legislative acts, observation, questioning, testing, social and pedagogical experiment to introduce a preventive program to improve social work with maladapted teenagers.

Section 1 «Theoretical bases of social and pedagogical work with maladapted adolescents» contains the concept of maladaptation and its origin, regulatory legal support of social and pedagogical work with maladapted adolescents, domestic and foreign experience of social and pedagogical work.

Section 2 «Content and technology of social and pedagogical work with maladapted adolescents» includes diagnostics of the tendency to maladaptation of adolescents of secondary school, technology of social and pedagogical support of adolescents with difficulties of adaptation, and recommendations for improving the effectiveness of social and pedagogical work.

The results of the study show that most adolescents have an optimal level of adaptation, but there are adolescents in need of help who need preventative work. The

phenomenon of adolescents' maladaptation is caused by a negative attitude to the demands of both educational and social. Students' maladaptation is largely related to psychological characteristics.

Keywords: adaptation, adaptability, maladaptation, disadaptation, prevention of maladapted adolescents, socialization, social maladaptation, adolescent students.

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ.....	13
1.1. Поняття дезадаптації та чинники її виникнення	13
1.2. Нормативно-правове забезпечення соціально-педагогічної роботи з дезадапованими підлітками	29
1.3. Вітчизняний та зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з дезадапованими підлітками	32
Висновки до 1 розділу	42
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ТА ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ.....	44
2.1. Діагностика схильності до дезадаптації підлітків загальноосвітньої школи	44
2.2. Технологія соціально-педагогічного супроводу підлітків з труднощами адаптації.....	70
2.3. Рекомендації щодо підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з дезадапованими підлітками.....	83
Висновки до 2 розділу	87
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95
ДОДАТКИ.....	103

ВСТУП

Складні соціально-економічні умови сучасної України обумовлюють необхідність підвищеної уваги до виховання підростаючого покоління, від якого залежить майбутнє нашої держави. Особливо це стосується підлітків як однієї з найбільш вразливих категорій населення, які в більшій мірі, ніж інші, піддані ризику дезадаптації під впливом несприятливих соціальних умов розвитку та становлення.

Необхідно зауважити, що підлітковий вік є складним періодом розвитку особистості. Саме цей період є сензитивним як для прогресивного становлення підлітка, тобто формування моральних цінностей, переконань, пошуку професії, свого місця в дорослому світі, так і характеризується підвищеним рівнем появи відхилень під впливом негативних чинників оточення. Внаслідок різних причин – фізіологічних, соціальних, психологічних – у значній кількості підлітків не виходить адаптуватися до умов соціуму, що, в свою чергу, унеможлиблює адекватне навчання та взаємодію з навколишнім середовищем. Саме вони виступають носіями різноманітних дезадаптованих проявів (наркоманія, пияцтво, злочинність, бродяжництво тощо), що вносять дисгармонію в соціум.

Актуальність обраної теми зумовлена ще й тим, що кризові умови сьогодення спонукають до пошуку різних шляхів вирішення соціальної проблеми дезадаптації підлітків, яка спричинює у підлітків викривлення соціальних установок та життєвих цінностей.

У зв'язку з розповсюдженням та подальшим зростанням різних форм дезадаптації підлітків, зростає нагальна потреба у створенні й запровадженні працюючої системи підвищення рівня соціально-психологічної адаптації молоді.

Аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволив визначити, що питанням дезадаптації дітей та підлітків присвячені

роботи В. Бочарової, А. Галагузової, Л. Дзюбко, І. Дементьєвої, Л. Закутської, П. Кузнецова, М. Максимової, Л. Міщик, А. Налчаджяна, В. Нікітіна, О. Новикова, Л. Олиференко, О. Прихожан, І. Сабанадзе, Н. Сарджвеладзе, Г. Федорицина, А. Фурмана, О. Холостової, Т. Шульги та ін. [16; 26; 44; 58; 62; 71; 72; 73; 83; 86; 87; 88].

Профілактичну діяльність з підлітками, як один із шляхів вирішення проблеми, вивчали Т. Алексєєва, Б. Алмазов, О. Безпалько, С. Белічева, М. Вайман, М. Ветров, А. Гордєєва, А. Капська, Л. Коваль, Т. Лях, В. Нечипоренко, І. Пінчук, Р. Овчарова, С. Толстухова, С. Хлебик та ін. [1; 8; 37; 41; 61; 76].

Соціальну адаптацію та її механізми вивчали Т. Андрєєва, Ф. Березін, Н. Єрмоленко, В. Казначєєв, Н. Лукашевич, Г. Медведєв, М. Мирошнікова, В. Немировський, В. Розов, Б. Рубін, В. Слюсаренко та ін. [3; 10; 50; 58].

Та все ж вирішення проблеми дезадаптації підлітків залишається актуальною в сучасних умовах, а саме питання вивчення та визначення шляхів зниження дезадаптації підлітків у загальноосвітніх школах як негативного явища, яке перешкоджає сучасній соціалізації дитини, повноцінному формуванню її особистості. Потребує вдосконалення система соціально-педагогічної роботи з цією категорією дітей.

Об'єктом дослідження є підлітки загальноосвітньої школи у стані соціальної дезадаптації.

Предметом дослідження є зміст соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками.

Мета дослідження: дослідити можливості та зміст методів соціально-педагогічної роботи спрямованої на подолання дезадаптованих проявів серед підлітків.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що процес соціально-педагогічної роботи з підлітками, в яких зафіксовано високу вірогідність ризику дезадаптації, буде ефективним за умови розробки та впровадження системи різнопланової та комплексної профілактичної роботи, в рамках якої передбачено залучення різнопрофільних спеціалістів, а також проведення

соціальним педагогом змістовних просвітницьких заходів спрямованих на формування у підлітків потреби самовдосконалення, самоосвіти та побудови моделі позитивного майбутнього.

Відповідно до мети й гіпотези дослідження було визначено такі завдання:

- на основі аналізу наукової літератури розкрити сутнісні характеристики явища дезадаптації підлітків, його причини та наслідки;
- проаналізувати законодавчі акти, що регламентують соціальну роботу з дезадаптованими дітьми та підлітками в Україні;
- розглянути загальні положення, організаційну структуру служб соціальної реабілітації дітей та підлітків в Україні;
- провести емпіричне дослідження причини, чинників та проявів дезадаптації підлітків;
- на підставі отриманих результатів емпіричного дослідження причин та чинників та проявів дезадаптації підлітків розробити комплекс заходів профілактичної роботи з метою удосконалення соціальної роботи з дезадаптованими підлітками;
- розробити рекомендації щодо підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками.

При написанні роботи використовувались такі методи дослідження: аналіз соціально-педагогічної, психологічної, педагогічної, соціологічної, юридичної наукової і періодичної літератури, законодавчих актів, спостереження, анкетування, тестування, соціально-педагогічний експеримент для впровадження профілактичної програми з удосконалення соціальної роботи з дезадаптованими підлітками.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні і поглибленні знань про соціально-психологічний зміст дезадаптації підлітків, їх ціннісних орієнтацій, а також у комплексному підході до її профілактики, що включає не лише інформування, а й передбачає покращення у формуванні навичок.

Практичне значення дослідження полягає у впровадженні системи профілактичної роботи як засобу підвищення ефективної діяльності соціальних

педагогів в аспекті попередження дезадаптації підлітків та прогресивного зменшення кількості негативних проявів дезадаптації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

1.1. Поняття дезадаптації та чинники її виникнення

Одним із найважливіших напрямів соціальної роботи є робота з дітьми, яких виділяють в самостійну категорію, але називають при цьому по-різному: важкі, важковиховувані, педагогічно занедбані, проблемні, дезадаптовані, діти групи ризику та ін.

Різні назви позначають різні точки зору на дану категорію дітей. Визначення «важкі», «важковиховувані», «педагогічно занедбані», «проблемні» даються таким дітям з позиції педагога, для якого вони створюють особливі труднощі, проблеми, незручності і цим виділяються серед «звичайних» дітей. Така точка зору лежить в основі традиційних педагогічних підходів у ставленні до цих дітей [94].

Вагомий внесок у дослідження психолого-педагогічних аспектів важковиховуваності, попередження правопорушень серед неповнолітніх і старшокласників зробили: П. Блонський, В. Оржеховська, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та ін. [37; 62; 64].

Для розробки теоретичних основ профілактики протиправної поведінки мають значення фундаментальні дослідження загальних проблем виховання І. Беха, С. Белічевої, Б. Кобзаря, О. Киричука, І. Козубовської, В. Оржеховської, М. Фіцули та ін. [8; 12; 64; 65].

Необхідно більш детально розглянути погляди учених, які є важливими для розуміння проблеми дезадаптованих підлітків.

Л. Березовська підкреслює, що становлення особистості пов'язане із вихованням. Перші спроби розглядати виховання як соціальний феномен (у перекладі з грецької – те, що з'являється, тобто явище) зробив Е. Дюркгейм. Виховання за своєю природою є таким: його сутність полягає в соціалізації

індивідів, підготовці до життя, до взаємодії у групах, суспільстві. Виховувати дитину – значить проявити до неї «примушення», яке є головною ознакою соціального факту. З розвитком соціології підтвердилася соціальна суть виховання: це процес, який відбувається у формі спілкування та взаємодії між суб'єкт-об'єктами виховання і практично неможливий без їх спільної діяльності. Також це процес, пов'язаний із безперервним порівнянням та оцінюванням суб'єкт-об'єктів виховання один одного стосовно відповідності нормам та вимогам суспільства, рівня засвоєння суспільних цінностей. Виховання як соціальна система має структуру, що містить такі об'єкти: люди, «об'єкт-суб'єкти» виховання, соціальні інститути виховання, культура та «окультурене» природне середовище і напрямки виховання [11].

Мистецтво виховання, за Арістотелем, полягає у можливості вчителя разом із природою робити людину досконалою, прекрасною з усіх боків. Вчений рекомендував вихователям враховувати вікові та індивідуальні особливості дитини і дотримуватися середини при вихованні [17].

Сократ, який сам був вихователем – майстром, вказував, що метою виховання є розвиток кращих задатків і почуттів вихованців, спрямованих на пізнання та розвиток істини і добра.

Особливу увагу вихованню у своєму вченні приділяв Епікур. Мистецтво життя людини полягає, за його твердженням, у надії на саму себе, умінні керувати своїми бажаннями, які знаходять своє відображення у прагненні до нормального фізичного розвитку, пізнання світу і себе, спілкування з подібними собі з метою розвитку своїх духовних сил.

Подібних поглядів дотримувався і Демокріт. Зокрема, він стверджував, що людина може досягти моральної досконалості шляхом формування таких цінних якостей як самопізнання, самоконтроль, здатність до розумного самообмеження, самодисципліна. Він вважав, що погане оточення негативно впливає на дитину. Вихователь повинен завжди пояснювати дитині позитивність і негативність вчинків, оцінювати їх [25].

Цікавими є думки римського педагога М. Квінтіліана, який у своїй книзі «Про виховання оратора» зазначав, що позитивні задатки слід розвивати, а погані вчинки дітей є результатом неувважності до них педагога.

Не менш значущими для нас є і педагогічні ідеї мислителя-гуманіста М. Монтеня. Зокрема, думка про уміння вихователя розуміти, поважати, знати вихованця; не вживати до нього насильства, виявляти у відносинах з дитиною витримку, вимогливість та доброту [11].

Я. Коменський, видатний чеський педагог, у своїй книзі «Велика дидактика» звертається до проблем відхилень у поведінці дітей. Так, вчений вважав, що діти не народжуються поганими чи добрими, вони стають такими у результаті неправильного виховання. Особливу увагу Я. Коменський акцентував на тому, що «ласкаве слово», вправління у добрих вчинках, похвала – найкращі методи виховання. Цікавою є його класифікація дітей, які мають труднощі у навчанні: діти дуже повільні, загальмовані, діти вперті, невгамовні, яких часто вважають безнадійними, але з яких можна виховати видатних людей; діти тупі, байдужі до всього, мляві, злі, вперті. Педагог вважав також, що трапляються, хоч дуже рідко, діти-виродки, безнадійні у вихованні [52].

Швейцарський педагог І. Песталоцці стверджував, що виховання повинно починатися з першого дня від народження дитини, а матерів слід навчати методиці виховання.

Соціалісти-утопісти Фур'є, Сен-Сімон, Оуен вбачали причинами відхилень у поведінці особистості вади соціального середовища, недоліки в організації суспільства. У своїх працях Р. Оуен, розкриває теорію про те, як формується «поганий», «посередній», «найкращий характер» залежно від середовища, виховання, природи дитини [25].

Заслуговують уваги погляди Б. Мореля, Ч. Ломброзо, Е. Кречмера щодо причини злочинної поведінки людини. Ломброзо висловлював думку, про «природжений тип злочинця». Злочинця, за його теорією, можна впізнати за певними зовнішніми ознаками («атлетична фігура», «низьке чоло», «великі вуха» та ін.). Вчення Ломброзо неодноразово критикувалися[49].

Концепція Е. Кречмера про те, що відхилення у поведінці можна пояснити спадково-біологічними причинами, а темперамент і характер – типом будови тіла була визнана методологічно неправильною, оскільки розвиток особистості не зводиться лише до успадкованих генотипних особливостей.

Американські вчені Е. Хьютон, У. Шелдон дослідили, що поведінка людини, в тому числі протиправна, залежить від показників росту, об'єму грудної клітки, кольору шкіри та ін. Хоч хибність цієї теорії є очевидною (адже злочинці є невисокі, худі, із слабо розвиненою грудною кліткою), дослідники продовжують пошуки існування злочинного типу особистості [52].

Суть ідей австрійського психіатра З. Фрейда полягає у тому, що будь-який вчинок особистості зумовлений конфліктом між «Я» і «воно» тобто між свідомим і підсвідомим. Оскільки підсвідоме (інстинкти, імпульси, потяги), на думку З. Фрейда, природжені, а розвиток особистості закінчується у 6-7 років, то роль виховання, середовища, соціальних умов зводиться до нуля. Це означає, що формування особистості являє собою дію природжених біологічних інстинктів, неусвідомлених імпульсів [95].

Представниками гуманістичної психології є А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл. Суть їх вчення полягає у повазі до особистості людини, незалежно від віку, соціального статусу в суспільстві, а також у тому, щоб не дресирувати, не програмувати, не нав'язувати готове рішення, а стимулювати власну роботу людини щодо особистісного росту.

Гуманістична терапія (К. Роджерс) пропонує терапевту, педагогу, батькові, соціальному працівнику дотримуватись:

- позитивного ставлення до об'єкта терапії;
- бачити світ очима об'єкта (виявити симпатію);
- утримуватися від інтерпретації того, що повідомляє об'єкт терапії, а також від підказки щодо вирішення його проблем [52].

Інші вчені трактують відхилення у поведінці неповнолітніх, виходячи із врахування закономірностей людської психіки. Такі ідеї є різновидами «теорії фрустрації». Прихильники якої вважають, що фрустрація найчастіше

призводить до агресії, до різноманітних форм негативної поведінки. Але в останні роки з'явилися дослідники, які звертають увагу на середовище та його вплив на особистість.

Так, американський психотерапевт Д. Легман довів негативність впливів популярних у США коміксів, радіо і телепередач, у яких є насилля, стрілянина, вбивство та ін., на формування особистості. Він стверджує, що американські діти, які тисячу разів відчували переживання, пов'язані з насильством, переконані у нормальному його виправданні [11].

Серед основних соціальних факторів, які негативно впливають на формування особистості, дослідниками визначаються популяризація злочинності засобами масової інформації; незадовільні матеріально-побутові умови як фактор, який впливає на формування асоціативного типу особистості.

Вагомий внесок у розвиток теорії відхилень у формуванні особистості дитини у другій половині ХІХ ст. внесли такі вчені, як М. Добролюбов, О. Острогорський, Д. Писарєв, М. Пирогов та ін..

Цікавими є погляди М. Пирогова, який вимагав від вихователів шанобливого ставлення до вихованців, враховувати всі обставини здійснення поганих вчинків і призначати відповідне покарання [17].

Педагог О. Духнович розумів, що на формування поведінки дитини впливають природні нахили і навколишнє середовище. Він рекомендував нетрадиційні підходи до фізично слабких дітей та дітей із затримками у психічному розвитку; карати дітей слід тактовно, обережно, але в окремих випадках вчений допускав можливість фізичних покарань, що суперечило його гуманістичним поглядам [52].

Неможливо переоцінити внесок у розробку проблеми важковиховуваності відомого українського педагога – Василя Сухомлинського і його положення про виховний вплив «живого» слова. Виховання, на думку вченого – це насамперед мистецтво педагогічного спілкування, вміння знайти оптимальний стиль взаємодії. Особливу цінність для сучасних педагогів мають рекомендації науковця щодо застосування покарань у виховній практиці.

Погляди В. Сухомлинського з проблеми важковиховуваності знайшли свій подальший розвиток у великій кількості психолого-педагогічних досліджень у таких напрямках, як виховання та навчання важких дітей; вивчення виховного потенціалу сім'ї, школи, особливостей емоційного розвитку дитини на різних вікових етапах [39].

Поняття «дезадаптовані діти» має соціальний чи соціально-психологічний відтінок і характеризує дану категорію дітей з позицій соціальної норми, а точніше – невідповідності їй. Оскільки соціальна адаптація – це включення індивіда чи групи в соціальне середовище, пристосування їх до відповідних правил, системи норм і цінностей, то соціальна дезадаптація підлітків – це порушення процесу соціального розвитку, соціалізації індивіда. Найбільш характерними проявами соціальної і психолого-педагогічної дезадаптації цих дітей є їх агресивна поведінка, конфлікти з вчителями і ровесниками, вживання алкоголю і наркотиків, здійснення правопорушень (бійки, крадіжки й ін.) невідвідування школи, бродяжництво, спроби суїциду та ін.

У літературі перераховується декілька факторів, що впливають на процес дезадаптації підлітків:

- спадковість (психофізична, соціальна, соціокультурна),
- психолого-педагогічний фактор (дефекти сімейного і шкільного виховання),
- соціальний фактор (соціальні і соціально-економічні умови функціонування суспільства),
- соціальна діяльність самого індивіда тобто активно-вибіркове ставлення до норм і цінностей свого оточення,
- особисті ціннісні орієнтації і здатність до саморегуляції своєї поведінки.

У дослідженнях наголошується насамперед на соціальній зумовленості відхилень, що не виключає впливу індивідуальних особливостей особистості [94].

Сучасний стан українського суспільства не тільки не сприяє вирішенню проблеми дезадаптації дітей і підлітків, але, навпаки, загострює її.

Можна виділити декілька політичних, соціально-економічних, духовно-моральних чинників, що впливають на збільшення кількості соціально дезадаптованих підлітків:

- надмірна комерціалізація суспільства;
- розпад цілого ряду соціальних інститутів, які раніше працювали на дитинство;
- погіршення соціально-економічних умов функціонування сім'ї (низький матеріальний рівень, погані житлові умови);
- зниження моральної культури суспільства та сім'ї;
- криміналізація суспільства, зростання впливу культу сили;
- втрата престижу освіти і чесного заробітку.

Досить суттєвими є психологічні фактори.

У вітчизняній та зарубіжній літературі накопичений великий обсяг даних, який свідчить про те, що на формування дезадаптації здійснюють вплив такі чинники:

- занедбаність як наслідок зовнішньо несприятливих умов життя і виховання, недостатньої уваги до дитини;
- депривація як результат повної відсутності зі сторони батьків теплих, близьких взаємин з дитиною, необхідних для її повноцінного розвитку;
- фрустрація, зумовлена тим, що дуже часто задоволенню життєво важливих потреб дитини заважають непереборні труднощі;
- внутрішній конфлікт, формування комплексу особистісних проблем як перепон у сфері спілкування і діяльності, взаємин з людьми [94].

Невирішеність внутрішніх протиріч з близькими людьми і «значущими іншими» трансформується спочатку у відчуженість, потім у конфронтацію і, насамкінець, у постійну готовність (диспозицію) до зіткнень, різних за способами взаємодії з оточуючими, формами свого вираження, ступенем інтенсивності, тривалістю і відкритістю протистояння.

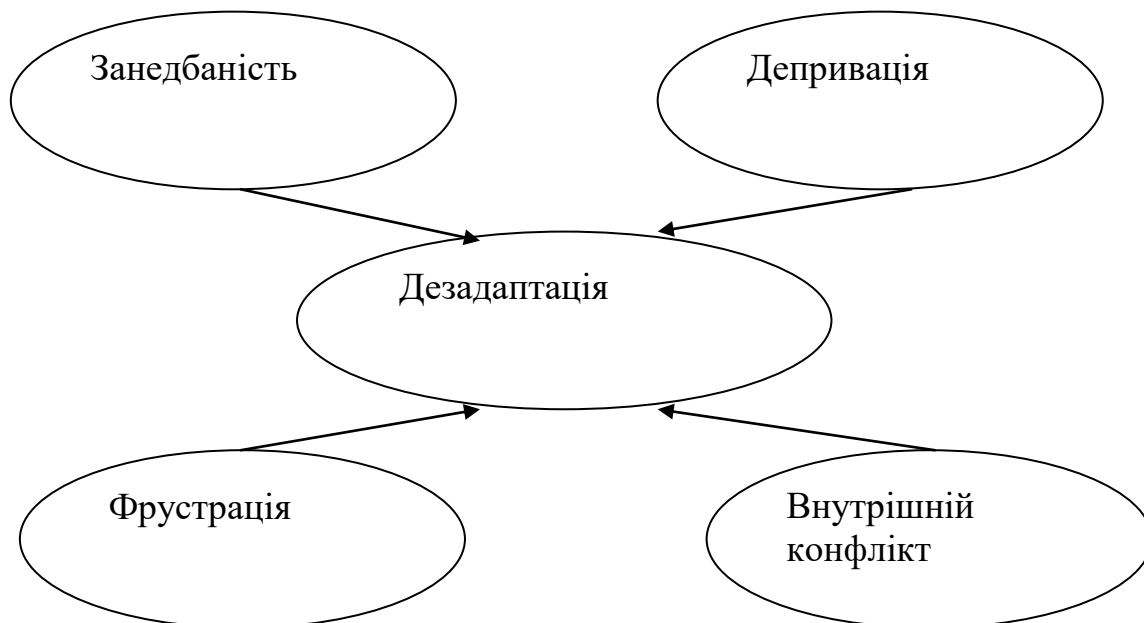

Рисунок 1.1. - Чинники, які здійснюють вплив на формування деадаптації підлітків.

Деадаптації значною мірою сприяють певні психологічні особливості підліткового віку. Психологічним змістом підліткового періоду є за Е. Еріксоном криза ідентичності. Під ідентичністю розуміється визначення себе як особистості та індивідуальності. Її криза настає після розпаду дитячого Я, коли дитина ще не відділяє себе від батьків у психологічному і соціальному плані [12].

У цьому віці людина схильна до запитань: «Хто я така?» і «Що я можу?». Як правило, дитина підліткового віку ідентифікує себе з тією людиною, яка є виразником найбільш привабливої моделі поведінки. Підліток шукає того, хто міг би стати його «дзеркалом», через яке він перевіряв би свої вчинки.

Для підліткового мислення характерні певні особливості, що накладають серйозний відбиток не лише на інтелектуальну, а й на поведінкову сферу. По-перше, їм властива схильність до крайніх варіантів оцінки фактів і подій - перебільшення чи применшення. По-друге, підлітки прагнуть до глобалізації мислення і роблять рішучі й остаточні висновки із неповної, одиничної інформації. По-третє, свої висновки вони обґрунтовують, виходячи з позицій максималізму, не розрізняючи нюансів.

Формування протиправної поведінки в 12-16 років – крайні прояви численних підліткових комплексів і компенсаторних реакцій, спрямованих на їх переборення. Суть цих комплексів – специфічні підліткові поведінкові реакції на вплив оточуючого середовища [56].

Однією з найбільш яскраво виражених реакцій підлітків є реакція емансипації, тобто прагнення звільнитися від опіки дорослих. Вона може поширюватися на встановлені в суспільстві, тобто дорослими, правила і норми.

Для підлітків властиве майже інстинктивне групування з ровесниками. Багато підліткових груп жорстко структуровані, у них є лідер, наближені до лідера, «бійці і опозиція». Такі групи мають «свою територію», яку «захищають» від вторгнення ровесників та інших груп. У закритих закладах реакція групування проявляється досить сильно: створюються «земляцтва»; (об'єднання за етнонаціональним принципом) і «сім'ї» (об'єднання за принципом «подобається / не подобається»). Переважна більшість правопорушень здійснюється саме в групі. Реакція групування – головний регулятор поведінки неповнолітніх злочинців, тому і здійснювані ними злочини переважно групові [94].

Менш небезпечний характер, з точки зору правових відносин, носять так звані реакції-захоплення або хоббі-реакції підлітків. Захоплення є особисто значущими для підлітків, тому вони можуть слугувати ключем для встановлення контакту з ними. Відсутність таких захоплень у підлітків є тривожним симптомом.

Дослідження показують, що однією із важливих причин формування делінквентної поведінки у підлітків є страх перед майбутнім. Скоєння правопорушення стає спробою перебороти цей страх у тій ситуації, коли дитина не бачить можливості раціонального вирішення ймовірних труднощів у майбутньому.

Значну роль у формуванні протиправної поведінки відіграють особливості виховання в сім'ї. Наприклад, гіперопіка зі сторони батьків приводить до формування підкорюваності і некритичності у ставленні до

дорослих. Такі підлітки самостійно рідко йдуть на скоєння злочинів і виявляються втягнутими в них дорослими злочинцями. Вседозволеність формує такі риси характеру, як егоїзм, небажання рахуватися з думками, почуттями і правами інших людей. Часто такі підлітки навіть не усвідомлюють того, що скоїли злочин. Емоційне відторгнення зі сторони близьких людей призводить до того, що підліток стає емоційно нестійким, імпульсивним. Він здатний до скоєння найважчих злочинів задля того, щоб добитися визнання зі сторони значущих для нього осіб.

Ряд дослідників вважає, що підліткові суїциди і правопорушення – це явища одного порядку. Правопорушення – це поведінка суїцидального характеру, що поєднує в собі відхід від реальності з пошуками легкого життя і бажанням спровокувати оточуючих [94].

Л. Орбан-Лембрик наголошує на вирішенні наступних суперечностей:

- між постійно зростаючими в умовах нових економічних відносин вимогами до соціальної, моральної зрілості, до збагачення і розвитку творчих здібностей підростаючого покоління і часто низьким рівнем сформованості його моральної культури, загальним недостатнім рівнем результативності освітньо-виховної системи в суспільстві;

- між бажанням людини і можливістю здійснити це бажання, виконати його;

- між зростаючими вимогами до активізації професійного, соціального самовираження і наростаючими тенденціями маргінальності, прояву соціальної дезадаптації підлітків;

- між об'єктивною потребою збагачення виховного потенціалу мікросередовища, сучасних інститутів виховання і низькою ефективністю його реалізації, нерозвиненістю механізмів їхньої взаємодії, невідповідністю методики їхньої виховної діяльності завданням соціальної адаптації підростаючої особистості;

- між різкою актуалізацією значущості суб'єктивного прояву особистості підлітка і домінуванням її об'єктивного статусу у вихованні [63].

Н. Турченко зауважує, що процес соціалізації будь-якої людини починається саме в сім'ї. Це та система, яка за рахунок взаємного впливу і сумісного рішення життєзабезпечуючих задач запускає процеси формування особистості, виховання всіх членів сім'ї [81].

У психолого-педагогічній літературі проблема «дезадаптації» розглядається з різних позицій:

- визначення змісту понять (Ю. Александровський, Ф. Березін, В. Казначєєв);
- виявлення чинників дезадаптації, які детермінують дані процеси (Я. Стреляу, С. Рубінштейн, М. Ратгер та ін.);
- вивчення особливостей адаптації і дезадаптації дітей різного віку (Л. Закутська, О. Новикова, П. Просецький, А. Фурман, О. Яковлева та ін.);
- прояви дезадаптації, викликані акцентуаціями характеру (В. Каган, О. Лічко та ін.);
- характеристика школярів із синдромом шкільної дезадаптації (С. Аксєньєв, Б. Ананьєв, О. Бовть, С. Гонюкова, О. Екєлова-Багалій, О. Захаров, В. Каган, Л. Калініна, В. Лебединський, О. Ушанкова, Ю. Шевченко та ін.);
- вплив дезадаптованості вчителя на адаптацію учнів (О. Солодухова) [3].

А.Фурман вважає дезадаптацією процес дисгармонійного розвитку особистості, коли виникає неузгодженість цілей і результатів, коли вона стає джерелом психічної напруги, внутрішнього дискомфорту, нестабільності перебігу психічних станів [86].

А. Налчаджян вважає дезадаптацією хід внутрішньо-психічних процесів, що призводять не до розв'язання проблемної ситуації, а до її посилення труднощів і викликаних нею неприємних переживань [58].

Н. Сарджвеладзе стверджує, що дезадаптація – це непристосованість до інших і до себе, складний соціально-психологічний процес, що характеризується неадекватністю комунікативних навичок та дезорганізацією поведінки, невпевненістю у власних силах і недовірливим внутрішньо-особистісним відношенням [73].

Можна виділити такі групи чинників соціально відхиленої поведінки дітей та підлітків:

I. Мотиваційна група чинників – система чинників, що схиляють, спонукають дитину до девіантних дій:

- незадоволеність наявними умовами життя і прагнення до кращих, часто підживлене мас-медіа, що спонукає до поліпшення матеріального рівня будь-якими способами, шукання пригод і набуття нової інформації;

- від відсутності серйозних, чітко окреслених обов'язків чи відсутності прагнення здобути матеріальні блага легким способом;

- відчуття нудьги, що виникає отреби у конструктивному соціальному антагонізмі;

- тенденція до нервового розладу внаслідок алкогольної чи наркотичної залежності;

- потяг до отримання сексуального задоволення;

- потяг до демонстрації своєї переваги і домінації, що поліпшує самопочуття, збіднене життєвими поразками, усвідомленням соціальної ізоляції тощо;

- бажання чогось досягти і звернути на себе увагу інших дітей, підживлене їхньою байдужістю чи нехтуванням.

Таким чином, вказані чинники пов'язуються головним чином із задоволенням таких потреб, як потреба визнання, безпеки, нового досвіду і сексуального задоволення.

II. Предиспозиційні чинники – чинники, що визначають вибір негативної поведінки серед усього її репертуару [74].

Існує ще й інша типологія чинників соціально відхиленої поведінки, а саме:

1. Природні (біологічні) чинники. Вони спонукають до формування девіантних виявів у поведінці дитини за умови існування неадекватних фізіологічних чи анатомічних особливостей росту і розвитку дитячого організму, які сповільнюють чи змінюють хід соціальної адаптації та соціальної

мобільності особистості. Радикальні біогенетичні теорії ХІХ століття навіть пов'язували формування певних девіацій (проституції, наприклад) з особливою конституцією тіла, фізичними вадами, фізіогномікою людини тощо. Насправді не йдеться про існування якогось особливого «гена соціальної відхиленості» чи «гена делінквентності»; йдеться лише про необхідність у разі застосування певних соціально-педагогічних методик додавати ще й медичні. Тому можна стверджувати про наявність певної класифікації біологічних чинників, що сприяють розвиткові соціальних відхилень, а саме:

- генетичні (порушення у розумовому розвитку, дефекти слуху та зору, тілесні вади, порушення нервової системи тощо); такі порушення набуваються дітьми, як правило, ще під час перебування в утробі матері і стають більш вірогідними за умови вживання майбутньою матір'ю наркотиків чи алкоголю, тютюнопаління вагітної, фізичних чи психічних травм, різного типу інфекційних захворювань під час вагітності; особливо сильним спонукальним чинником можна вважати спадкові хвороби, наприклад, спадковий алкоголізм;

- психофізіологічні, що активізуються внаслідок специфічної дії на організм дитини особливих психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, порушень екологічного балансу у регіоні проживання дитини тощо; на особливу увагу при цьому заслуговує вивчення порушень у соціалізації дітей та підлітків зони радіологічного контролю, в тому числі на території Житомирської області;

- фізіологічні (дефекти мовлення, зовнішня непривабливість, недоліки конституційної будови тіла тощо); такі чинники, як правило, впливають на формування спочатку неадекватного сприйняття з боку оточуючих, а вже потім, як реакцію – соціально відхилену поведінку дитини та її неповноцінні між особистісні стосунки та систему соціальних комунікацій.

2. Психологічні чинники, які найперше спонукають до формування різних типів соціально відхиленої поведінки за умови існування психічних чи психологічних патологій або ж різного типу акцентуацій.

Водночас специфічного забарвлення набувають типові поведінкові реакції підлітка – відмова, протест, групування тощо. Сфера інтересів підлітка може набувати при цьому соціально неадекватного вигляду: корисливого; насильницького; паразитичного; споживацького.

3. Соціально-педагогічні чинники можуть виступати як наслідок негативно трансформованого шкільного чи сімейного виховання, при чому найбільш небезпечними групами ризику при цьому є наступні:

- діти шкільного віку, які не відвідують школу (деякі науковці відносять саме цю категорію до т.зв. «дітей вулиці»);
- діти-сироти;
- соціальні сироти, які проживають з батьками, позбавленими батьківських прав, або з такими, що цілком можуть кваліфікуватися як батьки, що можуть бути позбавлені батьківських прав;
- підлітки, що вживають чи вживали наркотики та алкоголь;
- підлітки сексуально неадекватної поведінки;
- діти, що вже вчинили протиправні дії [92].

Несформованість чи слабка сформованість у підлітка навчально-пізнавальної мотивації призводить до навчальної дезадаптації дитини; такого роду дезадаптація може бути початком утворення стійких асоціальних поведінкових стереотипів.

Навчальна дезадаптація проходить у своєму розвитку кілька стадій:

- декомпенсація (виникнення труднощів в оволодінні навчальним матеріалом з одного чи кількох предметів);
- шкільна дезадаптація (порушення поведінки, конфлікти з педагогами і однокласниками, підкріплені труднощами в сприйманні навчального матеріалу);
- соціальна дезадаптація (втрата зацікавленості процесом навчання, перебуванням у колективі однокласників; потяг до асоціальних підліткових угруповань; захоплення спиртними напоями чи наркотиками);
- криміналізація вільного часу підлітка.

Стосовно негативних трансформацій сімейного виховання, то можна виділити наступні стилі сімейного виховання, що призводять до таких трансформацій:

- дисгармонійний стиль (потурання бажанням дитини, з одного боку, та провокування її на конфліктну поведінку – з іншого; присутність подвійної сімейної моралі);

- нестабільний стиль сімейних взаємин (неповні сім'ї; сім'ї, що знаходяться у стані розлучення, але проживають в одному помешканні; сім'ї, де тривалий час відсутній хтось з батьків чи обоє тощо);

- асоціальний стиль (алкоголізовані та наркотизовані сім'ї; сім'ї з аморальним стилем життя батьків, кримінальною їх поведінкою, виявами невмотивованої жорстокості стосовно дітей та один одного тощо).

4. Соціально-економічні чинники – це чинники, що спонукають до формування асоціальних поведінкових стереотипів з причини усвідомлення дитиною дедалі більшого розшарування суспільства на заможних та незаможних; збідніння значної частини населення; обмеження легальних можливостей матеріального забезпечення; безробіття; соціальна напруженість у суспільстві та соціально-правова необізнаність дітей та підлітків.

5. Морально-етичні чинники можна представити у вигляді переліку головних проблем у соціально-ціннісній сфері розвитку особистості, а саме:

- руйнування духовних цінностей у сучасному суспільстві;
- утвердження психології «супермена» у крайньому негативному розумінні цього поняття;
- стирання межі між соціально адекватними та соціально неадекватними діями, вчинками, оцінками;
- нейтральне ставлення суспільства (значною мірою девіантного) до девіантних виявів у поведінці дітей та підлітків; таке ставлення, окрім іншого, призводить до зворотної реакції нейтрального (байдужого) ставлення самої дитини до соціальних проблем своєї сім'ї, регіону, держави загалом (рисунок 1.2) [74].

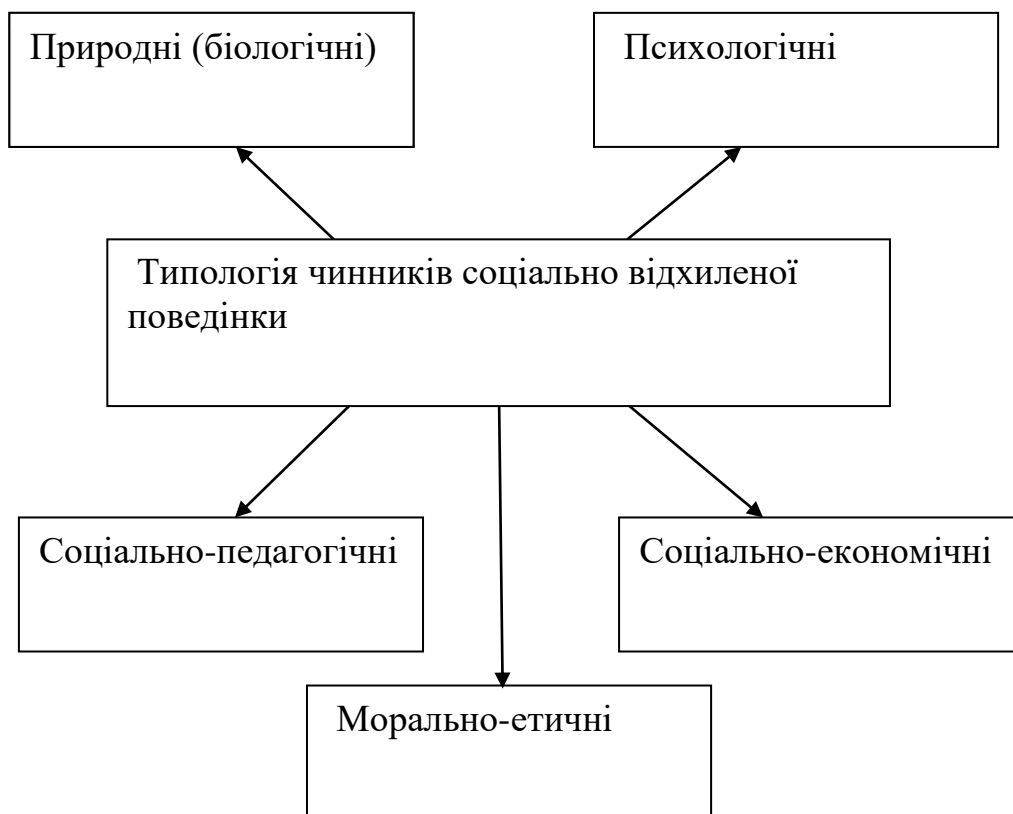

Рисунок 1.2. – Типологія чинників соціально відхиленої поведінки.

Отже, дезадаптація це порушення пристосування організму та психіки людини до змін навколишнього середовища, що виявляється в неадекватних психічних та фізіологічних реакціях. Дезадаптовані підлітки – це діти віком від 10 до 16 років, які внаслідок дії різних складних соціальних умов, обставин життя та індивідуального розвитку не можуть адаптуватися до умов соціуму (навчального закладу, сім'ї, групи ровесників тощо), у результаті чого неспроможні виконувати свої соціальні обов'язки, що являється порушенням взаємодії з навколишнім середовищем, у не сформованості комунікативної культури, неадекватній самооцінці, високому рівні тривожності, негативному ставленні до навчання і школи взагалі, порушенні емоційно-мотиваційної спрямованості.

1.2. Нормативно-правове забезпечення соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками

Соціальна дезадаптація – не є незворотнім процесом. На думку багатьох вчених і практиків, можна не тільки попереджувати відхилення в соціальному розвитку дітей і підлітків, а й управляти процесом ресоціалізації соціально дезадаптованих дітей і підлітків [94].

Взагалі, перед державою стала мета щодо формування нової соціальної політики щодо дезадаптованих дітей та підлітків, а також забезпечення її нормативно-правовою базою.

До нормативно-правового забезпечення, яке регламентує соціальну роботу з дезадаптованими дітьми та підлітками належать: Конституція України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [32; 33; 34; 35; 36; 43].

Конституцією України офіційно закріплено статті з питань прав дитини (статті 24, 51, 52, 92).

Закон України про «Про охорону дитинства» (26.04.2001 р.) – закон, що визначає охорону дитинства в Україні як загальнонаціональний пріоритет з метою забезпечення прав дитини на життя, освіту, охорону здоров'я та соціальний захист. Передбачає таку систему заходів щодо охорони дитинства:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних і соціальних принципів охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий та соціальний захист дітей, приведення його у відповідність до міжнародних правових норм у цій сфері;

- забезпечення необхідних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального

розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи, рівності;

- проведення державної політики, що спрямована на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг і соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;

- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, спричинення їй шкоди [33].

Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р., визначає загальні засади соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними громадянами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією України (254к/96-ВР) та чинним законодавством, створює умови для діяльності громадських та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення [34].

Види соціальної роботи з дітьми визначає Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. Для повноцінної соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та підлітками необхідне створення для них системи закладів, завданнями яких мають бути:

- профілактика бездоглядності, бродяжництва, дезадаптації;
- психолого-медична допомога дітям, які потрапили з вини батьків чи у зв'язку з екстремальною ситуацією (в т.ч. і з фізичним і психологічним насильством) у безвихідне становище;
- формування у дітей та підлітків позитивного досвіду соціальної поведінки, навичок спілкування і взаємодії з оточуючими людьми;
- виконання опікунських функцій у ставленні до тих, хто залишився без батьківської уваги і турботи, засобів до існування;

- психологічна і педагогічна підтримка, що сприяє подоланню кризових станів особистості;
- сприяння поверненню в сім'ю;
- забезпечення можливості отримати освіту;
- турбота про подальший життєвий устрій дітей [35].

Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», який набув чинності 13 січня 2005 р. та є складовою законодавства про охорону дитинства та соціальний захист визначаються правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді із числа дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа є:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- забезпечення пріоритету форм влаштування;
- створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;
- забезпечення права на здоровий розвиток;
- забезпечення соціально-правових гарантій;
- створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- формування системи соціальної адаптації;
- забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини – сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці;

– правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [36].

Отже, державою створена нормативно-правова база для регулювання соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими дітьми та підлітками, яка постійно вдосконалюється внесенням змін.

1.3. Вітчизняний та зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками

Радикальні політичні та економічні зміни в Україні призвели до кризових процесів, які спричиняють виникнення непорозумінь у соціумі. Подальший соціальний розвиток України буде залежати від здатності аналізувати вітчизняний та світовий соціальний досвід та застосовувати найбільш ефективні його надбання до нашої молоді з метою попередження та виправлення дезадаптивних проявів.

Різні аспекти соціально-педагогічної підтримки висвітлені в працях О.Безпалько, О. Газмана, А. Мудрика, Т. Семигіної, В. Скуратовського та ін. [7; 57].

Розглянемо одну з технологій вітчизняного досвіду, соціально-педагогічної підтримки соціально дезадаптованих старшокласників (рис. 1.3).

Зазначена технологія соціально-педагогічної підтримки дезадаптованих старшокласників сприяє алгоритмізації діяльності соціального педагога, чіткості та узгодженості його дій, а отже, робить системною та ґрунтовною [90].

Досить велика різноманітність типів закладів соціально-педагогічної підтримки для дітей групи ризику склалася в Росії, ознайомлення з досвідом діяльності яких має значення і для соціальної роботи в Україні. Це, зокрема, такі заклади.

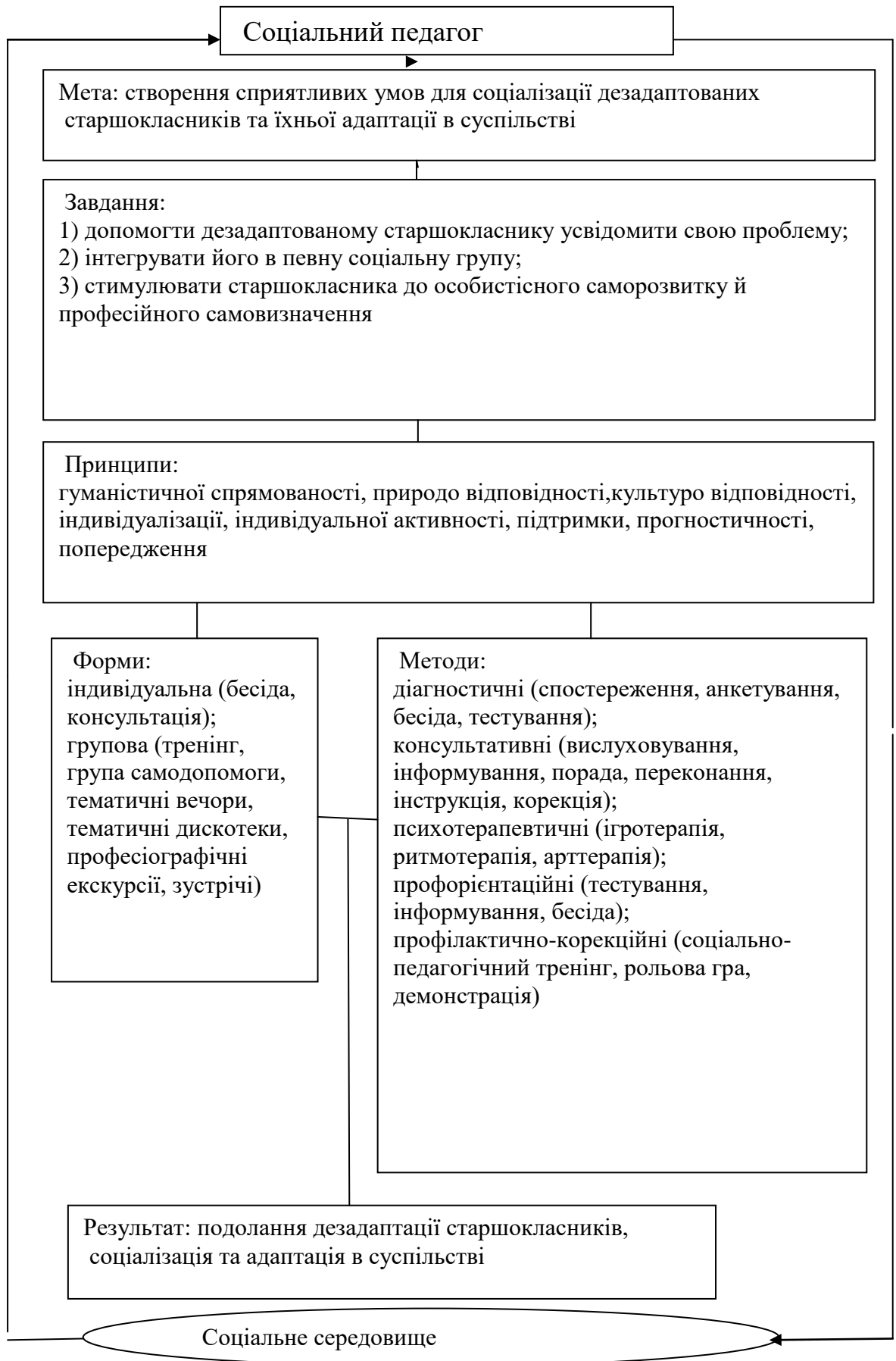

Рисунок 1.3. – Модель соціально-педагогічної підтримки дезадаптованих старшокласників.

Центр соціально-трудової адаптації. Завдання центру – створення умов для початкової професійної підготовки, профорієнтаційно-виховної роботи серед учнів, здійснення контролю за дотриманням прав підлітків у сфері виробництва та ін.

Центр невідкладної соціально-психологічно-педагогічної допомоги. Завдання: надання практичної допомоги дітям і підліткам, які постраждали від жорстокого поводження, фізичного, психологічного, сексуального насильства, тимчасово позбавлені сімейного піклування і засобів до існування.

Центр сімейного виховання. Основне завдання – робота з неблагополучними сім'ями; підвищення педагогічних, психологічних, юридичних знань батьків; збереження сім'ї, її реабілітація; підготовка підростаючих поколінь до шлюбу.

Кризовий центр «Гарний друг» створений як соціально-педагогічний заклад для надання допомоги дітям і підліткам, котрі знаходяться у важких, кризових життєвих умовах, коли стає неможливим чи небезпечним проживання дитини дома.

Психолого-медико-педагогічна служба. У її структуру входять: психологічний відділ, дефектологічний відділ, постійно діюча психолого-медико-педагогічна консультація. За результатами рекомендується навчання в класах компенсуючого навчання, навчання у допоміжній школі.

Центр постінтернатної адаптації. Завдання: створення необхідних матеріальних і психолого-педагогічних умов для розвитку особистості вихованців соціально-педагогічних закладів; створення сприятливих умов, наближених до домашніх, що сприяють розвитку особистості й адаптації в суспільстві; надання психолого-медико-педагогічної та соціальної допомоги випускникам закладів соціально-педагогічної підтримки дитинства; захист прав і інтересів випускників на всіх рівнях соціального забезпечення.

Центр здоров'я і освіти. Завдання: заняття спортом, зміцнення здоров'я, рекреація дітей та підлітків.

Заклади подібного спрямування існують і в Україні, підпорядковуючись різним відомствам. Значну роль у роботі з проблемними дітьми та підлітками відіграють служби у справах неповнолітніх.

Служба у справах дітей районних держадміністрацій (міськвиконкомів) здійснює практично всю діяльність по захисту прав і законних інтересів неповнолітніх. За обсягом своїх можливостей і повноважень вона є основною ланкою в структурі органів і служб, на яких покладена конкретна робота з неповнолітніми. Основні завдання Служби: здійснення державної політики щодо соціального, правового захисту неповнолітніх та попередження правопорушень серед них, зокрема надання їм інформаційної, правової, психолого-педагогічної, медичної та соціальної допомоги; профілактична робота з неповнолітніми та батьками, що спрямована на попередження скоєння неповнолітніми правопорушень та злочинів, запобігання прояву негативних явищ у підлітковому середовищі; координація зусиль місцевих органів державної влади, органів самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у вирішенні питань соціального і правового захисту неповнолітніх, організації роботи щодо запобігання правопорушенням та бездоглядності серед них.

Служба у справах дітей разом з ювенальною превенцією при районних відділах національної поліції бере участь у перевихованні підлітків, які:

- відбували покарання у вигляді позбавлення волі у ВТК;
- засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- повернулися із шкіл чи профтехучилищ соціальної реабілітації;
- засуджені до громадських та виправних робіт; звільнені від відбування покарання з випробуванням;
- звільнені від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру;
- амністовані; схильні до вживання наркотичних речовин.

Важливу роль у роботі з дезадаптованими дітьми та підлітками відіграють, насамперед спеціалізовані служби: Служба психологічної допомоги «Телефон довіри», Кризовий центр соціально-психологічної допомоги, Служба

соціальної підтримки сімей «Родинний дім», Служба вторинної зайнятості молоді та ін..

Основні завдання кризових центрів соціально-психологічної допомоги — надання комплексної психологічної, соціально-педагогічної, соціально-медичної, соціально-економічної, юридичної та інформаційної допомоги дітям, молоді та різним категоріям сімей, які перебувають у кризовій ситуації, зазнали різних форм насилля; здійснення соціально-реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану осіб, які зазнали насильства або перебувають у кризовій ситуації [94].

На сучасному етапі у зарубіжних країнах важливого значення набуває психосоціальний аспект реабілітаційного процесу, спрямований на максимальний розвиток здібностей дезадаптованої дитини та психологічну і соціальну реабілітацію сім'ї.

Робота з дезадаптованими старшими підлітками є обов'язковим компонентом загальної соціальної роботи в багатьох країнах Західної Європи і США. Таких підлітків відносять до «групи ризику», тому що саме їм властива висока ймовірність здійснення протиправних дій, вони залишають школу, втікають з дому, вживають алкоголь і мають інші шкідливі звички. Робота з ними будується, як правило, на основі цілого ряду програм, які мають превентивний характер, тому що чим пізніше надати допомогу дитині в кризовій ситуації, тим складніше ліквідувати наслідки.

Так в Голландії в одній із найбільш благополучних країн Європи, соціальна робота з важкими підлітками здійснюється за цілим рядом програм (проектів): проект Halt – передбачає роботу з підлітками, які допустили мілкі крадіжки або акти вандалізму, проект Thuislozen Team – роботу з підлітками, які бродяжать, проект Family Fest (FF) передбачає роботу з неблагонадійними сім'ями, відносно яких порушено питання про позбавлення батьківських прав, проект Home Video Training (HVT) спрямований на покращення взаємостосунків у сім'ї у питаннях виховання дітей, проект Nieuwe Perspectieven (NP) зорієнтований на роботу з підлітками, яких засуджено умовно. Найбільш

цікавим для нашого дослідження є проект Stichting psychologish pedagogisch instituut (PPI), який передбачає роботу з учнями, які кинули або збираються кинути школу. В рамках даного проекту:

- надається допомога підліткам, які навчаються у звичайній школі, але втратили з нею зв'язки;
- підліткам які навчаються в школі і мають ознаки дезадаптації (відставання в навчанні, високий рівень конфліктності);
- організуються спеціальної школи для підлітків, які в силу різних причин не можуть повернутися до навчання в звичайній школі.

Слід зазначити, що в Голландії з проблемними підлітками працюють соціальні працівники за місцем проживання дитини, за місцем навчання, в лікувальних установах, а також вагому допомогу надають багаточисельні громадські організації.

Майже всі провідні економічні країни світу зітнулися з такими негативними явищами серед підлітків, як агресивне поведіння, жорстокість. Відчуваючи себе невпевнено, володіючи фантазією, взятою з американських фільмів, підлітки стають особливо агресивними. Особливо характерним таке явище стало для Японії, коли у 1995 році внаслідок «відрази» до школи кількість учнів, що пропустили заняття на термін більше 30 днів досягла 61627 учнів, що спричинилось жорстоким ставленням сильніших підлітків до більш слабких, це явище отримало назву «ідзіме». Шляхи його подолання визначились у розвитку індивідуальності дитини шляхом застосування різнобічних методів виховання, впровадження вільного вибору батьками навчального закладу для дітей, позбавленого суворих бюрократичних правил і тілесних вироків, запровадження психологічної служби в школі [22].

Ще в 20 роки минулого століття у США значна увага у шкільній соціальній роботі приділялась проблемам адаптації дітей до умов соціального середовища з метою зменшення серед них числа правопорушень і поліпшення їх психічного здоров'я не тільки через удосконалення шкільних і соціальних умов, а й завдяки допомозі в їх особистісному розвитку.

Надання допомоги підліткам реалізовувалось шляхом розширення сфери діяльності соціальних працівників, які працювали з підлітками, що пропускали заняття та мали інші проблеми: агресивну поведінку, низьку успішність тощо. Соціальні працівники допомагали не лише підліткам, а й їх батькам і вчителям, надаючи поради щодо налагодження ефективної взаємодії у стосунках, ділячись з ними своїми психолого-педагогічними знаннями.

У Великобританії соціальні працівники у роботі з підлітками крім загальноприйнятих принципів (дотримання прав людини, профілактична спрямованість, діяльнісний підхід тощо) керуються і особливими (недопустимість тиску у соціальній роботі з дітьми та сім'єю, партнерські відносини з усіма членами сім'ї, орієнтація на здібності та потенціал людини, врахування думки дітей, співпраця з іншими агентствами). У цій країні соціальні працівники є співробітниками не школи, а соціальних служб забезпечення освіти, прикріплюючись до окремої школи, вони допомагають вчителям вирішувати проблеми, пов'язані з поведінкою, відвідуванням, успішністю, матеріальним становищем учнів; беруть участь у розробці політики і стратегії подолання цих проблем і встановлення зв'язків між сім'єю і школою. Слід відмітити, що у Великобританії, за рішенням суду, батьків дезадаптованих підлітків можуть зобов'язати відвідувати Центри підтримки сім'ї з метою надання батькам методичної допомоги у подоланні недоліків у вихованні їх дітей або ж до сім'ї прикріплюється соціальний педагог з цією ж метою.

Звернемо увагу на точку зору французьких науковців, які вважають, що вирішення виховних проблем повинно стати першочерговим завданням країни, для чого потрібно об'єднати і активізувати зусилля усіх, вся нація повинна стати «виховною нацією» у всьому її ідеологічному, культурному, економічному і економічному розмаїтті. Звертаючи значну увагу на педагогіку навколишнього середовища, французькі вчені вважають, що вона являє собою відкриту систему, так звану, педагогіку дії, найважливішими принципами якої є педагогічна співпраця, педагогічний діалог, міжособистісне спілкування, тому

оволодіння підлітками уміннями спілкування і взаємодії з оточуючим світом сприяє розвитку вільної, автономної особистості, її самовираженню та самореалізації. Досить значна увага приділяється використанню педагогічної анімації як в позашкільній, позаурочній роботі, так і в навчально-виховному процесі [22].

Аніматор (з фр. «animer» – заохотити, надихнути до певної діяльності) прагне створити умови для цікавої захоплюючої діяльності, допомогти створити в групі дружні стосунки, залучити підлітків до анімаційної творчості. Обов'язковими компонентами анімаційної діяльності є анімаційні проекти (масштабні програми з підготовки анімаційних груп, організації соціальної реклами конкретних анімаційних програм тощо) та анімаційні програми (конкретні заходи, творчі справи), які можуть бути різноманітними за змістом і масштабністю. Нове, правильно організоване соціальне середовище сприяє підвищенню загального розвитку особистості [22].

Заслуговує на вивчення, досвід впровадження у Швеції добровільної програми «Контактна модель роботи з сім'єю», яка передбачає підбір місцевим комітетом соціального забезпечення сімей для надання допомоги сім'ям, які знаходяться у скрутному становищі. Контактна модель використовується у роботі з неповними сім'ями, члени яких вживають алкоголь або ж наркотики, які мають дітей-інвалідів, з молодими сім'ями. Особи, які підбираються для такої взаємодії, є звичайними людьми, без спеціальної освіти і професійного досвіду, проте вони здатні контактувати, спілкуватися, підтримувати та допомагати іншим. Подібна практика існує і у Великобританії, там запроваджено цікавий досвід використання сімей вихідного дня, коли з метою надання вільного часу батькам, інші сім'ї беруть на вихідні дні їх дітей до себе.

Досить цікавим є втілений в 90-роках в Німеччині проект «Місто як школа», який став прикладом застосування 46 концепції «навчання на практиці», започаткованої у 70-і роки минулого століття в США, коли в Нью-Йорку зростала кількість старших підлітків, які залишали школу за рік-два до її закінчення та в силу емоційних та інших причин не бажали повертатись до

навчання знову. Тому гостро постала проблема в наданні допомоги підліткам у тому, щоб відчути свою значимість, зрозуміти важливість отримання освіти.

Підліткам з метою формування мотивації до навчання, яка в звичайній школі у них була відсутня, пропонувалися різні види діяльності, які б їм сподобалися, і в яких вони змогли б себе проявити. Основна ідея цієї моделі полягає в заміні абстрактного навчання в класних кімнатах школи на практичний досвід учнів у реальних умовах. Учні відправлялись зі школи на вулицю, у місто, щоб взяти безпосередню участь у суспільному житті, інтегруватися у роботу різних міських організацій з метою накопичення досвіду, який вони потім аналізували в школі. У такій школі підлітки проявляли активність у обраних ними самими сферах діяльності, як правило, у ситуаціях професійного життя, і створювали у співпраці з педагогами та практиками індивідуальну програму навчання, переробляючи і узагальнюючи отримані на практиці знання.

Нетрадиційна форма навчання в німецькому проекті «Місто як школа» призначена насамперед для підлітків і молоді, які були з різних причин відмежовані від традиційної школи, втратили будь-яку мотивацію до навчання і не мали можливості продовжувати освіту або працювати. Таким чином, спочатку відбувається індивідуальний і добровільний вибір діяльності, яка потім супроводжується обговоренням нового досвіду. І вже з цього народжуються завдання для вивчення конкретних предметів, підкріплюються виниклим у підлітків бажанням і розумінням, навіщо їм це потрібно. Адже головна проблема підліткової неуспішності не в нестачі здібностей, а в слабкій мотивації. У такій системі значно змінюється роль учителя. З «урокодавця», він перетворюється на людину, яка підтримує і супроводжує іншого в самостійних пошуках. Встановлюючи межі домовленостей, він допомагає учневі у виборі свого шляху, в доведенні розпочатої справи до кінця, в осмисленні підсумків практичної діяльності.

Акцент робиться на індивідуалізовані навчальні програми в умовах значно розширеного вибору змісту освіти. Обов'язкових навчальних планів і

програм для всіх немає, велика увага приділяється методу проектного навчання у групах, вирішенню соціально-педагогічних проблем.

Оволодіння знаннями відбувається через практичну участь, самостійну трудову діяльність у різних громадських організаціях і соціальних інститутах міста. Практика на одному підприємстві або в одній організації триває кілька тижнів. Після цього учні змінюють підприємство. У школі можлива робота учнів і над спільними проектами, організацією подорожей або інших заходів. Учніма надається можливість в додаткових курсових групах надолужувати пропущене або забуте з шкільних предметів, а також працювати в різних шкільних майстернях, брати участь у театральних виставах. У концепції «Місто як школа» відводиться значна увага діяльності соціальних працівників. Вони повинні допомагати організації соціальної групової роботи, проектної роботи, у встановленні зв'язку з іншими інститутами, а також з батьками.

Проект «Місто як школа» став прототипом «Шкіл нового типу» для важковиховуваних і педагогічно запущених дітей, тим самим відповідаючи на зростаючу в європейському співтоваристві потребу – підвищення освіченості та профілактику негативних проявів у середовищі дітей-мігрантів.

Проблема дезадаптованих старших підлітків є гострою соціальною проблемою і для ближнього зарубіжжя. Особливої актуальності вона набула в кризові 90-ті роки минулого століття в Росії, коли внаслідок політичної, економічної, соціальної нестабільності значна частина дезадаптованих старших підлітків залишали школу, не здобувши базову середню освіту, значно поповнила ряди бродяжок, «дітей вулиці», неповнолітніх правопорушників і злочинців.

Вирішенню проблеми сприяли наукові пошуки педагогів-новаторів Б. Алмазова, Р. Овчарової, О. Петриніна, які одними із перших у 90-ті роки ХХ століття започаткували створення реабілітаційних центрів, діяльність яких будувалась на принципах гуманізму, любові до дитини, психологічного комфорту.

Заслуговує на увагу досвід педагогічної реабілітації підлітків з девіантною поведінкою О. Петриніна, яка здійснюється в умовах відкритого реабілітаційного центру м. Хабаровська. Цікавим є досвід роботи учбово-науково-методичного центру «Довіра» м. Архангельська, організованого Р. Овчаровою, Єкатеринбургського центру педагогічної реабілітації, організованого Б. Алмазовим [22; 61].

Отже, зарубіжний досвід соціальної роботи з дезадаптованими підлітками цікавий і змістовний. Аналізуючи його елементи, доцільно використовувати їх в нашій країні, для покращення умов розвитку та виховання підростаючого покоління.

Висновки до 1 розділу

Підсумовуючи сказане вище, можна зробити висновок, що вивчення причин дезадаптації підлітків потребує комплексного підходу.

Проаналізувавши погляди вчених на проблему важковиховуваності, можна визначити такі чинники, що впливають на процес дезадаптації підлітків і молоді:

- спадковість (психофізична, соціальна, соціокультурна);
- психолого-педагогічний фактор (дефекти шкільного та сімейного виховання);
- соціальний фактор (соціальні та соціально-економічні умови функціонування суспільства);
- соціальна діяльність самого індивіда, яка виявляється в активному ставленні до норм і цінностей свого оточення.

Соціальному педагогу слід враховувати вище перелічені чинники та бути уважним, звертати увагу на будь-які відхилення від норм та зміни у поведінці, вчасно реагувати та коректувати їх. Він повинен спонукати вихованців до

вміння аналізувати і реально оцінювати свої якості та вчинки, відповідати за них, з користю організувати свій вільний час.

Нормативно-правова база включає положення нормативних документів, зокрема Конституції України, Законів України «Про охорону дитинства», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» тощо.

Взагалі, державна політика потребує постійних змін стосовно неповнолітніх, для забезпечення дієвими механізмами соціокультурної реалізації (соціальними, правовими, моральними).

Досвід, накопичений у сфері соціальної роботи з підлітками в зарубіжних країнах, є змістовним та різнобічним, заслуговує на вивчення та аналіз. Технології соціальної роботи в Україні постійно вдосконалюються під час систематичного обміну досвідом між соціальними працівниками країн Європи, США, СНД.

Слід зазначити, що в зарубіжній практиці не існує технологій, які б могли бути бездоганними для впровадження в нашій країні. Освоєння зарубіжного досвіду необхідне перш за все для вироблення власних підходів до вирішення соціальних проблем з урахуванням історичних, економічних, культурних особливостей та можливостей України.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ ТА ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

2.1. Діагностика схильності до дезадаптації підлітків загальноосвітньої школи

Неадекватне пристосування підлітка до умов навколишнього середовища, порушення в поведінці, конфліктні відносини, підвищений рівень тривожності, негармонійний розвиток формує дезадаптовану особистість. Важливо, вчасно звертати увагу на кожного учня в класі, для своєчасного виявлення показників дезадаптації. На шляху профілактики важливу роль відіграє діагностика особистості, яка дозволить зрозуміти рівень адаптації, тобто як себе відчуває кожен учень.

Базою експериментального дослідження стала Криворізька ЗОШ № 118 Саксаганського району Дніпропетровської області. До вибірки емпіричного дослідження увійшли учні 10-х класів. Вік досліджуваних: 15 - 16 років . Загалом в опитуванні взяли участь 51 учень, з яких 25 юнаків та 26 дівчат.

У процесі дослідження для реалізації мети та завдань був використаний комплекс взаємодоповнюючих методик, спрямованих на вивчення рівня адаптації та причин дезадаптованості підлітків:

- метод спостереження та бесіди;
- методика дослідження соціальної адаптованості;
- опитувальник «Наскільки ти адаптований до життя?» А. Фурмана;
- методика «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка;
- методика визначення стилю мислення Харрісона-Бремсона;
- кореляційний аналіз з метою підтвердження можливого зв'язку стилю мислення та особливостей психоемоційного стану підлітків з схильністю до дезадаптації;

- виявлення відмінностей показників стилю мислення та психічних станів адаптованих та дезадапованих дітей за допомогою t-критерію Стьюдента.

Спостерігаючи за учнями було виявлено, що більшість підлітків на перервах відсторонюються від найближчого шкільного оточення, віддаючи перевагу спілкуванню зі своїми електронними гаджетами. Мають місце випадки порушення дисципліни на уроках, зниження рівня навчальної успішності.

Методика П. Кузнецова представляє собою діагностичну процедуру, метою якого є визначення рівня соціальної адаптованості підлітка (див. додаток А).

Методика містить 25 тверджень, на які потрібно давати відповіді «так» або «ні». Відповідей «не знаю», «можливо» та «інша відповідь» не передбачено.

П. Кузнецов виокремлює високий, середній, низький та дуже низький рівні адаптації. Для високого рівня адаптації характерна стабільність, послідовність, уміння використовувати традиційні форми і методи досягнення мети, упевненість в собі, у своїх силах, у завтрашньому дні, відчуття особистої відповідальності, потреби, незамінності, піднесений настрій, оптимізм, адекватність, простота й логічність поведінки. У разі низького рівня адаптації реальна діяльність витісняється ідеальною, бракує почуття особистої відповідальності, нестандартно сприймається навколишня дійсність, терзають сумніви щодо успіху будь-якого почину й комплекси неповноцінності, виявляються депресивні реакції та надцінні ідеї. Для дуже низької соціальної адаптованості буде властива невпевненість у собі та внутрішні конфлікти. Середній рівень поєднує характеристики високого і низького рівнів адаптації.

Обробка та інтерпретація.

Підрахувати суму відповідей «так» на всі твердження. Якщо сума відповідей «так» становить:

1 – 3 – висока адаптованість;

4 – 10 – середня;

11 – 20 – низька;

21 – 25 – соціальна адаптованість дуже низька.

За результатами методики дослідження соціальної адаптованості П. Кузнецова 15,68% підлітків від загальної кількості мають високий рівень адаптації, серед яких більшість – юнаки. Середній рівень складає 70,59%, більшість складають юнаки. Низький рівень адаптованості мають 13,73% підлітків, з яких – 5,89% юнаки, 7,84% – дівчата. Дуже низького рівня серед підлітків 10-х класів ЗОШ №118 за даною методикою не виявлено.

Результати опитування за методикою П. Кузнецова подані у таблиці 2.1. та рисунках 2.1, 2.2.

Таблиця 2.1.

**Результати методики на дослідження соціальної адаптованості П.
Кузнецова у 10 класах**

№ з/п	Рівні соціальної адаптованості	Юнаки		Дівчата		Всього	
		К-ть, чол.	%	К-ть, чол.	%	К-ть, чол.	%
1.	Високий	6	24	2	7,69	8	15,68
2.	Середній	16	64	20	76,92	36	70,59
3.	Низький	3	12	4	15,39	7	13,73
4.	Дуже низький	-	-	-	-	-	-

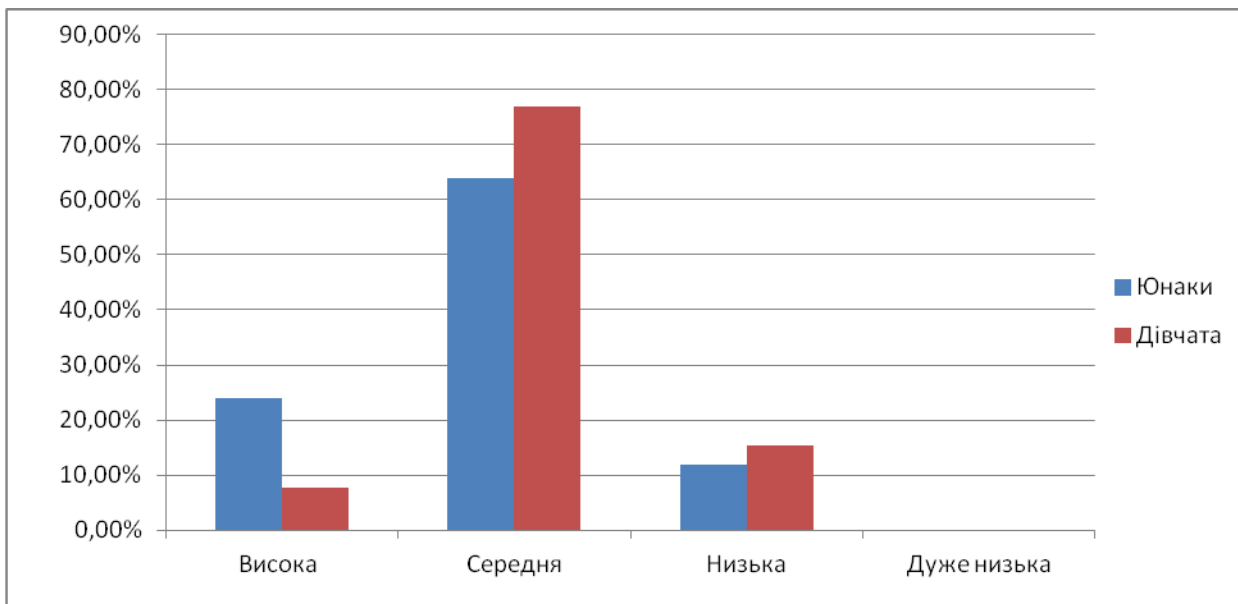

Рисунок 2.1. – Діаграма міжстатевих розходжень рівнів соціальної адаптованості.

На основі аналізу результатів за методикою П. Кузнецова можна зробити висновки, що високий рівень соціальної адаптованості частіше зустрічається серед юнаків. Середній та низький рівні в переважній більшості зафіксовано у дівчат.

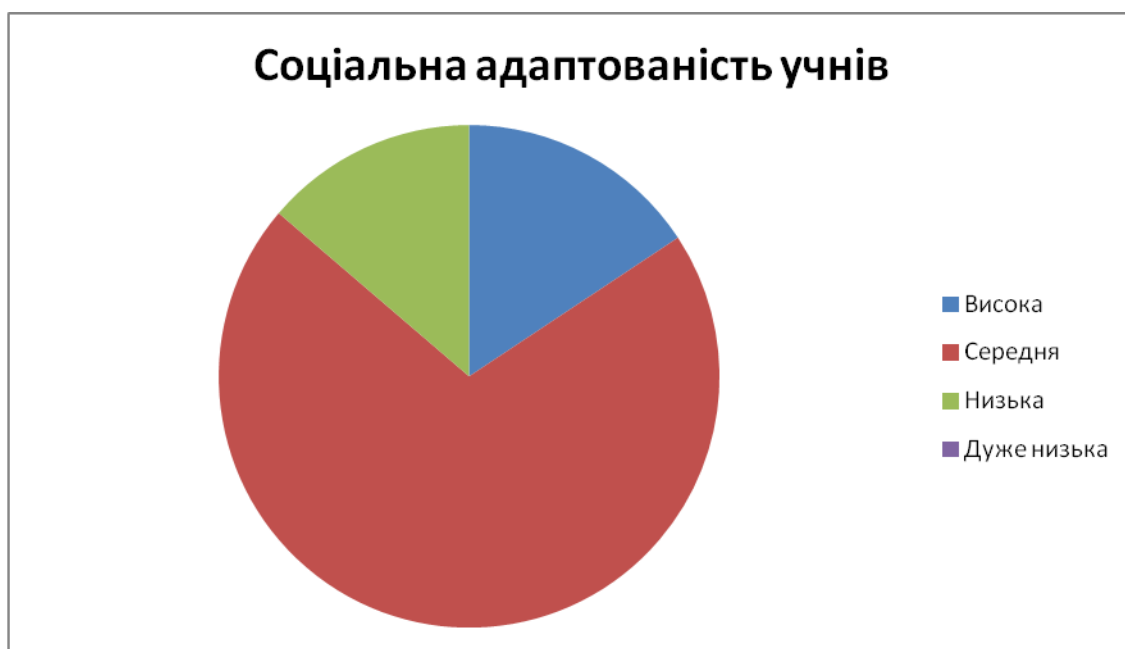

Рисунок 2.2. – Діаграма результатів визначення рівня соціальної адаптованості загальної кількості юнаків та дівчат.

На рисунку 2.2. видно, що є підлітки, які мають низький рівень адаптації, що свідчить про нестандартне сприйняття навколишньої дійсності та брак почуття особистої відповідальності.

Отже, аналіз результатів дослідження соціальної адаптованості за методикою П. Кузнецова допоміг виявити, що у досліджуваних учнів більшості притаманний середній рівень соціальної адаптованості, а дуже низький – відсутній. Зазначимо, що результати діагностики свідчать про різницю у співвідношеннях показників хлопців та дівчат.

Наступна методика А. Фурмана «Наскільки ти адаптований до життя?» дозволяє чітко диференціювати основні різновиди адаптаційних процесів та визначати рівень їх безпосередньої наявності у життєдіяльності учня. Поглиблений аналіз різних рівнів функціонування трьох видів адаптаційних процесів – показників підлітка: адаптованість, неадапованість та дезадапованість (див. додаток Б).

Адапованість (дуже висока, висока, середня, низька) – справжня чи відносна гармонійність між суб'єктивними цілями і кінцевими результатами діяльності, що супроводжується позитивним ставленням – оцінкою, розумінням, прийняттям особистості до навколишнього світу та самого себе.

Неадапованість (неочевидна, очевидна) – більшою чи меншою мірою усвідомлена невідповідність між поставленими цілями і кінцевими результатами діяльності, що породжує амбівалентні почуття й оцінки, але яка не справляє психотравмуючого впливу на особистість.

Дезадапованість (ситуативна, стійка очевидна, критична) – певна дисгармонія між поставленими цілями і кінцевими результатами діяльності, що є джерелом психічної напруги (стрес, психічний зрив, шок), внутрішнього дискомфорту і нестабільного перебігу психічних процесів (страх, депресія, фрустрація).

Тест допоможе визначити адаптованість підлітка до зовнішнього та внутрішнього світу, ступінь гармонійності взаємодії з навколишнім середовищем.

Бланк, що заповнюється кожним учнем індивідуально. Верхня частина – дані про опитуваного учня та коротка інструкція, середня – це таблиця, що складається з одного запитання, п'ятнадцяти складових зовнішнього і внутрішнього світу школяра та п'яти можливих варіантів відповідей у кожному випадку. При цьому все поле життєдіяльності школяра розділено на чотири сфери: «школа», «сім'я», «вулиця», «власне Я», і в кожній із цих сфер зафіксовані найголовніші компоненти, з якими він постійно вступає у взаємодію (товариші по класі, вчителі тощо). Отож шляхом самооцінки опитуваний визначає своє ставлення до навколишнього світу, оточуючих його людей і самого себе.

За шкалою ставлень відповідь «дуже позитивне» оцінюється 5 балами, «позитивне» – 4, «нейтральне» і за відсутності самооцінки – 0, «негативне» – -4 (мінус чотири) і «вкрай негативне» – -5 (мінус п'ять) балами.

Процедура підрахунку кінцевого результату передбачає підсумування позитивних і негативних оцінок. Отримане число є первинним результативним показником за шкалою особистісної адаптованості підлітка.

Таблиця 2.2.

Класифікація показників особистої адаптованості учнів

Вид соціально - психологічної адаптації	Рівні функціонування особистісної адаптованості	Показники адаптованості
Адаптованість	а) максимальний	75
	б) дуже високий	73 – 74
	в) високий	69 – 72
	г) середній	64 – 68
	д) низький	57 – 63
Неадаптованість	а) неочевидний	50 – 56
	б) очевидний	40 – 49

Продовження таблиці 2.2.

Дезадаптованість	а) ситуативний	30 – 39
	б) стійкий очевидний	21 – 29
	в) критичний	0 – 20
	г) супер-критичний	-75 – -1

Автор методики відмічає, що якщо учень не заповнив деякі позиції (наприклад, у нього немає батька, сестер та братів або він виховується у неповній сім'ї), цінність оцінювання буде нівелюється тим фактом, що відсутність хоча б одного із зазначених в опитувальнику соціально-розвивальних чинників вже само по собі якоюсь мірою позбавляє учня повноти і гармонійності у соціальному оточенні.

Результати за методикою А. Фурмана «Наскільки ти адаптований до життя?» надані в таблиці 2.3 та рисунках 2.3, 2.4, 2.6.

Можна відзначити, що рівень дуже високої адаптованості у підлітків відсутній, критична дезадаптованість притаманна одній дівчинці, значну частину займає очевидна неадаптованість (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3.

**Показники особистої адаптованості учнів за методикою А. Фурмана
«Наскільки ти адаптований до життя?»**

Вид соціально - психологічної адаптації	Рівні функціонування особистісної адаптованості	Юнаки		Дівчата		Всього	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Адаптованість	максимальний, дуже високий	-	-	-	-	-	-
	високий	1	4	-	-	1	1,96
	середній	1	4	2	7,69	3	5,88
	низький	4	16	5	19,23	9	17,65

Продовження таблиці 2.3.

Неадаптованість	неочевидний	4	16	3	11,54	7	13,73
	очевидний	8	32	9	34,61	17	33,33
Деадаптованість	ситуативний	5	20	5	19,23	10	19,61
	стійкий, очевидний	2	8	1	3,85	3	5,88
	критичний, суперкритичний	-	-	1	3,85	1	1,96

За показниками адаптованості виявлено, що високий рівень спостерігається тільки у одного юнака, тобто 4%. Середній рівень адаптованості мають 4% юнаків та 7,69% дівчат. Низький рівень адаптованості мають 16% юнаків та 19,23% дівчат (рисунок 2.3).

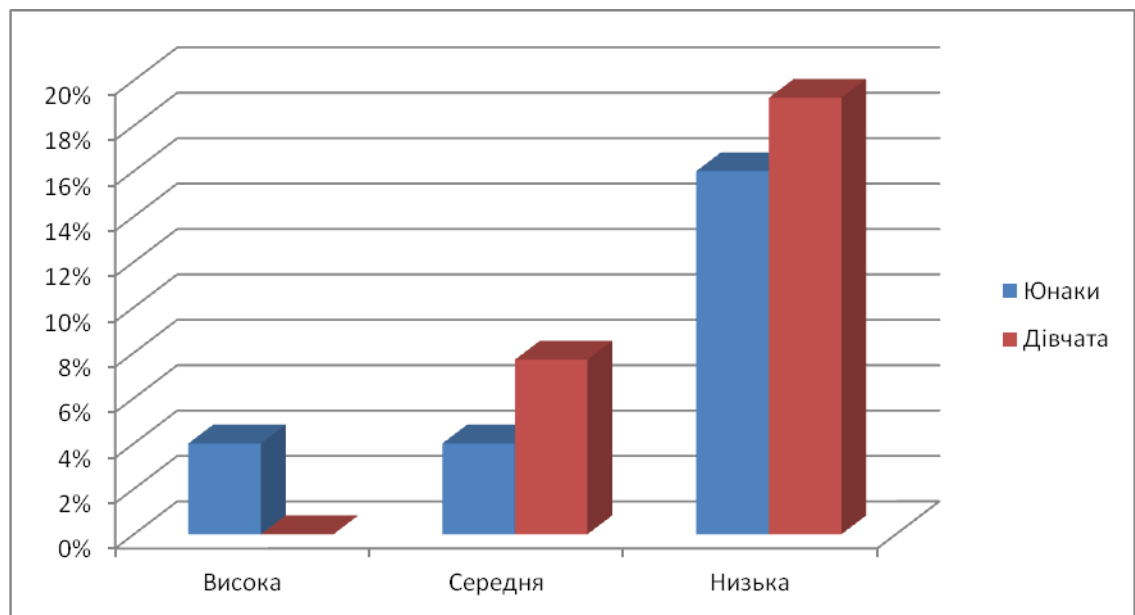

Рисунок 2.3. – Узагальнені результати визначення рівнів соціальної адаптованості за методикою А. Фурмана.

За показниками неадаптованості виявлено, що неочевидний рівень спостерігається у юнаків – 16% та у дівчат – 11,54%. Очевидний рівень неадаптованості мають 32% – юнаки, 34,61% – дівчата (рисунок 2.4).

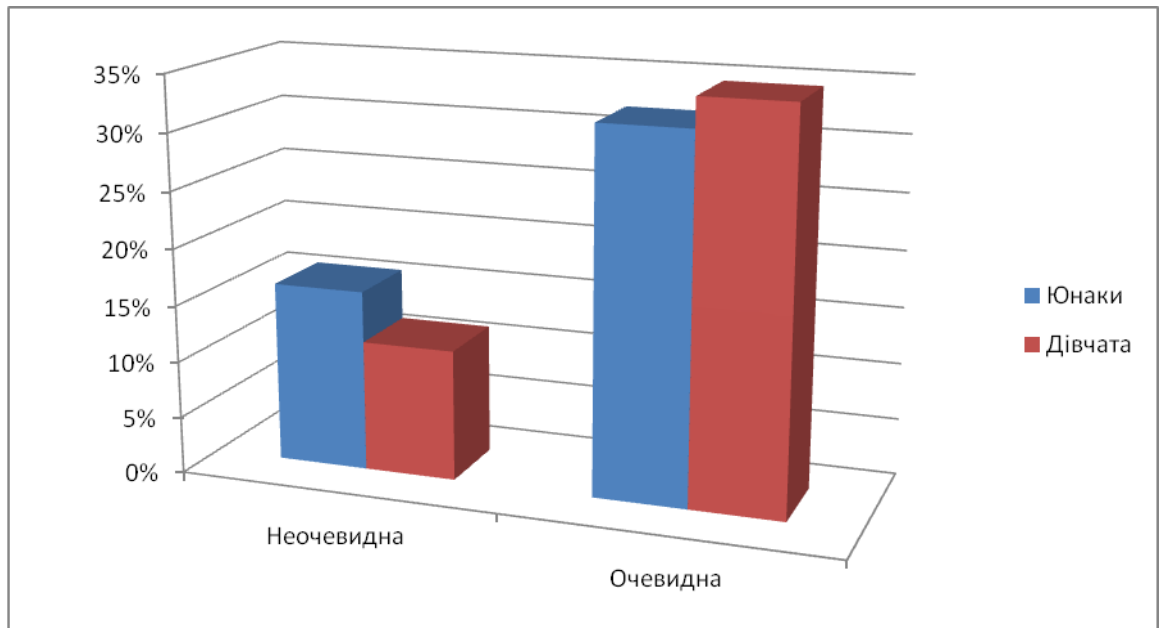

Рисунок 2.4. – Узагальнені показники неадаптованості серед юнаків та дівчат емпіричної вибірки досліджуваних за методикою А. Фурмана.

Показник дезадаптованості включає такі рівні як ситуативний, стійкий або очевидний та критичний і супер-критичний. Виявлено, що ситуативний рівень спостерігається у 20% юнаків, 19,23 у дівчат. Стійкий та очевидний рівень дезадаптованості мають 2 юнака – 8%, 1 учениця – 3,85%. Критичний рівень дезадаптованості має 1 дівчинка (рисунок 2.5).

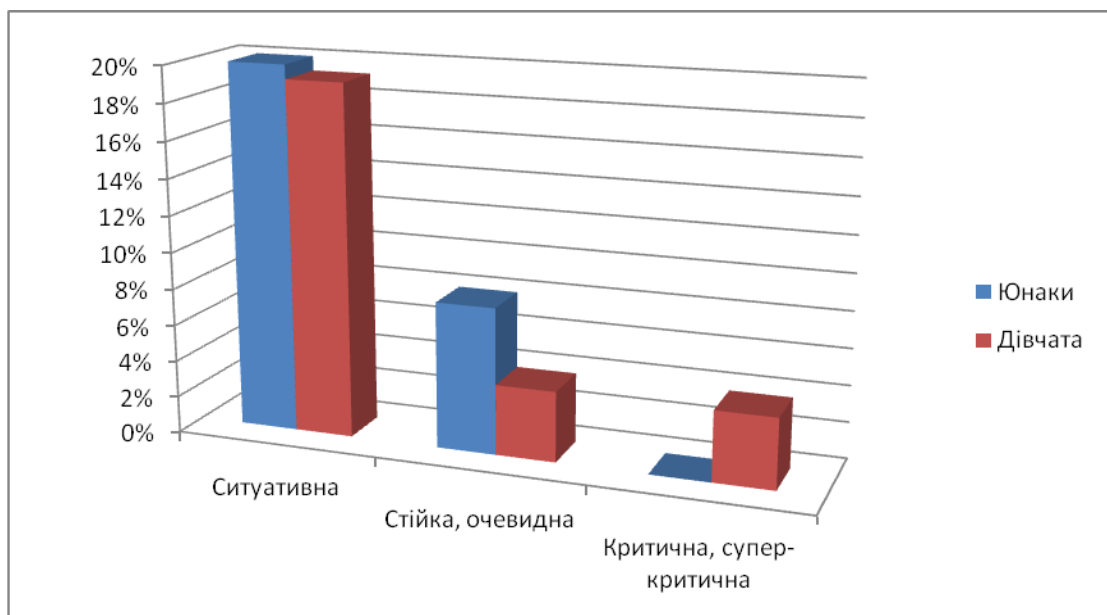

Рисунок 2.5. – Узагальнені показники виявлених рівнів дезадаптованості за методикою А. Фурмана.

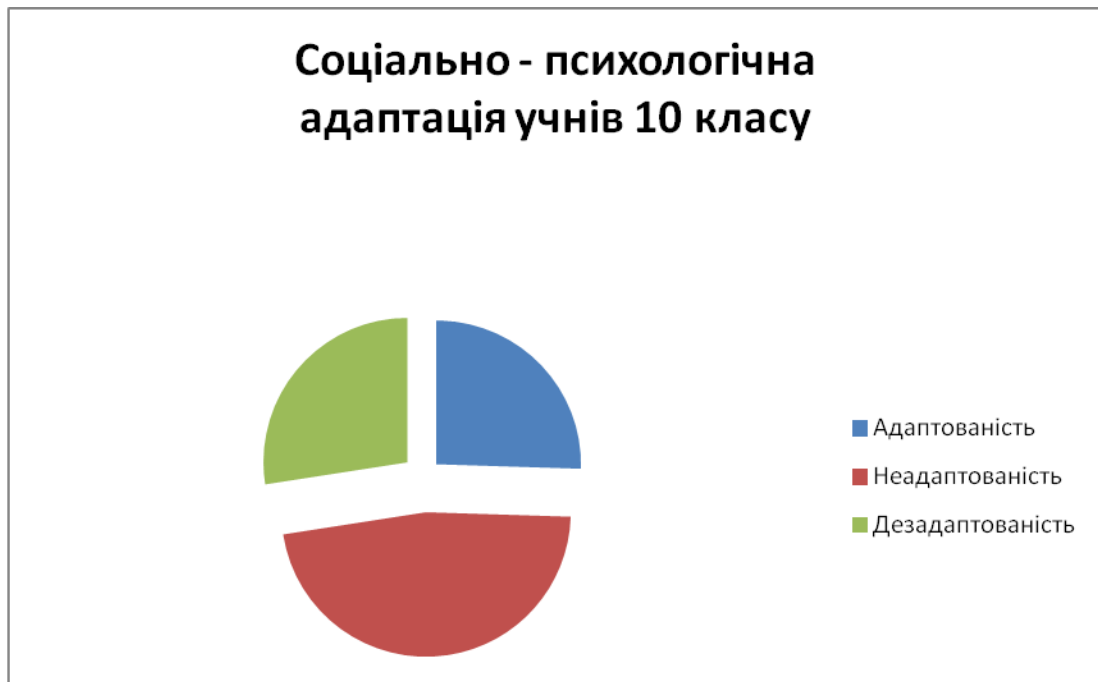

Рисунок 2.6. – Діаграма результатів визначення видів соціальної адаптації загальної кількості юнаків та дівчат за методикою А. Фурмана.

За результатами методики дослідження соціальної адаптації А. Фурмана 25,49% підлітків від загальної кількості адаптовані до життя, серед яких більшість – дівчата. Неадаптованих підлітків – 47,06%, кількість юнаків та дівчат порівну. Дезадаптовані учні складають 27,45%, кількість юнаків та дівчат порівну(рисунок 2.6).

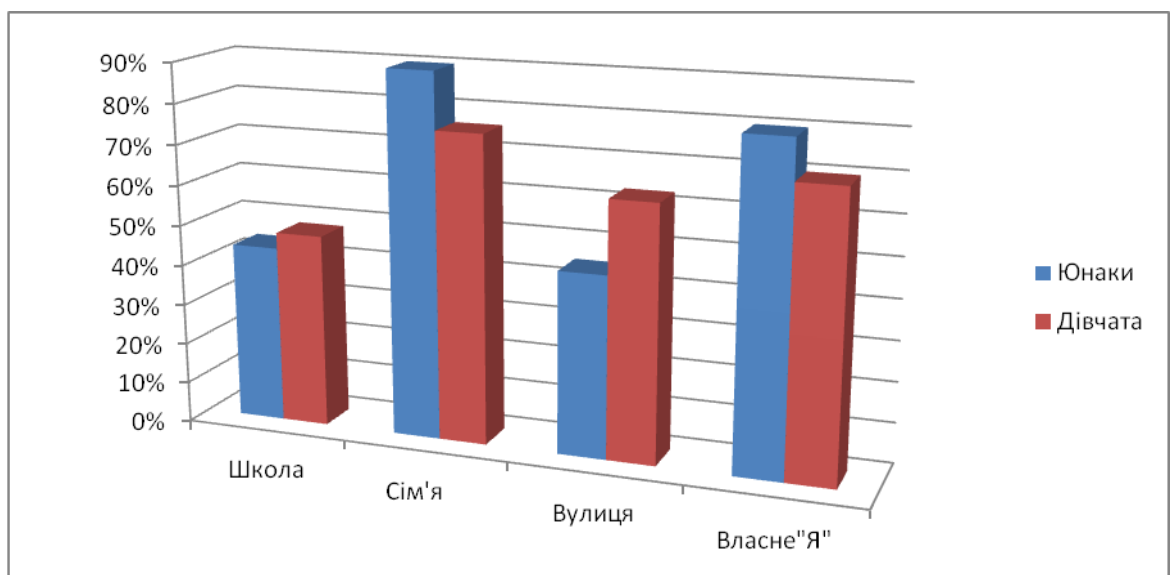

Рисунок 2.7. – Узагальнення результатів адаптованості у навколишньому та зовнішньому світі.

Опитувальник А.Фурмана дозволяє більш детально зрозуміти, у якому саме середовищі підлітки почувають себе некомфортно. Узагальнюючи результати можна прийти висновку, що труднощі з адаптації виникають у «Школі» та на «Вулиці» (рисунок 2.7).

Отже, за показниками діагностики особистісної адаптованості підлітків до внутрішнього та зовнішнього світу виявлено, що більшість учнів є неадаптованими, також виявлено значну кількість дезадаптованих підлітків.

Методика Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» (див. додаток В) призначена для визначення чотирьох блоків психічних станів: тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, які важливі для визначення адаптованості підлітка до навколишнього середовища.

Тривожність – це індивідуальна властивість особи, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного хвилювання, стану тривоги в ситуаціях, які загрожують, на думку цієї особи, неприємностями, невдачами, фрустрацією.

Фрустрація – це психологічний стан зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктній ситуації.

Агресивність – це ситуативний стан, який характеризується афективними спалахами гніву чи злоби та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту.

Ригідність – це тенденція до збереження стереотипів, способів мислення, нездатність змінити власну точку зору.

Ці стани є важливими елементами для визначення загальних адаптивних можливостей людини.

Тест складається з 40 тверджень, по 10 тверджень у кожному блоці, відповідати на які потрібно «так» або «ні». Досліджуваним пропонується опис психічних станів. Якщо певний стан є притаманним для опитуваного, за відповідь ставиться 2 бали; якщо притаманний, але рідко – 1 бал; якщо зовсім не притаманний – 0 балів. Твердження відібрані за результатами оцінки надійності та валідності.

Для оцінки результатів необхідно підрахувати суму балів за кожну з чотирьох груп запитань.

Інтерпретація результатів:

– перші 10 суджень відповідають блоку тривожності:

- 1) оцінка від 0 до 7 балів означає відсутність тривожності;
- 2) від 8 до 14 балів – тривожність середня, припустимого рівня;
- 3) оцінка 15–20 балів – висока тривожність.

– наступні 10 суджень відповідають блоку фрустрації:

1) оцінка від 0 до 7 балів означає, що досліджуваний має високу самооцінку, стійкість до невдач, не боїться труднощів;

2) оцінка в межах 8–14 балів відповідає середньому рівню, але фрустрація наявна;

3) оцінка у 15–20 балів свідчить про низьку самооцінку, страх невдач та уникнення труднощів;

– наступні 10 суджень відповідають блоку агресивності:

1) оцінка 0–7 балів свідчить про стриманість та спокій;

2) 8–14 балів – середній рівень агресивності;

3) 15–20 балів означає високу агресивність, нестримність, труднощі у роботі та спілкуванні з людьми;

– останні 10 суджень представляють блок ригідності:

1) оцінка від 0 до 7 балів означає, що ригідності немає, легке переключення уваги;

2) 8–14 балів підтверджує середній рівень ригідності;

3) 15–20 балів – сильно виражена ригідність та протипоказання зміни місця роботи і життя.

Тест є досить обґрунтованим інструментом діагностики психічних станів особистості, що важливий у процесі визначення дезадаптації.

Результати тестування за методикою Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» в таблиці 2.4 та рисунку 2.8.

За результатами методики дослідження психічних станів Г. Айзенка:

- 62,75% підлітків від загальної кількості мають низький рівень тривожності, серед яких більшість – юнаки. Середній рівень складає 37,25%, високий рівень відсутній;
- низький рівень фрустрації мають 72,55% підлітків, з яких – 41,18% юнаки, 31,37% – дівчата. Середній рівень – 25,49%, юнаки – 7,84% та дівчата – 17,65%, високий рівень складають дівчата – 1,96%;
- 52,94% підлітків мають низький рівень агресивності, з яких 21,57% – юнаки, та 31,37% дівчата. Середній рівень агресивності виявлено у 20 підлітків (39,22%), більшість з яких – юнаки, високий притаманний 4 (7,84%) досліджуваним;
- низький рівень ригідності виявлено у 31,38% учнів, мають його 8 юнаків та 8 дівчаток, середній – 60,78% (юнаки – 15 чоловік, дівчата – 16) та високий – 7,84% (2 юнака та 2 дівчинки)(таблиця 2.4).

Таблиця 2.4.

Результати діагностики за методикою Г. Айзенка

№ з/п	Показники психічних станів	Рівень показника психічного стану	Юнаки			Дівчата			Всього	
			К-ть, чол.	%	% до заг. к-ті	К-ть, чол.	%	% до заг. к-ті	К-ть, чол.	%
1.	Тривожність	низька	17	68	33,33	15	57,69	29,42	32	62,75
		середня	8	32	15,69	11	42,31	21,56	19	37,25
		висока	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	Фрустрація	низька	21	84	41,18	16	61,54	31,37	37	72,55

Продовження таблиці 2.4

		середня	4	16	7,84	9	34,62	17,65	13	25,49
		висока	-	-	-	1	3,84	1,96	1	1,96
3.	Агресивність	низька	11	44	21,57	16	61,54	31,37	27	52,94
		середня	12	48	23,53	8	30,77	16,39	20	39,22
		висока	2	8	3,92	2	7,69	3,92	4	7,84
4.	Ригідність	низька	8	32	15,69	8	30,77	15,69	16	31,38
		середня	15	60	29,41	16	61,54	31,37	31	60,78
		висока	2	8	3,92	2	7,69	3,92	4	7,84

Аналізуючи результати діагностики слід звернути увагу на відсутність у досліджуваних високого рівня тривожності, високий рівень фрустрації має одна дівчина (1,96%), високі рівні агресивності та ригідності притаманні двом юнакам та двом ученицям по кожному показнику(7,84%). Виявлено, що для більшості підлітків характерний низький рівень тривожності, фрустрації, агресивності та середній рівень ригідності (рисунок 2.8).

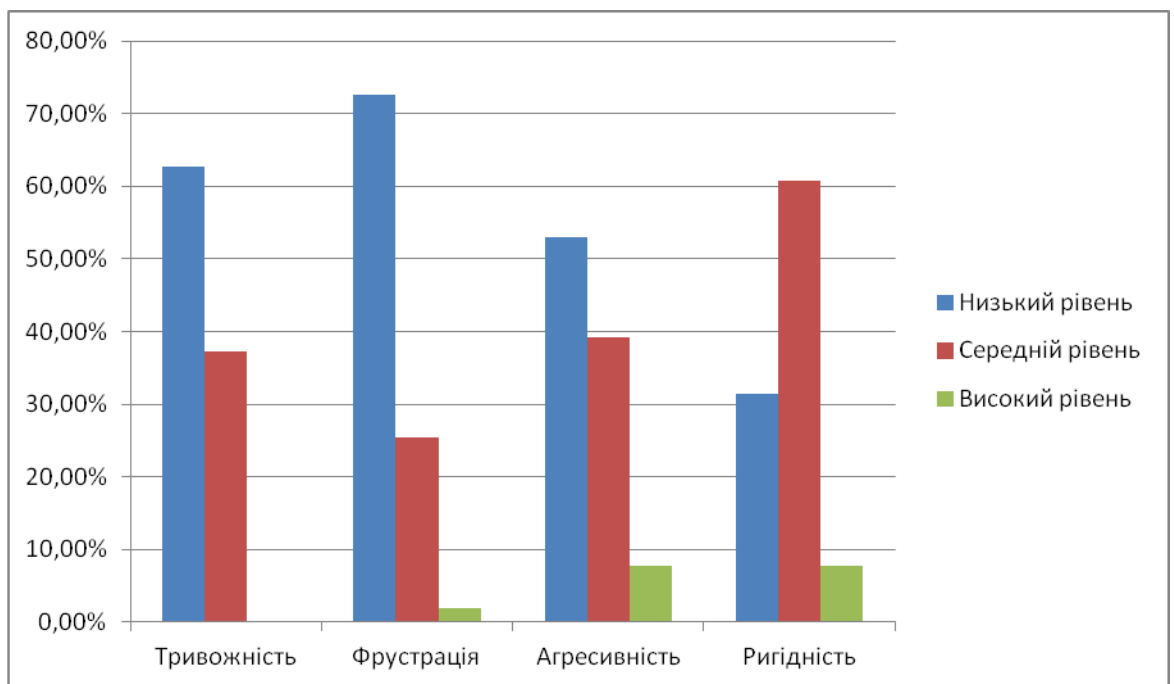

Рисунок 2.8. – Узагальнені результати розподілу показників психічних станів.

Отже, було проаналізовано чотири блока психічних станів, можна стверджувати, що значна частина досліджуваних потребує допомоги тобто профілактики дезадаптації.

Діагностика за методикою А. Харрісона та Р. Бремсона, опитувальник «Стиль мислення» призначений для визначення індивідуальних рис, за допомогою яких підліток буде приймати рішення, опрацьовувати інформацію (див. додаток Д). Виділяють п'ять стилів мислення: синтетичний, ідеалістичний, прагматичний, аналітичний та реалістичний.

Стиль мислення – це система інтелектуальних стратегій, прийомів, навичок та операцій, до якої людина схильна в силу своїх індивідуальних особливостей, характеру, мотивації, системи цінностей й т.п. Формуючись у людини з дитинства під впливом виховання, особистого досвіду, стиль мислення визначає різницю між людьми в тому, як вони розуміють, осмислюють навколишню дійсність та як ці способи осмислення впливають на організацію людиною своєї поведінки.

Опитувальник допомагає визначити спосіб мислення, а також манеру ставити питання та приймати рішення. Серед запропонованих на вибір відповідей немає правильних або неправильних. Кожен пункт даного опитувальника складається з затвердження, за яким слідують п'ять його можливих закінчень, треба вказати те закінчення речення, яке для вас є найбільш характерне.

Обробка результатів. Підрахуйте кількість балів за кожною шкалою. Домінуючим є той стиль, який набрав найбільшу кількість балів. Найменш властивий в стиль, що знаходиться на останньому місці за кількістю балів.

При виявленні результатів також слід враховувати кілька обставин.

По-перше, не існує «поганих» та «хороших» стилів. Кожен з них в одних обставинах виявляється позитивним, в інших може бути малоефективним. Отже, кожному стилю властиві як переваги, так й недоліки.

По-друге, у підлітка, домінуючими можуть виявитися відразу два або три стилі мислення. Якщо в одній людині поєднується де кілька стилів мислення ,

такий факт вважається позитивним. Уміння мислити різними способами, підвищує адаптованість підлітка до життя.

По-третє, може зустрітися ситуація, коли у учня не виражений ні один із стилів мислення. Це говорить про недостатню сформованість точки зору та індивідуалізації у даного підлітка. Тобто, під час вирішення життєвих завдань у такого підлітка виникають деякі проблеми з їх вирішенням.

Короткі характеристики стилів мислення .

1. Синтетичний стиль мислення проявляється в тому, щоб створювати щось нове, оригінальне, комбінувати несхожі, часто протилежні ідеї, погляди, реалізовувати уявні експерименти. Це теоретичний стиль мислення, такі люди люблять формулювати теорії та свої висновки будують на основі теорій, люблять помічати протиріччя в чужих міркуваннях і звертати на це увагу оточуючих людей, люблять загострити суперечності і спробувати знайти принципово нове рішення, інтегруюче протилежні погляди, вони схильні бачити світ, який постійно змінюється і люблять зміни часто заради самих змін.

2. Ідеалістичний стиль мислення проявляється в схильності до інтуїтивних, глобальних оцінок без здійснення детального аналізу проблем. Особливість цього стилю мислення полягає у великій цікавості до цілей, потреб, людських цінностей, моральним проблемам; вони враховують в своїх рішеннях суб'єктивні і соціальні фактори, легко сприймають різні ідеї та пропозиції.

3. Прагматичний стиль мислення опирається на безпосередній особистий досвід, на використання тих матеріалів та інформації, які легко доступні, прагнучи скоріше отримати конкретний результат, практичний вигравш. Поведінка представників цього стилю може здаватися поверхневою, безладною, але вони дотримуються установки, що події у житті відбуваються без погодження, все залежить від випадкових обставин.

4. Аналітичний стиль мислення орієнтований на систематичний і всебічний розгляд запитання або проблеми в тих аспектах, які задаються об'єктивними критеріями, схильний до логічної, методичної, ретельної манери

вирішення проблем. Перш ніж прийняти рішення, аналітики розробляють детальний план і стараються зібрати як можливо більше інформації, об'єктивних факторів, використовуючи глибинні теорії.

5. Реалістичний стиль мислення орієнтований тільки на визнання фактів, «реальним» вважається тільки те, що можна безпосередньо відчутти, особисто побачити або почути, доторкнутися. Реалістичне мислення характеризується конкретністю і установкою на виправлення, корекцію ситуації в цілях досягнення визначеного результату.

Результати опитувальника за методикою А. Харрісона та Р. Бремсона надані в таблиці 2.5. та рисунку 2.9.

Підраховуючи результати опитувальника було виявлено, що досліджуваним підліткам властиві де кілька стилів. У більшості підлітків – 98,08%, а саме 100% дівчат та 92% юнаків, буде представлений аналітичний стиль. Прагматичний стиль буде виражений у 90,2% респондентів, з невеликою різницею між юнаками та дівчатами. Ідеалістичний та реалістичний стилі домінують у більшості дівчат, а синтетичний менш проявлений. У юнаків ці стилі розподілилися практично рівним відсотком (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5.

Результати діагностики за методикою Харрісона – Бремсона

№ з/п	Стилi мислення	Юнаки, %	Дівчата, %	Всього % до загальної кількості учнів
1.	Синтетичний	72	53,85	62,75
2.	Ідеалістичний	72	92,31	82,35
3.	Прагматичний	92	88,46	90,20
4.	Аналітичний	92	100,00	98,08
5.	Реалістичний	68	96,15	82,35

На рисунку 2.9. зображене порівняння розподілу показників юнаків та дівчат за кожним стилем мислення у відсотках.

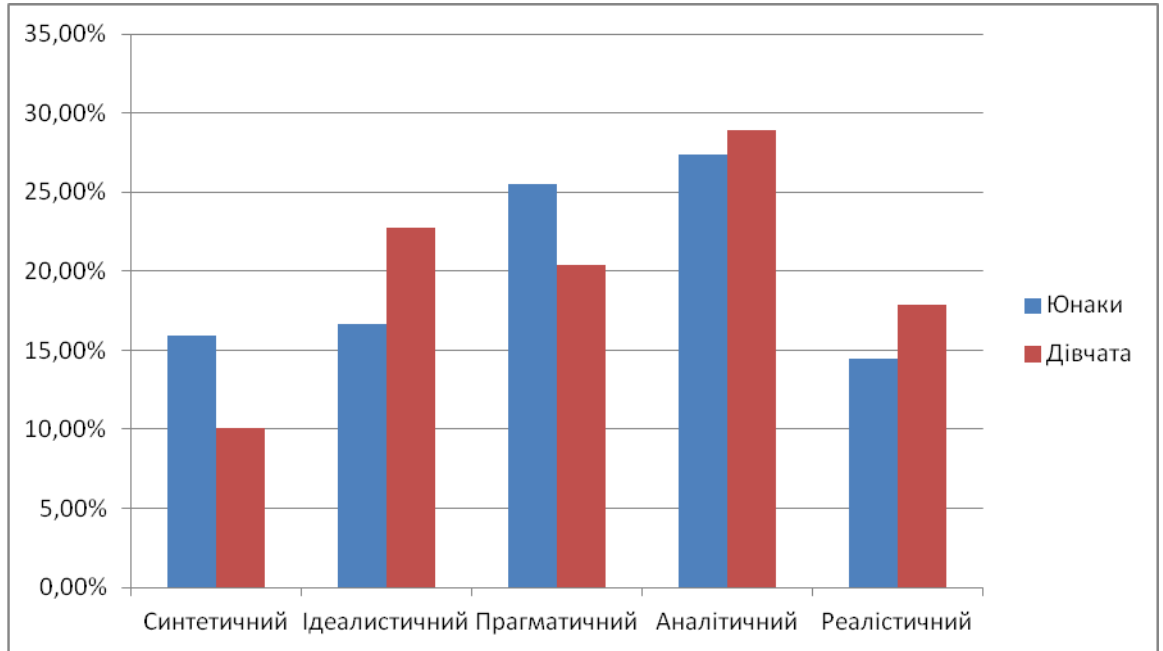

Рисунок 2.9. – Діаграма розподілу показників стилів мислення.

Значна більшість підлітків – 64% юнаків та 61,54% поєднують у своєму мисленні 4 стилі, 5 стилів притаманні 16% юнакам та 34,62% дівчатам, мислити трьома стилями будуть 20% юнаків та 3,85% дівчат. Учні з одним та двома стилями немає (рисунок 2.10).

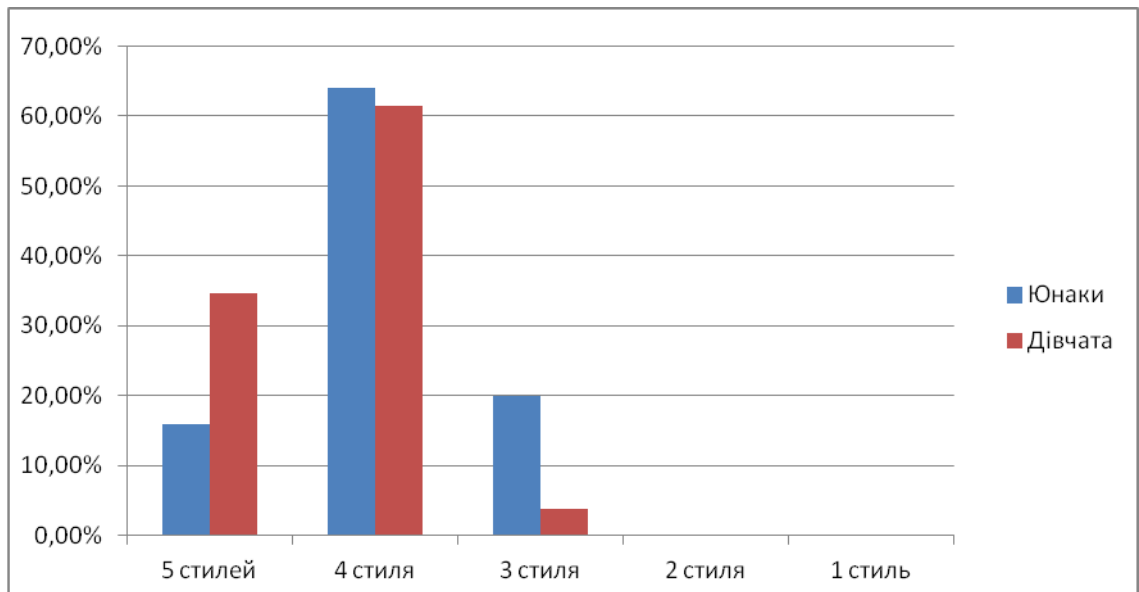

Рисунок 2.10. – Діаграма розподілу показників стилів мислення.

Перевагу одному із стилів мислення будуть віддавати 33 підлітки (64,71%), 17 юнаків та 16 дівчат. Синтетичний стиль буде виражений у 7,84%, 2 юнака та 2 дівчини. Ідеалістичний та прагматичний стилі мислення притаманні 11,76% та 13,73% відповідно. Домінуючим стилем у більшості підлітків є аналітичний – 25,5%, з яких 6 юнаків та 7 дівчат. Перевагу реалістичному стилю віддали тільки 3 дівчини, 5,88%.

Отже, аналізуючи отримані дані можна зробити висновок, що є учні у яких не виражений ні один із стилів мислення, а це говорить про недостатню сформованість точки зору та індивідуалізацію даного підлітка, виникають проблеми з вирішенням життєвих ситуацій. Також є учні, які поєднують декілька стилів мислення, що вважається позитивним, вони здатні мислити різними способами, а це підвищує адаптованість підлітка до життя.

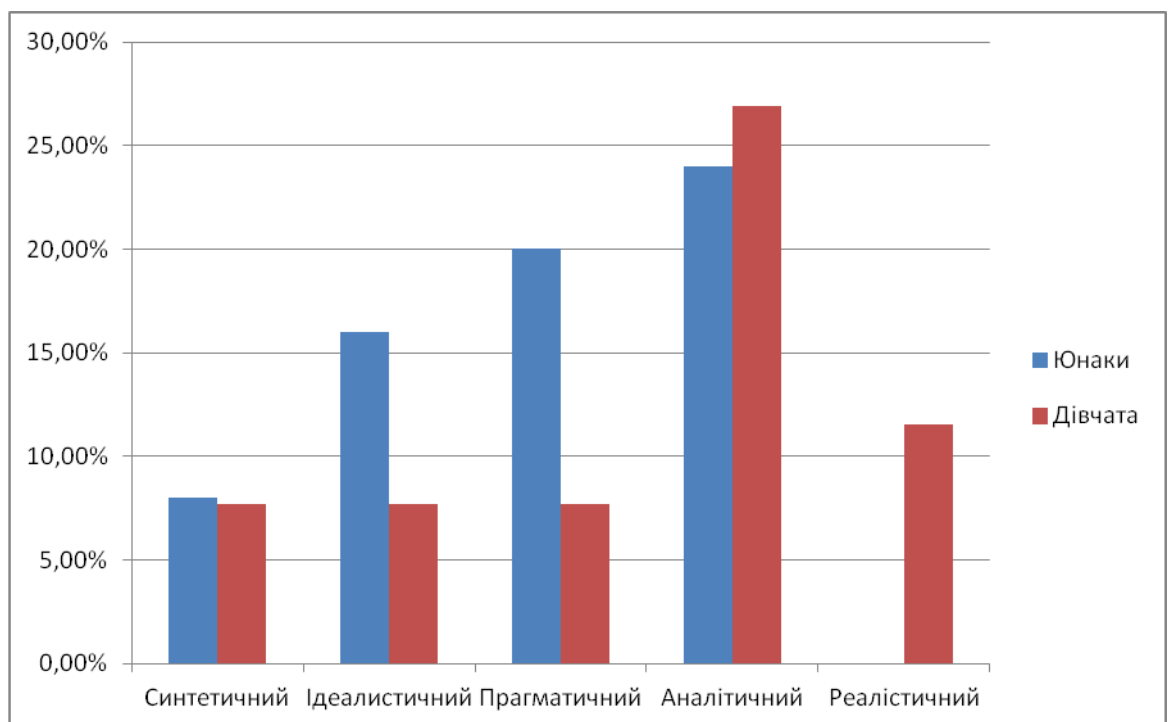

Рисунок 2.11. – Результати оцінки стилів мислення найбільше виражених у підлітків.

Проаналізувавши методики окремо, доцільно буде розглянути зв'язок між показниками досліджуваних підлітків (таблиця 2.6, таблиця 2.7).

Таблиця 2.6

Кореляційний аналіз між показниками досліджуваних дітей за методикою адаптації А.Фурмана та методиками Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» та Харрісона-Бремсона «Стиль мислення»

		Показники коефіцієнта кореляції між показником адаптації за А. Фурманом та відповідною шкалою	Наявність зв'язку
Методика Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів»	Тривожність	-0,089011804	Статистично значущого зв'язку немає
	Фрустрація	-0,066896794	Статистично значущого зв'язку немає
	Агресивність	-0,215980694	Статистично значущого зв'язку немає. Зворотній зв'язок на рівні тенденції
Методика Харрісона-Бремсона «Стиль мислення»	Ригідність	-0,346063943	Статистично значущого зв'язку немає. Зворотній зв'язок на рівні тенденції
	Синтетичний	0,024526704	Статистично значущого зв'язку немає
	Ідеалістичний	-0,38249561	Статистично значущого зв'язку немає. Зворотній зв'язок на рівні тенденції
	Прагматичний	-0,022291874	Статистично значущого зв'язку немає
	Аналітичний	0,298612536	Статистично значущого зв'язку немає. Прямий зв'язок на рівні тенденції
	Реалістичний	0,08866791	Статистично значущого зв'язку немає

Висновок за результатами кореляційного аналізу між показниками адаптації, отриманими за методикою А.Фурмана, та показниками за методиками СПС Г. Айзенка (переважаючі стани), Харрісона-Бремсона (стиль

мислення): в основі низьких показників адаптації та, відповідно, підвищеного ризику дезадаптації лежать такі емоційні стани як агресивність та ригідність (ригідність тісно пов'язана з такою якістю мислення як негнучкість, стереотипність мислення) та ідеалістичний стиль мислення. В основі адаптованості підлітків лежить розвинений аналітичний стиль мислення (вміння зважувати, доходити до логічного висновку, аналізувати події, що відбуваються, та прогнозувати їх).

Отже, при розробці моделі соціально-педагогічного супроводу дезадаптованих дітей, необхідно спрямовувати зусилля на зниження рівня агресивності, підвищення рівня гнучкості мислення та його реалістичності (вміння зважувати альтернативи при прийнятті рішення, орієнтуватися на реальне положення речей, не допускати максималізму при здійсненні оцінних суджень тощо).

Зведена таблиця результатів за всіма методиками, що використовувались в дослідженні представлена у додатках (див. додаток Ж).

Таблиця 2.7

Кореляційний аналіз між показниками досліджуваних дітей за методикою соціальної адаптованості П. Кузнецова та методиками Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів», Харрісона-Бремсона «Стиль мислення»

/		Показники коефіцієнта кореляції між показником адаптації за методикою соціальної адаптації П. Кузнецова та відповідною шкалою	Наявність зв'язку
Методика Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів»	Тривожність	-0,725991604	Статистично достовірний зворотний зв'язок
	Фрустрація	-0,607307267	Статистично достовірний зворотний зв'язок
	Агресивність	-0,3959222	Статистично

Продовження таблиці 2.7

			значущого зв'язку немає. Зворотній зв'язок на рівні тенденції
	Ригідність	-0,449330068	Статистично достовірний зворотний зв'язок
Методика Харрісона-Бремсона «Стиль мислення»	Синтетичний	0,095667899	Статистично значущого зв'язку немає
	Ідеалістичний	-0,288033993	Статистично значущого зв'язку немає. Зворотній зв'язок на рівні тенденції
	Прагматичний	0,069302642	Статистично значущого зв'язку немає
	Аналітичний	0,198419878	Статистично значущого зв'язку немає
	Реалістичний	-0,098763226	Статистично значущого зв'язку немає

Висновок за результатами кореляційного аналізу між показниками адаптації, отриманими за методикою соціальної адаптації П.Кузнецова, та показниками за методиками Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» (переважаючі стани), Харрісона-Бремсона «Стиль мислення»: в основі низьких показників адаптації та, відповідно, підвищеного ризику дезадаптації лежать такі емоційні стани як тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність (ригідність тісно пов'язана з такою якістю мислення як негнучкість, стереотипність мислення) та ідеалістичний стиль мислення.

Отже, при розробці моделі соціально-педагогічного супроводу дезадаптованих дітей, необхідно спрямовувати зусилля на зниження рівня тривожності, фрустрації, агресивності, підвищення рівня гнучкості мислення та його реалістичності (вміння зважувати альтернативи при прийнятті рішення,

орієнтуватися на реальне положення речей, не допускати максималізму при здійсненні оцінних суджень тощо).

Досить велика схожість показників кореляційного аналізу, в якому в якості залежної змінної використовувались показники за методикою А. Фурмана та методикою соціальної адаптованості П.Кузнецова, свідчить про надійність та достовірність отриманих результатів, а також про надійність використаних методик, що визначають рівень адаптації.

Необхідно спробувати проаналізувати, які об'єктивні соціальні чинники лежать та враховувати їх при розробці заходів профілактичного, соціально-педагогічного супроводу дезадаптованих дітей.

Підсумовуючи результати 2-х етапів кореляційного аналізу можна зробити висновок.

Кореляційний аналіз здійснювався в 2 етапи:

1) на першому етапі в якості залежної змінної виступили показники адаптації за методикою А. Фурмана (при цьому кореляції враховувались між показниками методики А. Фурмана, з одного боку, та методиками Г. Айзенка та Харрісона-Бремсона, з іншого боку;

2) на другому етапі в якості залежної змінної виступили показники адаптації за методикою соціальної адаптації П.Кузнецова (при цьому кореляції враховувались між показниками методики соціальної адаптації, з одного боку, та методиками Г.Айзенка та Харрісона-Бремсона, з іншого боку).

Отже, соціально-педагогічна робота повинна спрямовуватись на подолання об'єктивних чинників життя та соціального оточення дитини, що спричиняють у неї тривоги, фрустрацію, агресію (це можуть бути складні життєві обставини, неналежне виконання батьківських обов'язків, надмірні вимоги до дитини, насильство або конфлікти в сім'ї, неможливість досягти бажаних цілей в силу якихось об'єктивних перепон та обставин). Необхідно формувати установку на активне подолання життєвих труднощів, вміння не опускати руки, не впадати у відчай, а шукати вихід із ситуації, що склалася.

Також потрібно розвивати мислення дезадаптованих дітей у бік розвитку аналітичних здібностей, вміння реалістично оцінювати ситуацію, вірно прогнозувати розвиток подій та адекватно оцінювати свої перспективи на майбутнє, навички цілепокладання (все це пов'язано з мисленням).

Виявлення відмінностей показників адаптованих та дезадаптованих дітей, які взяли участь в дослідженні, за допомогою t-критерію Стьюдента.

На наступному етапі статистичної обробки отриманих результатів емпіричного дослідження було виділено 2 групи дітей, які взяли участь в дослідженні. До першої групи потрапили діти з вираженими високими показниками соціально-психологічної адаптації за методикою соціальної адаптації. Про них можна сказати, що це абсолютно адаптовані та благополучні діти. До другої групи включено дітей з вираженою соціально-психологічною дезадаптацією, яку також було визначено за методикою соціальної адаптації. Після цього було порівняно показники цих груп дітей за всіма шкалами методик Г. Айзенка та Харрісона-Бремсона з використанням t-критерію Стьюдента. Результати порівняння представлені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

Результати порівняння підгруп адаптованих та дезадаптованих досліджуваних за допомогою t-критерія Стьюдента

№ з/п	Шкали	\bar{x} (адаптовані досліджувані)	\bar{x} (дезадаптовані досліджувані)	t-критерій Стьюдента	p	Позначки про статистично достовірні відмінності
1.	Тривожність	4,25	10,42857	5,819717	t>0,01	+
2.	Фрустрація	2,875	9,00	3,51325519	t>0,01	+
3.	Агресивність	5,75	10,85714	2,24178	t>0,05	+
4.	Ригідність	6,5	11,42857143	2,60176753	t>0,05	+
5.	Синтетичний	12,5	11,64285714	0,15640019	t<0,05	

Продовження таблиці 2.8.

6.	Ідеалістичний	12,125	27,21429	1,99807	$t > 0,05$	+
7.	Прагматичний	24,625	19,85714286	1,02330902	$t < 0,05$	
8.	Аналітичний	33,9375	18,85714286	2,52372404	$t > 0,05$	+
9.	Реалістичний	16,8125	22,42857143	0,87239273	$t < 0,05$	

З таблиці 2.8 видно, що зафіксовано статистично достовірні відмінності за шкалами «Тривожність», «Фрустрація», «Агресивність», «Ригідність», «Ідеалістичний стиль мислення», «Аналітичний стиль мислення». В адаптованих підлітків показники за шкалами «Тривожність», «Фрустрація», «Агресивність», «Ригідність», «Ідеалістичний стиль мислення» на статистично достовірному рівні нижче, ніж в дезадапованих (рисунок 2.12, 2.13).

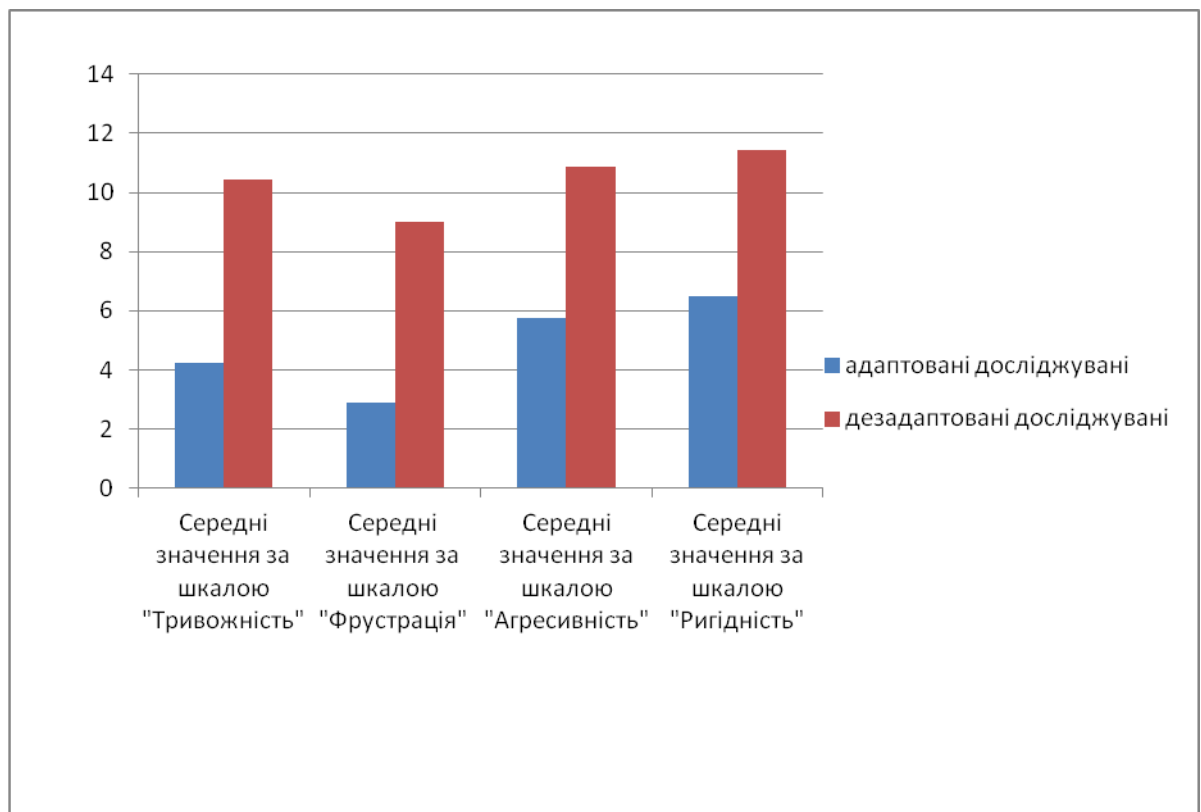

Рисунок 2.12. – Середні показники адаптованих та дезадапованих підлітків за методикою Харрисона-Бремсона.

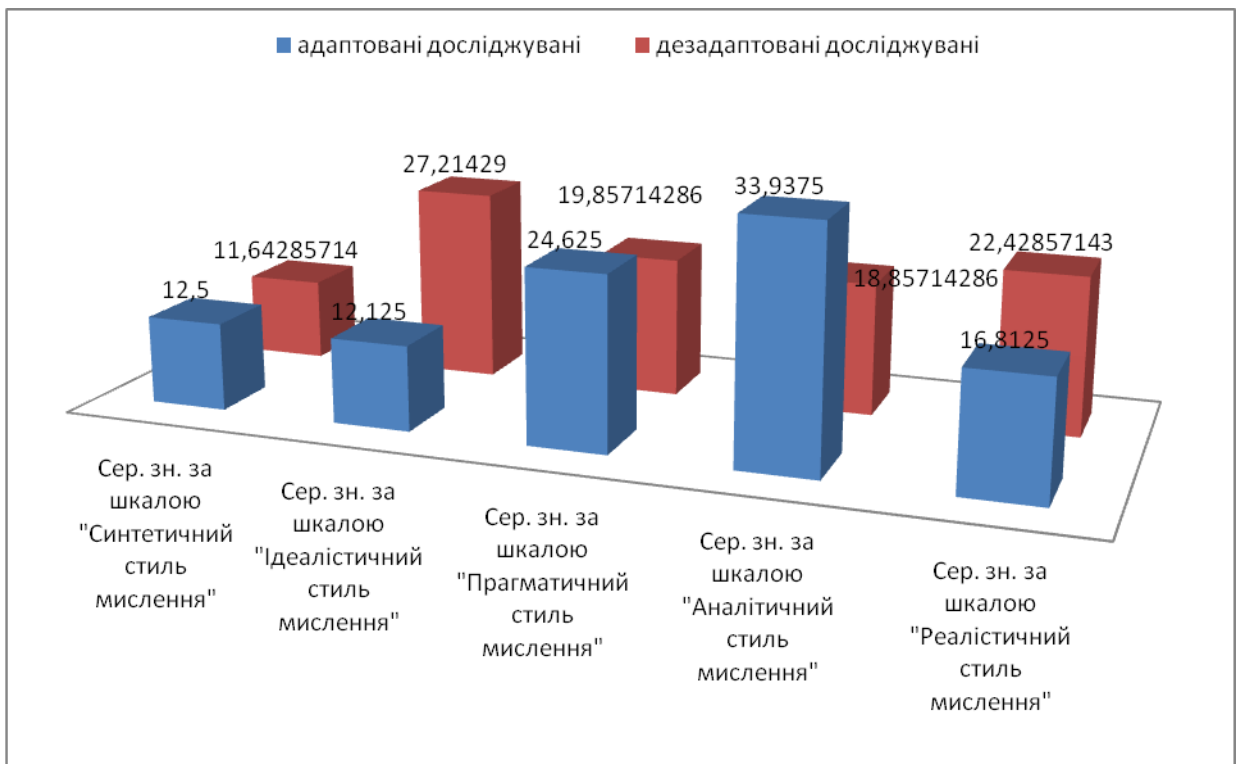

Рисунок 2.13. – Середні показники адаптованих та дезадаптованих підлітків за методикою Г. Айзенка.

Таким чином, результати порівняння за критерієм Стьюдента повністю підтверджують дані кореляційного аналізу. Це значить, що можна впевнено стверджувати, що в основі дезадаптації підлітків лежать такі стани як тривога, фрустрація, агресія, ригідність. Для них також характерний ідеалістичний (тобто нереалістичний, мрійливий) стиль мислення. В той же час адаптовані підлітки відрізняють аналітичним стилем мислення, що полегшує їх орієнтацію у різноманітних життєвих ситуаціях, у тому числі у ситуаціях спілкування.

За результатами статистичної обробки даних емпіричного дослідження можна побудувати модель виникнення дезадаптації у підлітків (рисунок 2.14).

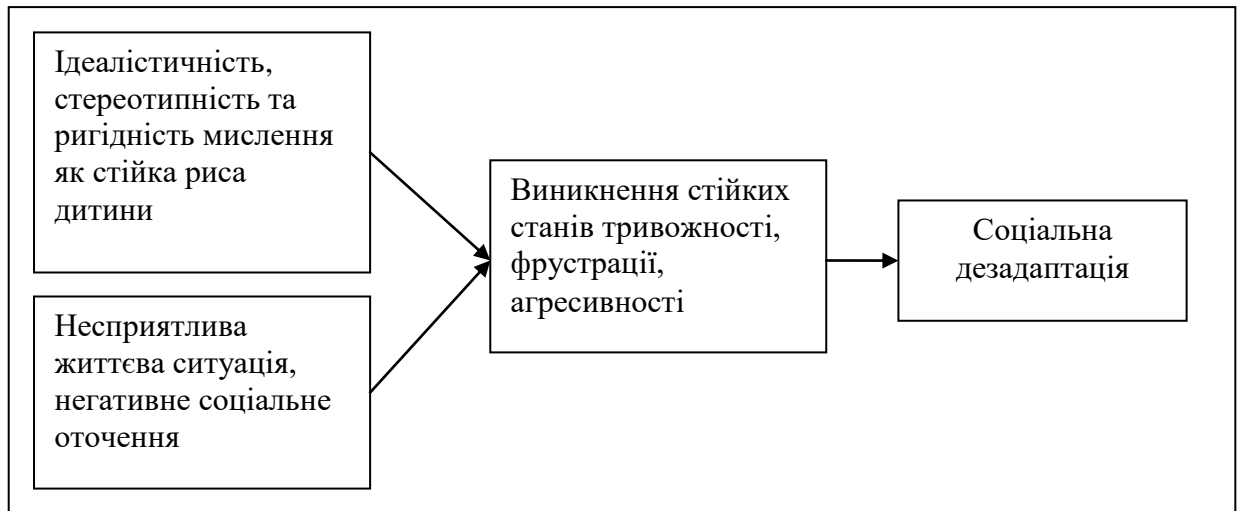

Рисунок 2.14. – Орієнтована модель виникнення соціальної дезадаптації за результатами статистичної обробки даних емпіричного дослідження

2.2. Технологія соціально-педагогічного супроводу підлітків з труднощами адаптації

Соціально-педагогічна робота з підростаючим поколінням в Україні, організація супроводу підлітків з труднощами адаптації є дуже важливими для соціальної педагогіки. Загальноосвітня школа є тим місцем, де діти знаходяться протягом тривалого часу і саме в ній самовизначаються, стверджуються та набувають досвід через спілкування з навколишнім середовищем.

Технологія соціально-педагогічного супроводу підлітків з труднощами адаптації передбачає роботу соціально-педагогічного супроводу, що містить 4 етапи: діагностичний, пошуковий, діяльнісний, завершальний.

Результати проведеного емпіричного дослідження переконливо продемонстрували, що соціально-педагогічна робота з підлітками, які мають низькі показники адаптації, повинна спрямовуватись на подолання об'єктивних чинників життя та соціального оточення дитини, що спричинюють у неї тривоги, фрустрацію, агресію (це можуть бути складні життєві обставини, неналежне виконання батьківських обов'язків, надмірні вимоги до дитини, насильство або конфлікти в сім'ї, неможливість досягти бажаних цілей в силу

якихось об'єктивних перепон та обставин). Необхідно формувати установку на активне подолання життєвих труднощів, вміння не опускати руки, не впадати у відчай, а шукати вихід із ситуації, що склалася. Також потрібно розвивати мислення дезадаптованих дітей у бік розвитку аналітичних здібностей, вміння реалістично оцінювати ситуацію, вірно прогнозувати розвиток подій та адекватно оцінювати свої перспективи на майбутнє, навички цілепокладання. Таким чином, можна констатувати підтвердження ключового припущення викладеного в гіпотезі щодо необхідності різноспрямованості зусиль соціального педагога, зокрема, проведення змістовних просвітницьких заходів спрямованих на формування у підлітків потреби самовдосконалення, самоосвіти та побудови моделі позитивного майбутнього. В рамках даної кваліфікаційної роботи в якості ключового напрямку соціально-педагогічного супроводу підлітків з труднощами адаптації ми визначили діяльність у вигляді підтримки та допомоги в оптимізації оточення та життєвому самовизначенні.

Проаналізуємо технологію реалізації соціально-педагогічного супроводу підлітків з труднощами адаптації за окресленими вище етапами. Слід зауважити, що діагностичний етап супроводу був реалізований під час проведення емпіричного дослідження. Метою діагностичного етапу було визначення рівня адаптованості кожного підлітка, виявлення чинників, які сприяють дезадаптації. Необхідно було з'ясувати, як почуває себе кожен з учнів у навколишньому середовищі та яке в нього ставлення до внутрішнього світу, а також виявити стиль мислення кожного підлітка та його вплив на схильність до дезадаптації. Зокрема визначалися особливості підлітків з труднощами адаптації, здійснювалася самооцінка психічних станів та стилів мислення, розглядався взаємозв'язок рівнів адаптованості, психічних станів та стилів мислення.

У відповідності до етапів технології соціально-педагогічного супроводу коротко опишемо ключові результати отримані після проведення емпіричного дослідження.

До вибірки дослідження увійшли учнів 10-х класів загальноосвітньої школи. Обробка результатів за методикою П.Кузнецова дослідження соціальної адаптованості допомогла виявити рівень адаптованості підлітків. Учні з низьким рівнем соціальної адаптованості (13,73%) нестандартно сприймають навколишню дійсність та їм бракує почуття особистої відповідальності і з середнім (70,59%) потребують допомоги соціального педагога у подоланні труднощів адаптації. За показниками діагностики особистісної адаптованості підлітків до внутрішнього та зовнішнього світу за методикою А. Фурмана виявлено, що більшість учнів є неадаптованими (47,06%), також значна частина дезадаптованих підлітків (27,45%).

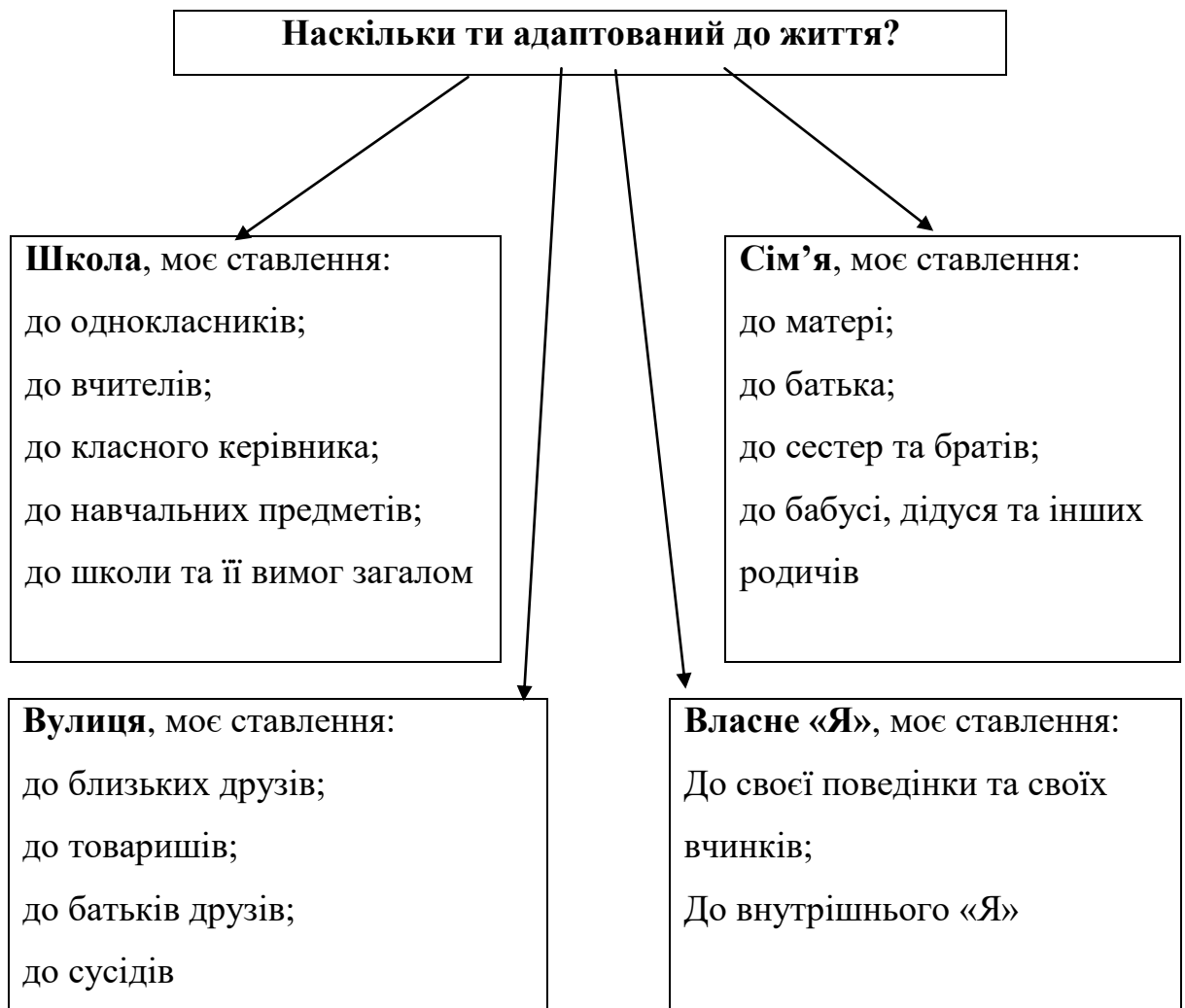

Рисунок 2.15. – Ставлення учня до зовнішнього та внутрішнього світу за методикою А. Фурмана.

Опитувальник А.Фурмана дозволив більш детально зрозуміти, у якому саме середовищі підлітки почувають себе некомфортно (рис.2.15). Узагальнюючи результати виявлено, що труднощі з адаптації виникають у «Школі» (адаптованість 46%, 44% - юнаки та 48% - дівчата) та на «Вулиці» (адаптованість 54%, 45% - юнаки та 63% - дівчата). Тобто ставлення до однокласників, вчителів, навчальних предметів, до школи та її вимог загалом, а також до близьких друзів, товаришів, сусідів та ін. бажає кращого ставлення. Учні гармонійно себе почувають вдома, добре ставляться до батьків, братів та сестер, дідусів та бабусь. Адаптованість по відношенню до сім'ї складає 83%, юнаки – 90% та дівчата – 76%. Досліджувані учні впевнені у своїх вчинках і поведінці, та загалом до внутрішнього «Я» на 75% (юнаки – 80%, дівчата – 70%).

Методика Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» допомогла визначити рівні тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, що є важливим у визначенні адаптованості підлітка до навколишнього середовища.

За результатами діагностики виявлено, що високий рівень фрустрації має одна дівчина, високі рівні агресивності та ригідності притаманні двом юнакам та двом ученицям по кожному показнику. Середній рівень тривожності мають 37,25% досліджуваних, фрустрації – 25,49%, агресивності – 39,22% та середній рівень ригідності – 60,78% учнів.

Діагностика за методикою А. Харрісона та Р. Бремсона, опитувальник «Стиль мислення» сприяла визначенню індивідуальних рис, за допомогою яких підліток приймає рішення, опрацьовує інформацію. Виділяють п'ять стилів мислення: синтетичний, ідеалістичний, прагматичний, аналітичний та реалістичний.

За результатами опитувальника було виявлено, що досліджуваним підліткам властиві декілька стилів. У більшості підлітків – 98,08% представлений аналітичний стиль. Прагматичний стиль виражений у 90,2% учнів, ідеалістичний – 82,35%, реалістичний стиль притаманній 82,35% респондентів, а синтетичний стиль мислення менш проявлений та складає

62,75%. Аналізуючи отриманні дані зазначимо, що є учні у яких не виражений ні один із стилів мислення, а це говорить про недостатню сформованість точки зору та індивідуалізацію даного підлітка, виникають проблеми з вирішенням життєвих ситуацій.

II етап – пошуковий. Пошук причин виникнення труднощів адаптації.

Кореляційний аналіз між показниками досліджуваних дітей за методикою адаптації А. Фурмана та методиками Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» та Харрісона-Бремсона «Стиль мислення» дав змогу виявити, що в основі низьких показників адаптації та підвищеного ризику дезадаптації лежать такі емоційні стани як агресивність та ригідність, ідеалістичний стиль мислення. В основі адаптованості підлітків лежить розвинений аналітичний стиль мислення.

Кореляційний аналіз між показниками досліджуваних дітей за методикою соціальної адаптованості П. Кузнецова та методиками Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів», Харрісона-Бремсона «Стиль мислення» дав змогу виявити, що в основі низьких показників адаптації та підвищеного ризику дезадаптації лежать такі емоційні стани як тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність, ідеалістичний стиль мислення.

За допомогою опитувальника А.Фурмана «Наскільки ти адаптований до життя?» було з'ясовано, що більшість досліджуваних учнів нейтрально або негативно ставляться до «Школи» (вчителів, навчальних предметів, до школи та її вимог загалом) та до «Вулиці»(батьків друзів, сусідів).

III етап – діяльнісний. Розробка програм діяльності на подолання труднощів адаптації(див. додатки 3, К) .

Зміст діяльності соціального педагога в ході реалізації включає в себе: соціально-педагогічну роботу з учнями; роботу соціального педагога з батьками; роботу з педагогами школи.

1. Соціально-педагогічна роботи з підлітками, у яких зафіксовано низький рівень адаптованості та ризик дезадаптації, буде ефективною за умови розробки та впровадження системи різнопланової та комплексної профілактичної роботи, в рамках якої передбачено залучення різнопрофільних

спеціалістів, а також проведення соціальним педагогом змістовних просвітницьких заходів спрямованих на формування у підлітків потреби самовдосконалення, самоосвіти та побудови моделі позитивного майбутнього.

Щодо проблеми дезадаптованості розглянемо метод соціально-психологічного тренінгу. Тренінги застосовують для профілактичної допомоги, корекції, а також для забезпечення особистого зростання, застосовують для розвитку навичок самопізнання, само розуміння, рефлексії, зміни ставлення до себе, для вироблення навиків саморегуляції, розвитку емоційної гнучкості, а також поліпшення соціальної адаптації учасників, поглиблення досвіду психологічної інтерпретації поведінки інших людей [19].

Тренінг є одним з найбільш доступним способом корекції та профілактики труднощів з адаптації у підлітків. Він суттєво полегшує процес оволодіння знаннями та навичками ефективної поведінки, сприяє оптимізації комунікативних можливостей людини, формуванню необхідних її якостей у взаємодії з іншими людьми.

Основними методами психологічного тренінгу з профілактики та подолання дезадаптації є ігрові методи, групові дискусії, рольові ігри в різноманітних модифікаціях і поєднаннях. Це активний метод складається із занять, які допоможуть особистості насамперед вивчити, зрозуміти себе самого, навчитися розв'язувати свої конфлікти і вирішувати проблеми, а також спрямовані на розвиток адекватної самооцінки, формування рефлексії, емпатії, на вміння спілкуватися, конструктивно виражати свої думки й почуття, підтримувати з людьми добрі стосунки та допомагати їм.

При розробці моделі соціально-педагогічного супроводу підлітків з труднощами адаптації спрямуємо зусилля на зниження рівня тривожності, фрустрації, агресивності, підвищення рівня гнучкості мислення та його реалістичності.

Одним з найбільш поширених методів, які відповідають вимогам тренінгу і віковим особливостям дітей підліткового віку, є ігрові методи (рольова,

ділова, творча, імітаційна гра та ін.), метод проблемних ситуацій, мозковий штурм, групова дискусія.

Пробуючи себе у різних психологічних ролях, учасники розігрують невеликі епізоди. Цей метод розраховано на поглиблення і вдосконалення соціалізації, корекції ціннісних і етичних установок учасників і пов'язаного з ними внутрішнього психологічного самопочуття. Опрацьовування ролей, установок, переживань, спостереження як за власним самопочуттям, так і за станом інших членів групи дозволяють досягти достатньої емоційної глибини, підготувати зміну оцінок, орієнтирів і позицій. Розвиток комунікативних функцій, корекція навичок спілкування та усунення закомплексованості вважається основним завданням рольової гри. Як свідчать дослідження, отриманий у процесі рольової гри досвід зберігається довгий час і дає змогу учасникам використовувати досвід у реальних життєвих ситуаціях, адже виконуючи певну роль, учасник здобуває знання, отримує досвід, і власні переживання запам'ятовуються надовго. У ході рольової гри учасниками засвоюються та закріплюються різноманітні соціально схвальні моделі поведінки [41].

Групова дискусія в психологічному тренінгу – це сумісне обговорення певного спірного питання, що дозволяє прояснити або змінити думки, позиції і установки учасників групи у процесі безпосереднього спілкування. Вона може бути використана з метою надання можливості побачити проблему з різних боків, так і як спосіб групової рефлексії через аналіз індивідуальних переживань (це підсилює згуртованість групи і одночасно полегшує саморозкриття учасників) [18].

Мозковий штурм – найбільш вільна форма дискусії, головна функція якої – генерування ідей. Ефективність проведення мозкового штурму забезпечується дотриманням таких основних правил: відсутність критики, заохочення ідей, рівноправність, свобода асоціацій, запис усіх ідей, час для осмислення [4].

Структура заняття:

- 1) теоретичний матеріал (міні – лекції);

- 2) практична частина (вправи, ігри тощо);
- 3) обговорення заняття, підведення підсумків.

Групове заняття, в структуру якого закладаються позитивні моменти, повинно містити: привітання, розминка, основний зміст заняття, рефлексія, прощання.

Привітання та прощання є дуже важливими у роботі, це дозволяє згуртувати учнів, створюючи атмосферу групової довіри та прийняття. Виконуються з першого заняття.

Розминка – це засіб впливу на емоційний стан дітей, рівень їхньої активності, що виконує важливу функцію налаштування на продуктивну групову діяльність. Ці завдання роблять учасників активними та бадьорими.

Теоретична частина тренінгу складається з базових положень спілкування, правил взаємодії з різними типами людей. Учасники вчаться аналізувати потреби та почуття людей.

Інформаційне повідомлення супроводжує практичну частину, розраховане на 5 – 10 хвилин.

Практична частина складається із індивідуальних, парних, групових форм роботи з учасниками.

Функціями запропонованих вправ та ігор є:

- зниження рівня напруги;
- допомогти учасникам встановлювати контакти;
- створювання обстановки довіри та доброзичливості;
- покращення взаєморозуміння;
- сприяти успішному навчанню;
- створювати у підлітків відчуття стабільності.

Використання ігор на заняттях допомагають підходити до дитини як до цілісної особистості, вони зачіпають їхній інтелект та емоції, тіло і душу, свідомість і підсвідомість[21].

Рефлексія – це усвідомлення Індивідом того, як Його сприймають і оцінюють інші індивіди або спільності; вид пізнання, у процесі якого суб'єкт

стає об'єктом свого спостереження; роздуми, аналіз власного психічного стану[63].

Тренер заслуговує особливої уваги, займає позицію рівноправного члена групи. Забезпечує створення сприятливої атмосфери для кожного учасника, надає заняттям розмаїття, застосовуючи різні навчальні прийоми. Надає кожному учаснику можливість максимально використати свій досвід так, щоб мати змогу навчитись на досвіді іншого [4,54].

Тривалість занять – 1,5 – 2 години, періодичність – 1 раз на тиждень. Категорія учасників – підлітки 14 – 17 років, кількість – 12 – 15 осіб.

Реалізація програми тренінгу розрахована на перше півріччя навчального року.

Тренінг складається з 9 занять (таблиця 2.9).

Таблиця 2.9.

Програма тренінгу «Соціальна адаптація учнів 10 класу»

№ з / п	Тема заняття	Ведучі	Мета та завдання заняття
1	Хто Я?	Соціальний педагог	Створення сприятливих умов для роботи в групі, ознайомлення з основними принципами роботи соціально-психологічного тренінгу. Первинне освоєння прийомами активного стилю спілкування і способів передачі та прийому зворотного зв'язку. Активізувати самосвідомість, сформувані вміння аналізувати в спілкуванні себе та інших
2	У чому сенс мого життя ?	Соціальний педагог Психолог	Спонукувати учнів замислитися над запитанням «Для чого людина живе?» , сформувані у них активну живу позицію та бажання знайти своє місце у житті, бути корисним суспільству
3	Я та особистісні зміни	Соціальний педагог	Створення умов для свідомого прийняття учнями відповідальності за розвиток свого «Я» та відносини з іншими

Продовження таблиці 2.9.

4	Самооцінка власного «Я»	Соціальний педагог Психолог	Надання можливості зазирнути у свій внутрішній світ, задуматися на своєю поведінкою, вчинками; формування позитивного світогляду, виховання самоповаги до власного «Я»
5	Моє життя – мій вибір	Соціальний педагог Психолог	Підвищення мотивації навчання пов'язане з актуалізацією життєвих планів щодо професійної самореалізації
6	Моє професійне майбутнє	Соціальний педагог Працівник служби зайнятості	Формування у підлітків умінь та навичок само презентації; допомога у визначенні своєї придатності до участі в дорослому житті суспільства через засвоєння професійного вибору; виховання впевненості в собі
7	Мій успіх	Соціальний педагог Психолог	Визначення складових успіху; прагнення до саморозвитку, самовдосконалення; розвиток уміння приймати рішення; навчання навичок саморегуляції; створення власної форми успіху
8	Який я дорослий?	Соціальний педагог Психолог	Усвідомлення підлітками труднощів на шляху дорослості та способів подолання цих труднощів; підготовка молодого покоління до самостійного життя; ознайомлення з основними правами та обов'язками людини; виховання уважності
9	Закріплення успіху	Соціальний педагог	Усвідомлення кожним учасником якісних змін, що відбулися з ним за час тренінгу

У тренінгу «Соціальна адаптація учнів 10 класу» перші чотири заняття спрямовані на соціальний розвиток підлітка та подоланню труднощів з адаптації. Змістовність занять буде сприяти активізації свідомості та більш глибокому саморозкриттю та самопізнанню, формуванню уміння аналізувати себе та інших в ситуаціях спілкування. Допоможе сформувати у підлітків активну життєву позицію та створити умови для свідомого прийняття

підлітками відповідальності за розвиток свого «Я» і відносин з іншими людьми (див. додаток Л).

Наступні п'яте та шосте заняття спрямовані на підвищення мотивації навчання пов'язаного з актуалізацією життєвих планів, на допомогу у визначенні рівня своєї придатності до участі в дорослому житті суспільства через професійний вибір та адаптацію у майбутньому.

Професійна орієнтація, як підготовка до усвідомленого вибору професії – важливий чинник ефективної допомоги і раціонального використання трудових резервів. Зараз у світі існує велика кількість різних професій і зовсім не просто розібратися в цьому різноманітті, особливо підліткам, у яких до юнацтва з'являється дуже важливе завдання, завдання вибору майбутньої професії. Вибір повинен спиратися на точну оцінку своїх можливостей, здібностей, характеру. Добре якщо у підлітка вже сформувався інтерес і розвинулися певні здібності, а також є схильності до конкретного виду діяльності, тоді вже можна говорити про талант.

Для того, щоб майбутня професія приносила не лише доход, але і була в задоволення, а не здавалася каторгою, треба мати до неї інтерес, здібності і схильність. Важливо віддавати перевагу професіям, які відповідатимуть характеру особи.

Характер відноситься до тих реалій, які підліток не вибирає. Чинником, що істотно впливає на процес психічного розвитку дитини і становлення його характеру, є виховання.

Але дитина не вибирає ні батьків, ні стиль виховання, тому до моменту становлення самосвідомості він стикається з характером як з реалією, що склалася, як би даною йому з зовні.

Проте немає поганих або гарних характерів, усі типи характерів можуть бути успішно використані для досягнення людиною своїх цілей, характер не створює обмежень для інтелектуальної діяльності або для професійних досягнень будь-якої складності.

Знання свого характеру дозволить використати його максимально ефективно; незнання – формує досвід невдач. У проблемі стосунків зі своїм характером підліткові, безумовно, потрібна кваліфікована допомога компетентних фахівців.

Основна мета систематичної допомоги підліткові направлена на зміну негативної установки на свій характер. Необхідно зробити так, щоб підліток перестав боротися зі своїм характером, перестав боятися його, відчув і оцінив його сильні сторони, щоб підліток навчився черпати сили і упевненість у своїй індивідуальності, навчився поважати свою «значущість» і індивідуальність іншої людини.

Будь-яка професійна діяльність робить свого роду природний психологічний відбір людей, що мають певний характер. Найчастіше для людей привабливі саме ті професії, які відповідають складу їх характеру.

Таким чином, серед професіоналів залишаються люди не випадкові, що відповідають по своїх схильностях і здібностях вибраної ними професії, а усі випадкові люди рано чи пізно відсіваються.

Тому, щоб не потрапити в категорію «випадкових людей» в якій-небудь професійній діяльності треба навчитися використати те вміння, що дає кожному його характер та стиль мислення.

Зміст останніх трьох занять спрямований на розвиток вміння приймати рішення, підготовку до самостійного життя, усвідомлення кожним учасником якісних змін, що відбулися з ним під час тренінгу. Ці заняття передбачають усвідомлення підлітками труднощів та способів їх подолання на шляху до самостійного життя.

2. Робота з педагогами включає педагогічні наради, семінари та індивідуальні бесіди, для надання системно-консультативної допомоги вчителям у роботі з учнями 10-х класів.

Значна кількість учнів з неповагою ставляться до школи, а саме до вчителів, навчальних предметів та вимог загалом.

Одною з причин цього, звісно, може бути негативне відношення батьків в обговоренні шкільних проблем вдома, осудження вчителів та висловлювання о незначущості навчальних предметів. . І звичайно, у 10-ому класі з'являються деякі нові предмети, а значить і нові викладачі.

Дуже багато залежить від вчителя, від його ставлення до учнів, до навчальних предметів, але не тільки які він викладає, а до усіх.

Завдяки вчителю, у підлітків може поліпшитися самооцінка. А саме:

- ставитися до кожного учня з повагою, називати за ім'ям;
- не критикувати зовнішність учня, соціальне становище сім'ї, не принижувати гідність;
- не зачіпати особистість учня, роблячи зауваження, а висловлюватись тільки з приводу його поведінки або вчинків;
- демонструвати однакові вимоги й однакове ставлення до всіх;
- відзначати позитивні досягнення, результати роботи кожного учня;
- уникати порівнянь успіхів одного учня з успіхами інших;
- перетворювати невдачі учнів у позитивний навчальний та життєвий досвід;
- доручати кожному виконання визначеного обов'язку в класі;
- уникати надмірної опіки, цікавитися думкою учнів та поважати її, заохочувати взаємодопомогу і взаємовиручку в класі
- вчителям нових предметів спілкуватися з класними керівниками, щоб мати більш уявлення про учнів.

3. Робота соціального педагога з батьками включає батьківські збори та індивідуальні бесіди, для надання системно-консультативної допомоги батькам у роботі з дітьми.

Просвітницька бесіда з батьками, о шануванні вчителів та позитивному ставленні до навчальних предметів. Негативне ставлення батьків до школи може спровокувати порушення психічного стану. Приділяти більш уваги спілкуванню та соціокультурним заходам. Спостерігати за дітьми та своєчасно

виявляти зміни, які можуть привести до дезадаптації. Знаходити час для відвідування школи та спілкування з вчителями.

IV етап – завершальний. Забезпечення результативності програми.

Соціальний педагог організовує реалізацію програми, здійснює розподіл між всіма залученими. Виступає ініціатором побудови зв'язків з організаціями, які будуть сприяти у заходах.

Отже, модель соціально-педагогічного супроводу підлітків на подолання труднощів з адаптації орієнтована на досягнення гармонійної взаємодії підлітка з навколишнім середовищем, в процесі якого здійснюється його соціальне становлення.

2.3. Рекомендації щодо підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими підлітками

Соціально-педагогічна робота з підлітками повинна полягати у цілеспрямованому впливі на негативні чинники, які спричиняють труднощі з адаптації. Попередження і подолання причин цих відхилень здійснюється в процесі профілактичної та корегувальної діяльності.

Профілактика дезадаптації – це один із напрямів роботи соціального педагога.

Основними шляхами, що будуть сприяти усуненню та нейтралізації дезадаптації підлітків будуть:

- 1) створення для підлітка оптимального середовища;
- 2) оптимізація у навчальному процесі;
- 3) профілактика перевантажень у процесі навчання;
- 4) підтримка та допомога учням у періоди адаптації;
- 5) сприяти у самовдосконаленні, самоосвіті;
- 6) допомагати створювати погляди позитивного майбутнього;

7) просвітницька робота з батьками, вчителями з питань попередження дезадаптації і подолання її наслідків.

До роботи з дезадаптованими підлітками слід залучати членів шкільної ради.

Педагоги повинні пам'ятати, що від них багато залежить і працюючи з учнями схильними до дезадаптації дотримуватись правил взаємодії з ними:

- сприяти встановленню довірливого контакту з учнями;
- необхідно переконати учнів у вашому небайдужому ставленні до них за рахунок активного, уважного вислуховування їх під час педагогічного діалогу;
- необхідно проявляти співчуття та демонструвати, що Ви поділяєте і розумієте їх почуття;
- систематичний вияв цікавості до того, що саме турбує учня;
- давати розуміти кожному дезадаптованому підлітку, що він є унікальною особистістю, потрібною іншим людям;
- надихати учня на високу самооцінку;
- відкривати перед ними гідні та цікаві життєві перспективи.

Ефективність роботи соціального педагога в організації профілактичних заходів з дезадаптованими підлітками залежить від низки чинників. А саме, важливо:

- знати теоретичні основи соціальної педагогіки та принципи побудови виховної роботи з сім'єю і в колективі;
- вивчити вікові особливості підлітків;
- володіти методами діагностики оцінки особистості підлітка;
- провести аналіз отриманих даних і виробити програму подальших дій;
- спланувати систему роботи «сім'я - школа»;
- відстежувати розвиток, саморозвиток, самообслуговування та зайнятість учня;
- паралельно використовувати різні форми роботи для організації педагогічної просвітницької роботи з батьками;
- вибудувати взаємодії з залучення різнопрофільних спеціалістів;

- вміти оцінювати проміжні результати;
- аналізувати поведінку підлітка;
- складання індивідуальної програми профілактичних заходів.

Використовуючи дані рекомендації, загального характеру соціальний педагог зможе вибудувати систему взаємодії з батьками з профілактики дезадаптації учнів з урахуванням конкретних умов та індивідуальних особливостей його особистості.

Рекомендації вчителям навчальних предметів:

- враховувати труднощі адаптаційного періоду;
- враховувати вікові особливості учнів у виборі термінології та підборі методичних прийомів;
- не перевантажувати учнів зайвими домашніми завданнями;
- стежити за темпом уроку, високий темп заважає багатьом дітям засвоювати матеріал;
- налагоджувати емоційний контакт з класом та батьками учнів;
- не використовувати оцінку як засіб покарання учня;
- не створювати психотравмуючих ситуацій при виставленні оцінок;
- враховуйте індивідуальні психологічні особливості дитини.

Від класного керівника цілком залежить мікроклімат в класному колективі, а це є результатом не тільки навчальної діяльності, але й психічного стану учнів.

Рекомендації класним керівникам щодо ефективної роботи з учнями, схильними до адаптації:

- важливо постійно підтримувати контакт з соціальним педагогом;
- спільно з ним брати участь в різних адаптаційних заходах;
- познайомитися з умовами проживання, взаєминами в родині, здоров'ям учнів;
- здійснювати грамотне розсаджування дітей у класі з урахуванням їх індивідуальних особливостей та побажань, психологічної сумісності та здоров'я.

Батьки відіграють велику роль, відносини дома дуже пов'язані із шкільним життям. Адже саме з домашніх проблем і починаються основні проблеми в навчанні, що може призводити до дезадаптації.

Батьки повинні розуміти, що вони формують потреби особистості через залучення дитини в різноманітні види активності – спорт, мистецтво, пізнання. Якщо до підліткового віку позитивні потреби не сформовані, особистість стає вразливою щодо виникнення негативних потреб і занять.

Рекомендації батькам:

- надихати дитину на розповіді про своє шкільне життя;
- регулярно розмовляти з вчителями про успішність своєї дитини, поведінку та взаємовідносини з іншими дітьми;
- не пов'язувати оцінки за успішність зі своєю системою покарань і заохочень;
- знати програму і особливості школи, де навчається дитина;
- допомагати їй виконувати домашні завдання, не робити їх замість нього;
- допомагати йому відчувати інтерес до того, що викладається в школі;
- особливі зусилля докладати до того, щоб підтримувати спокійну та стабільну атмосферу в домі;
- звертати увагу, коли в шкільному житті підлітка відбуваються зміни;
- підтримувати підлітка в його позитивних захопленнях, якщо адже вони носять тимчасовий характер;
- зміцнювати самооцінку дитини;
- займатися самовдосконаленням та самоосвітою;
- будувати з нею моделі позитивного майбутнього;
- прищеплювати дитині прагнення розбиратися в суті явищ дійсності, розуміти причинно-наслідкові зв'язки;
- підтримувати здоровий спосіб життя дитини – особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з навколишнім світом та своїм організмом.

Рекомендації соціальному педагогу щодо профілактики дезадаптації підлітків будуть:

- рання діагностика підлітків з труднощами адаптації;
- консультативно-роз'яснювальна робота з батьками та педагогами;
- мобілізація виховного потенціалу середовища;
- організація профілактичної роботи залежно від рівня дезадаптації, з залучення необхідних фахівців, звернення за допомогою до спеціалізованих установ, центрів, служб;
- розробка і реалізація цільових програм і технологій, спрямованих на профілактику та корекцію порушень;
- організація соціального середовища, тобто змінюючи соціальні чинники, можна запобігти небажаній поведінці підлітка;
- інформування підлітків у вигляді лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури або відеофільмів. Сутність підходу – вплив на когнітивні процеси особистості з метою підвищення її здатності до прийняття конструктивних рішень;
- активне соціальне навчання соціально важливим навичкам, яке реалізується у вигляді групових тренінгів.

Отже, дані рекомендації по проведенню заходів соціально-педагогічної роботи будуть сприяти підвищенню ефективності профілактики підлітків з труднощами адаптації.

Висновки до 2 розділу

В процесі дослідження був використаний комплекс взаємодоповнюючих методик, спрямованих на вивчення рівня адаптації та причин дезадаптованості підлітків:

- метод спостереження та бесіди;
- методика дослідження соціальної адаптованості;

- опитувальник «Наскільки ти адаптований до життя?» А. Фурмана;
- методика «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка;
- методика визначення стилю мислення Харрісона-Бремсона;
- кореляційний аналіз з метою підтвердження можливого зв'язку стилю мислення та особливостей психоемоційного стану підлітків з схильністю до дезадаптації;
- виявлення відмінностей показників стилю мислення та психічних станів адаптованих та дезадаптованих дітей за допомогою t-критерію Стьюдента.

Шляхом здійснення емпіричного дослідження було встановлено, що у вибірці дослідження є значна кількість підлітків, яким притаманний знижений рівень адаптації, що дало змогу в повній мірі перевірити гіпотезу кваліфікаційної роботи. Зокрема, за показниками діагностики особистісної адаптованості підлітків до внутрішнього та зовнішнього світу встановлено, що більшість учнів є неадаптованими, також виявлено значну кількість дезадаптованих підлітків.

За результатами кореляційного аналізу та порівняння показників адаптованих та дезадаптованих підлітків за t-критерієм Стьюдента встановлено, що в основі низьких показників адаптації та, відповідно, підвищеного ризику дезадаптації лежать такі емоційні стани як тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність (ригідність тісно пов'язана з такою якістю мислення як негнучкість, стереотипність мислення) та ідеалістичний стиль мислення. В той же час адаптовані підлітки відрізняють аналітичним стилем мислення, що полегшує їх орієнтацію у різноманітних життєвих ситуаціях, у тому числі у ситуаціях спілкування.

Таким чином, дезадаптація – процес протилежний адаптації і несе в собі негативні наслідки. Для їх уникнення треба своєчасно проводити профілактичні заходи.

Розроблена технологія соціально-педагогічного супроводу дітей з труднощами адаптації, яка в собі містить як роботу для соціальних педагогів і психологів, так і для інших педагогів. Це пояснюється тим, що усунення

чинників дезадаптації можливо лише цілеспрямовано, планомірно та узгоджено з кожною із сторін.

Профілактика дезадаптації носить важливий характер для життя підлітків, адже вона допомагає попередити виникнення дуже тяжких наслідків.

Розроблені рекомендації соціальному педагогу, класним керівникам, вчителям навчальних предметів, батькам щодо профілактики дезадаптації підлітків будуть сприяти підвищенню ефективності профілактики підлітків з труднощами адаптації.

ВИСНОВКИ

В процесі теоретичного аналізу та практичного дослідження щодо проблеми адаптації підлітків було зроблено наступні висновки.

Було встановлено, що на сьогоднішній день існує низка визначень поняття «дезадаптація».

В рамках нашого кваліфікаційного дослідження в якості робочої дефініції дезадаптації ми обрали визначення А. Фурмана, який трактує дезадаптації як процес дисгармонійного розвитку особистості, коли виникає неузгодженість цілей і результатів, коли вона стає джерелом психічної напруги, внутрішнього дискомфорту, нестабільності перебігу психічних станів.

Що стосується соціальної дезадаптації з педагогічного погляду, то це особливий вид поведінки, який не відповідає основним суспільним нормам, визнаними обов'язковими.

На основі аналізу наукової літератури розкриті сутнісні характеристики явища дезадаптації підлітків, її причини та наслідки. А саме, дезадаптовані підлітки – це діти віком від 10 – 16 років, які в наслідок дії різних складних соціальних умов, обставин життя та розвитку своєї особистості відчувають труднощі з адаптації до умов навколишнього середовища.

Основними причинами дезадаптації підлітків є групи чинників. До них відносять: внутрішні, зовнішні, або й ті та інші. До причин шкільної соціалізації дезадаптації підлітків відносять: низький рівень розвитку загально-розумових здібностей, не сформованість мотиваційної сфери, високий ступінь емоційної нестійкості, характерологічні особливості, незрілість психіки, високий рівень домагань на тлі низьких можливостей, особливості сімейного виховання, стиль керівництва педагогів.

Проаналізувавши законодавчі акти, що регламентують соціальну роботу з дезадаптованими дітьми та підлітками в Україні, можна стверджувати, що для вирішення проблем державою організовується система соціальної роботи та нормативно-правова база, яка регламентує цю систему. Зокрема, розглянуті

загальні положення організаційної структури, служб соціальної реабілітації дітей та підлітків в Україні.

Для детального вивчення причин, чинників та проявів дезадаптації підлітків проведене емпіричне дослідження. Базою експериментального дослідження стала Криворізька ЗОШ № 118 Саксаганського району Дніпропетровської області. Під час якого в опитуванні приймали участь 51 учень 10 класу, віком від 15 до 16 років (25 юнаків та 26 дівчат).

На основі аналізу результатів за методикою П. Кузнецова можна зробити висновки, що високий рівень соціальної адаптованості частіше зустрічається серед юнаків. Середній та низький рівні в переважній більшості зафіксовано у дівчат. Аналіз результатів дослідження соціальної адаптованості за методикою П. Кузнецова допоміг виявити, що у досліджуваних учнів більшості притаманний середній рівень соціальної адаптованості, а дуже низький – відсутній. Зазначимо, що результати діагностики свідчать про різницю у співвідношеннях показників хлопців та дівчат.

За результатами методики дослідження соціальної адаптації А. Фурмана 25,49% підлітків від загальної кількості адаптовані до життя, серед яких більшість – дівчата. Неадаптованих підлітків – 47,06%, кількість юнаків та дівчат порівну. Дезадаптовані учні складають 27,45%, кількість юнаків та дівчат порівну (рисунки 2.6).

Отже, за показниками діагностики особистісної адаптованості підлітків до внутрішнього та зовнішнього світу виявлено, що більшість учнів є неадаптованими, також виявлено значну кількість дезадаптованих підлітків. Опитувальник А.Фурмана дозволив більш детально зрозуміти, у якому саме середовищі підлітки почувають себе некомфортно. Узагальнюючи результати прийшли висновку, що труднощі з адаптації виникають у «Школі» та на «Вулиці», а саме ставлення до навчальних предметів, вимог школи, вчителів, сусідів, батьків друзів не є позитивним.

Методика Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів» дозволила визначити психічні стани учнів, а саме рівні тривожності, фрустрації,

агресивності та ригідності, що є важливим для визначення адаптованості підлітка до навколишнього середовища. Зокрема, переважна більшість респондентів з високими показниками дезадаптації схильні до переживання станів ригідності та агресивності.

Діагностика за методикою А. Харрісона та Р. Бремсона, опитувальник «Стиль мислення» дозволив визначити індивідуальних риси, за допомогою яких підліток приймає рішення, опрацьовує інформацію. Виділяючи п'ять стилів мислення: синтетичний, ідеалістичний, прагматичний, аналітичний та реалістичний.

За результатами опитувальника А. Харрісона та Р. Бремсона було виявлено, що досліджуваним підліткам властиві де кілька стилів. У більшості підлітків – 98,08%, а саме 100% дівчат та 92% юнаків, представлений аналітичний стиль. Прагматичний стиль виражений у 90,2% респондентів, з невеликою різницею між юнаками та дівчатами. Ідеалістичний та реалістичний стилі домінують у більшості дівчат, а синтетичний менш проявлений. У юнаків ці стилі розподілилися практично рівним відсотком. З отриманих даних виявлено, що є учні у яких не виражений ні один із стилів мислення, а це говорить про недостатню сформованість точки зору та індивідуалізацію даного підлітка, виникають проблеми з вирішенням життєвих ситуацій. Також є учні, які поєднують де кілька стилів мислення, що вважається позитивним, вони здатні мислити різними способами, а це підвищує адаптованість підлітка до життя.

За результатами кореляційного аналізу між показниками адаптації, отриманими за методикою А.Фурмана, та показниками за методиками Г. Айзенка (переважаючі стани), Харрісона-Бремсона (стиль мислення): в основі низьких показників адаптації та, відповідно, підвищеного ризику дезадаптації лежать такі емоційні стани як агресивність та ригідність, та ідеалістичний стиль мислення. В основі адаптованості підлітків лежить розвинений аналітичний стиль мислення (вміння зважувати, доходити до логічного висновку, аналізувати події, що відбуваються, та прогнозувати їх).

За результатами кореляційного аналізу між показниками адаптації, отриманими за методикою соціальної адаптації П.Кузнецова, та показниками за методиками Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів», Харрісона-Бремсона «Стиль мислення»: в основі низьких показників адаптації та, відповідно, підвищеного ризику дезадаптації лежать такі емоційні стани як тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність (ригідність тісно пов'язана з такою якістю мислення як негнучкість, стереотипність мислення) та ідеалістичний стиль мислення.

На підставі отриманих результатів емпіричного дослідження причин та чинників проявів дезадаптації підлітків розробили комплекс заходів профілактичної роботи з метою удосконалення соціальної роботи з дезадаптованими підлітками.

Основними напрямками з попередження дезадаптації підлітків є: раннє психолого-педагогічне обстеження дітей «групи ризику», консультативна та роз'яснювальна робота за результатами проведених досліджень, та за запитами педагогів та батьків; робота з найближчим оточенням неповнолітнього; розробка та впровадження цільових профілактичних програм.

Технологія соціально-педагогічного супроводу підлітків з труднощами адаптації передбачає роботу соціально-педагогічного супроводу, що містить чотири етапи: діагностичний, пошуковий, діяльнісний, завершальний.

До основних шляхів, що будуть сприяти попередженню і подоланню дезадаптації підлітків, відносяться:

- створення для дитини оптимального середовища;
- дозування навчального матеріалу та профілактика перевантажень у процесі навчання;
- підтримка та допомога в адаптаційні періоди;
- сприяння самовдосконаленню і самовизначенню учнів в середовищі, що стимулюватиме їх адаптацію;
- робота соціально-психологічної служби школи, телефони та скриньки довіри;

– просвіта батьків, вчителів і вихователів з питань попередження дезадаптації і подолання її наслідків.

Соціально-педагогічна робота з підлітками, які мають низькі показники адаптації, спрямована на подолання об'єктивних чинників життя та соціального оточення дитини, що спричинюють у неї тривогу, фрустрацію, агресію. Формування установки на активне подолання життєвих труднощів, вміння не опускати руки, не впадати у відчай, а шукати вихід із ситуації, що склалася. Розвивати мислення дезадаптованих дітей у бік розвитку аналітичних здібностей, вміння реалістично оцінювати ситуацію, вірно прогнозувати розвиток подій та адекватно оцінювати свої перспективи на майбутнє, навички цілепокладання. Спрямована на підвищення мотивації навчання, пов'язаного з актуалізацією життєвих планів, на допомогу у визначенні рівня своєї придатності до участі в дорослому житті суспільства через професійний вибір та адаптацію у майбутньому

Модель соціально-педагогічного супроводу підлітків на подолання труднощів з адаптації орієнтована на досягнення гармонійної взаємодії підлітка з навколишнім середовищем, в процесі якого здійснюється його соціальне становлення.

Розроблено рекомендації по проведенню заходів соціально-педагогічної роботи, які будуть сприяти підвищенню ефективності профілактики підлітків з труднощами адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева В., Костриця Л. Технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю. Київ: Шкільний світ, 2009. 120 с.
2. Алексеева В. І. Місія соціального педагога . *Виховна робота в школі*. 2005. № 12 (13). С. 16 – 20.
3. Андреева Т. В. Семейная психология: учеб. пос. СПб. : «Речь», 2004. 244 с.
4. Андросович К. М. Психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.05 / Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля, Северодонецьк, 2015. 274 с.
5. Аршава І. Ф. Психологія важковиховуваних дітей: Навч. посіб. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2007. 56 с.
6. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Луганський нац. університет. Л., 2011. 22 с.
7. Беспалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: Навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
8. Беличева С. А. Социально-педагогическая диагностика и сопровождение социализации несовершеннолетних: учебное пособие . М.: Юрайт, 2016. 304с.
9. Белкин А. С. Основы возрастной педагогики: учеб. пос. для студ. высш. пед. учеб. заведений. Издательский центр «Академия», 2000. 192 с.
10. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Л.: Наука, 1988. 270 с.
11. Березовська Л. І Педагогічні погляди на проблему важковиховуваності у зарубіжній та вітчизняній науці. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. Вип.16. С. 167-173.
12. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Навч.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 1998. 204 с.

- 13.Бєлавїна Т. І. Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови. К.: ППНВ, 2004. 140 с.
- 14.Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 343 с.
- 15.Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій . К.: МАУП, 2006. 88 с.
- 16.Галагузова М. А., Галагузова Ю. Н., Штинова Г. Н. Социальная педагогика : курс лекцій / под ред. М. А. Галагузовой. Москва, 2000. 260с.
- 17.Галагузова М. А. История социальной педагогики: Хрестоматия-учеб.: Учеб. пособие. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 544 с.
- 18.Галузяк В. М. Педагогічна діагностика: Курс лекцій. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. 164 с.
- 19.Галян І. М. Психодіагностика: Навч. посіб. К.: Академвидав, 2009. 464 с.
- 20.Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості: навчально-методичний посібник . Тернопіль, 2012. 206 с.
- 21.Главник О. Технологія тренінгу . К. : Главник, 2005. 112 с.
- 22.Глушко Н. В., Супрун М. О. Зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими старшими підлітками. Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології: збірник наукових праць: до 100-річчя від дня народження професора І. Г. Єременка. 2017. Вип. 9. С. 40-49.
- 23.Годлевська Д. М. Особливості прояву дезадаптації у підлітковому віці та соціально-педагогічні фактори виникнення цього явища. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. Вип.16. С. 19-26.
- 24.Годлевська Д. М. Особливості роботи соціального працівника з дезадаптованою молоддю. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. Вип.16. С. 27-34.
- 25.Гусєв В. І. Історія західноєвропейської філософії XV-XVII сторіччя: Курс лекцій. К.: Либідь, 1994. 256 с.
- 26.Дзюбко Л. В. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик. К. : Шк. світ, 2011. 128 с.

27. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
28. Довідник з соціальної роботи : навчальний посібник / кол. авт., за ред. Л. М. Дунаєвої. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2015. 402 с.
29. Дюркгейм Є. Соціологія / Є. Дюркгейм. М., 1995. 210 с.
30. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ . К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.
31. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді № 573 від 01.08 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-п>.
32. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» № 20/95-ВР від 24.01.1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>.
33. Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
34. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.
35. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» № 2558-III від 21.06.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.
36. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.
37. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака. Вип. XVI. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. 512 с.

38. Зверєва І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. К., 1998. 333 с.
39. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / упорядники: С. Я. Харченко, М. С. Кратінов, Л. Ц. Ваховський, О. П. Песоцька, В. О. Кратінова, О. Л. Караман. Луганськ : Альма-матер, 2005. 408 с.
40. Калініченко А. І. Як займатися самовихованням (методичні рекомендації). Вінниця, 2001. 61 с.
41. Капська А. Й. Соціальна педагогіка. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
42. Кобильнік Л. М. Особливості самоактуалізації в процесі соціалізації молодого покоління / Зб. наук. праць Бердянського держ. пед. ун-ту : Психологічні науки. Бердянськ : БДПУ, 2006. № 3. С. 150-155.
43. Конституція України. К.: Преса України, 1997. 80 с.
44. Кузнецов П. С. Адаптація как функция развития личности. Саратов, 1991. 76 с.
45. Лемак М.В. , Петрище В.Ю. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник /уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище. 2-ге вид. виправл. Ужгород: Видавництво Олександрі Гаркуші, 2012. 616с.
46. Лесовий В. Ю. Адаптація першокурсників до навчання у вищих технічних закладах освіти : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2017. 144 с.
47. Лист МОН № 1/9-376 від 25.07.2014 «Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2014/2015 навчальному році» [Електронний ресурс]. Режим доступу : URL: <http://www.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/2679>.
48. Лист МОН № 1/9-480 від 08.07.13 року «Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2013/2014 навчальному році» [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36528/.
49. Ломброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2004. 320 с.

50. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. К: Каравела, 2011. 368 с.
51. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: Навчальний посібник. К.: Академія праці і соціальних відносин, Християнський дитячий фонд, 2000. 51с.
52. Максимюк С.П. Педагогіка : Навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 667 с.
53. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : Учебник . Москва : Гардника, 2005. 269с.
54. Марінушкіна О. Є. Моє життя — мій вибір. Тренінг для старших підлітків щодо професійного самовизначення та кар'єрного зростання . Х.: Вид-во «Ранок», 2012. 192 с.
55. Методичні рекомендації до комплексної програми «Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі»/ Павленко А. М., Пінчук І. М., Шнеренко Л. П. К.: УДЦССМ, 2001. 72с.
56. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
57. Мудрик А. В. Социальная педагогика . Москва : Академия, 2006. 184 с.
58. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) . Єреван: Изд-во Армянской ССР, 1988. 364 с.
59. Никитина Л. Права и этические нормы социального педагога. *Воспитание школьников*. 2001. № 2. С. 20– 23 ; № 3. С. 29–31.
60. Никитина Л. Функции и роли социального педагога . *Воспитание школьников*. 2000. № 8. С. 30.
61. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. М. : Сфера, 2004. 480 с
62. Олиференко Л. Я., Шульга Т. Н., Дементьева И. Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. М.: Издат.центр «Академия», 2008. 162 с.
63. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. К.: Либідь, 2004. 576 с.
64. Оржехівська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Навч.-метод. посібник. К., 1996. 352с.

65. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: Навчальний практико-зорієнтований навчальний посібник. Х.: Видавництво «Точка», 2007. 192с.
66. Осипова А. А. Общая психокоррекция: учеб. пособ. М.: ТЦ Сфера, 2004. 512 с.
67. Остапенко Т. А. Педагогічна занедбаність як соціальна проблема / Зб. наук. праць. Пед. науки. Херсон, 2002. Вип. 32,ч. 2. С. 145-151.
68. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка . Київ, 2005. 432 с.
69. Панок В. Г., Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості: Монографія. К.: Ніка-Центр, 2006. 280 с.
70. Парфанович І. І. Соціально-педагогічна діяльність у структурі системи ранньої профілактики девіантної поведінки дівчат шкільного віку / Зб. наук. праць. Пед. науки. Херсон, 2011. Вип. 58,ч.2. С. 421-427.
71. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. 304 с.
72. Сабанадзе І. О. Соціально-психологічні фактори дезадаптованості та її корекція у підлітків : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / К., 2000. 162 с.
73. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси : Мецниереба, 1989. 206 с.
74. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій. Житомир: Житомир.держ. пед. ун-тет, 2002. 260 с.
75. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. К.: Просвіта, 2001. 416с.
76. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ : УДЦССМ, 2000. 234 с.
77. Сорочинська В. Є. Організаційна робота соціального педагога: навч. посіб. К, 2005. 198 с.
78. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 20. Кн. 1. Київ, 2016. 360 с.

79. Толстих Л. Работа з підлітками «групи ризику». Корекційно-розвивальне заняття. *Психолог*. 2008. №38-39. С. 31-35.
80. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. К.: ДЦССМ, 2003. 132с.
81. Турченко Н. М. Семья – основа национальной безопасности: проблемы адаптации, перспективы развития: Материалы «Круглого стола» 31 октября 2007 г. Ростов- на-Дону: АИПНБ, 2007. 73 с.
82. Тюття Л. Т. Соціальна робота: Теорія і практика. К. : ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
83. Федоришин Г. М. Психологічні детермінанти шкільної дезадаптації підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 19.00. 07 «Педагогіка і вікова психологія». Івано- Франківськ, 2002. 47 с.
84. Фіцула М. М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навч.-метод. посібник. Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2008. 432 с.
85. Фирсов М. В. Теория социальной работы .М. : КноРус, 2012. 400 с.
86. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості: Наукове видання. Тернопіль: «Економічна думка», 2000, 197с.
87. Холостова Е. И. Теория социальной работы. М. : Юристь, 1999. 334 с.
88. Холостова Е. И. Социальная работа с дезадаптированными детьми: Учебное пособие. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. 280 с.
89. Холостова Е. И., Дементьева Н. Ф. Социальная реабилитация: Учебное пособие. М.: Изд.-торг. Корпорация «Дашков и К», 2006. 340с.
90. Хоронжук В. І. Технологія соціально-педагогічної підтримки дезадаптованих старшокласників. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 50 – 57.
91. Храпко Т. А. Психолого-педагогічний вплив на підлітка з девіантною поведінкою / Зб. наук. праць. Пед.науки. Херсон, 2010. Вип.56. С. 193-198.
92. Чубук Р. В. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 348 с.

93. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студентов высш. пед. заведения. М.: Академия, 2002. 272с.
94. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: Навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
95. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции. М. : Наука, 1989. 456 с.
96. Фурдуй С. Б. Деякі шляхи ефективності соціалізує чого процесу дезадаптованих підлітків у роботі соціального педагога. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. Вип.16. С. 387-394.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика дослідження соціальної адаптованості (за П. Кузнецовим)

Інструкція. Вам пропонується 25 тверджень. Якщо ці твердження справедливі (на вашу думку), то позначте значком «+» у стовпчику «Так». Якщо несправедливі, то поставте «-» - у стовпчику «Ні».

№з/п	Твердження	Так	Ні
1.	Я часто відчуваю нудоту		
2.	Працюючи, я втомлююся		
3.	Я не можу зосередитися		
4.	Я хвилююся з будь якої причини		
5.	Коли я щось роблю, мої руки тремтять		
6.	Я часто хвилююся		
7.	Мені часто сняться страшні сни		
8.	Я пітнію навіть у холодну погоду		
9.	Я постійно відчуваю голод		
10.	Мене часто непокоїть шлунок		
11.	Іноді через хвилювання не можу спати		
12.	Мене легко вивести з рівноваги		
13.	Я більш чутливий, ніж інші		
14.	Я часто через щось хвилююся		
15.	Дуже прикро, що я не такий щасливий, як інші		
16.	Я легко можу заплакати		
17.	Коли мені доводиться чекати, це мене дратує		
18.	Іноколи я відчуваюся таким метушливим, що не можу всидіти на одному місці		
19.	Я боюся труднощів		
20.	Іноді я відчуваю свою непотрібність		
21.	Я сором'язлива людина		
22.	Я думаю, що для мене в усьому багато труднощів		
23.	Я завжди напружений		
24.	Іноді я відчуваюся розбитим		
25.	Я уникаю труднощів		

Обробка та інтерпретація

Підрахувати суму відповідей «так» на всі твердження.

Якщо сума відповідей «так» становить:

1-3 - висока адаптованість;

4-10 - середня;

11-20 - низька;

21-25 - соціальна адаптованість дуже низька, властивою є невпевненість у собі, внутрішні конфлікти.

Додаток Б

НАСКІЛЬКИ ТИ АДАПТОВАНИЙ ДО ЖИТТЯ (За А. Фурманом)

Інструкція: Любий друже! Прочитай уважно запитання зліва, і постав навпроти нього знак «+» (справа) залежно від того, яке місце у твоєму житті сьогодні посідають люди, організації, події, заняття: +5-дуже позитивно, +4-позитивно; 0-нейтрально; -4-негативно; -5-дуже негативно.

Прізвище, ім'я _____ Вік _____

Школа _____ клас _____ Дата заповнення _____

ШКОЛА					
Моє ставлення	Дуже позитивне	Позитивне	Нейтральне	Негативне	Дуже негативне
До однокласників					
До вчителів					
До класного керівника					
До навчальних предметів					
До школи та її вимог					
СІМ'Я					
До матері					
До батька					
До брата, сестри					
До бабусі, дідуся					
ВУЛИЦЯ					
До близьких друзів					
До товаришів					
До батьків друзів					
До сусідів					
ВЛАСНЕ «Я»					
До своєї поведінки					
Я-образу чи Я-концепції					

Обробка результатів: Підрахуйте загальну кількість балів, визначте рівень особистісної адаптованості за нижченаведеною класифікацією.

Ступінь соціально-психологічної адаптованості учнів	Рівні особистісної адаптованості	Кількість балів
I. Адаптованість	1.а) максимальний	75
	б) дуже високий	73-74
	2.Високий	69-72
	3. Середній	64-68
II. Неадаптованість	4. Низький	57-63
	5. Неочевидний	50-56
III. Деадаптованість	6. Очевидний	40-49
	7. Ситуативний	30-39
	8. Стійкий, очевидний	21-29
	9. а) критичний	0-20
	б) супер-критичний	-75 - -1

Додаток В

Методика «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком)

Інструкція до тесту. Пропонуємо вам опис різних психічних станів. Якщо вам цей стан часто притаманний, поставте 2 бали, якщо цей стан буває, але зрідка, поставте 1 бал, якщо зовсім не буває - 0 балів.

Тестовий матеріал

1. Не відчуваю в собі впевненості.
2. Часто через дрібниці червонію.
3. Мій сон неспокійний.
4. Легко засмучуюся.
5. Непокоюся про лише уявні неприємності.
6. Мене лякають труднощі.
7. Люблю копатися в своїх недоліках.
8. Мене легко переконати.
9. Я недовірливий.
10. Я насилу переношу час очікування.
11. Нерідко мені здаються безвихідними положення, з яких все-таки можна знайти вихід.
12. Неприємності мене сильно засмучують, я падаю духом.
13. При великих неприємностях я схильний без достатніх підстав звинувачувати себе.
14. Нещастя і невдачі нічому мене не вчать.
15. Я часто відмовляюся від боротьби, вважаючи її безплідною.
16. Я нерідко відчуваю себе беззахисним.
17. Іноді в мене буває стан відчаю.
18. Я відчуваю розгубленість перед труднощами.
19. У важкі хвилини життя іноді поводжуся по-дитячому, хочу, щоб пожаліли.
20. Вважаю недоліки свого характеру невинними.
21. Залишаю за собою останнє слово.
22. Нерідко в розмові перебиваю співрозмовника.
23. Мене легко розсердити.
24. Люблю робити зауваження іншим.
25. Хочу бути авторитетом для інших.
26. Не задовольняюсь малим, хочу найбільшого.
27. Коли розгніваюся, погано себе стримую.
28. Волю краще керувати, ніж підкорятися.
29. У мене різка, грубувата жестикуляція.
30. Я мстивий.
31. Мені важко змінювати звички.
32. Нелегко переключати увагу.
33. Дуже насторожено ставлюся до всього нового.
34. Мене важко переконати.

35. Нерідко у мене не виходить з голови думку, від якої слід було б звільнитися.
36. Нелегко зближуються з людьми.
37. Мене засмучують навіть незначні порушення плану.
38. Нерідко я проявляю впертість.
39. Неохоче йду на ризик.
40. Різко переживаю відхилення від прийнятого мною режиму дня.

Обробка результатів тесту

Підрахуйте суму балів за кожен групу питань:

- I. Питання №1-10 - тривожність
- II. Питання №11-20 - фрустрація;
- III. Питання №21-30 - агресивність;
- IV. Питання №31-40 - ригідність.

Інтерпретація результатів тесту

I. Тривожність:

- 0-7 балів - тривожність відсутня;
- 8-14 балів - тривожність середня, допустимого рівня;
- 15-20 балів - висока тривожність.

II. Фрустрація:

- 0-7 балів - маєте високу самооцінку, стійкі до невдач, чи не боїтеся труднощів;
- 8-14 балів - середній рівень, фрустрація має місце;
- 15-20 балів - низька самооцінка, уникає труднощів, боїться невдач.

III. Агресивність:

- 0-7 балів - спокійний, витриманий;
- 8-14 балів - середній рівень агресивності;
- 15-20 балів - агресивний, не витриманий, є труднощі при спілкуванні і роботі з людьми.

IV. Ригідність:

- 0-7 балів - ригідності немає, легке переключення;
- 8-14 балів - середній рівень;
- 15-20 балів - сильно виражена ригідність, незмінність поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони розходяться, не відповідають реальній обстановці, життя.

Додаток Д

Методика визначення стилю мислення А. Харрісона та Р. Бремсона

Інструкція: «Оберіть, будь ласка, у кожному запитанні той варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашим властивостям, притаманній Вам манері поведінки й вирішення проблем».

А. Коли я працюю у групі, для мене найважливіше...

1. Зрозуміти цілі та мотиви поведінки учасників групи.
2. Зрозуміти цілі та значення роботи, що виконується.
3. Спланувати наші дії для досягнення поставленої мети.
4. Зрозуміти, який зиск можна отримати від цієї роботи.
5. Швидше досягти конкретних результатів.

Б. Для мене графіки, схеми, креслення у книгах та статтях, як правило,...

1. Корисніші за текст, якщо вони точні.
2. Корисні, якщо вони ясно відображають важливі факти.
3. Корисні, якщо вони підкріплюються та пояснюються текстом.
4. Корисні, коли вони дають поштовх до роздумів над текстом.
5. Не корисніші, ніж інші матеріали.

В. Коли на дозвіллі я читаю журнальну чи газетну статтю, вона буде, найімовірніше...

1. Про те, як комусь вдалося розв'язати особисту або суспільну проблему.
2. Присвячена дискусійному політичному або соціальному питанню.
3. Повідомленням про наукове чи історичне дослідження.
4. Про цікаву, популярну людину чи подію.
5. Точним, документальним повідомленням про чийсь цікавий життєвий досвід.

Г. Коли переді мною стоїть практичне завдання, перше, що я хочу знати, це...

1. Який найкращий метод для розв'язання цього завдання.
2. Кому й коли потрібно, щоб завдання було розв'язане.
3. Чому це завдання потрібно розв'язувати.
4. Як впливатиме розв'язання цього завдання на інші завдання, які доводиться вирішувати.
5. Яка безпосередня, негайна вигода від розв'язання завдання.

Ґ. Найкраща форма іспиту, як на мене, це — ...

1. Перелік конкретних, практичних запитань із предмета.
2. Вільна дискусія серед тих, хто складає іспит.
3. Усний виклад знань.
4. Повідомлення у довільній формі: як я використав те, чого навчився.
5. Письмовий звіт, що охоплює історію питання, теорію і метод.

Д. Люди, чії якості я найбільше поважаю, це — ...

1. Видатні філософи й учені.
2. Письменники та вчителі.
3. Лідери ділових і політичних кіл.
4. Економісти та інженери.
5. Телеведучі й журналісти.

Е. Коли я читаю книжку, я роблю це, як правило, тому що...

1. Відчуваю потребу в удосконаленні своїх професійних знань.
2. Людина, яку я поважаю, порадила мені прочитати цю книгу.
3. Хочу збагатити свою загальну ерудицію.
4. Хочу вийти за межі своєї діяльності.
5. Хочу дізнатися більше про певний предмет, явище.

Є. Коли я вперше розпочинаю якусь справу, я...

1. Визначаю для себе рівень якості, до якого я маю прагнути,
2. Шукаю шляхи та засоби виконати її швидше та з найменшими витратами.
3. Обмірковую альтернативні засоби виконання цієї справи.
4. Намагаюся дізнатися, як інші виконували подібні справи.
5. Намагаюся знайти найкращий спосіб виконання справи.

Ключ:

Синтетичний стиль: Б4, В2, Г4, Д2, Е1, Ж4,33

Ідеалістичний стиль: А2, Б3, В1, Г3, Д3, Е2, Ж3, 31

Прагматичний стиль: А4, Б5, В4, Г5, Д4, Е3, Ж5, 32

Аналітичний стиль: А3, Б1, В3, П, Д5, Е4, Ж1, 35

Реалістичний стиль: А5, Б2, В5, Г2, Д1, Е5, Ж2, 34.

Обробка результатів:

Підрахуйте кількість балів за кожною шкалою. Домінуючим для Вас є той стиль, який набрав найбільшу кількість балів. Найменш властивий Вам стиль, який знаходиться на останньому місці за кількістю балів.

Додаток Ж

**Зведена таблиця результатів за всіма методиками, що використовувались
в дослідженні**

		Показники адаптації за відповідними методиками		Методика СПС (Г. Айзенка)				Методика Харрісона, Бремсона				
		Фурман	Методика соц. адаптованості	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність	Синтетичний	Ідеалістичний	Прагматичний	Аналітичний	Реалістичний
1.	Бережанський Іван	54	12	12	3	8	7	22	11	33,5	-	33,5
2.	Білик Дмитро	37	6	4	2	6	6	-	-	12,5	62,5	25
3.	Бойко Володимир	45	7	4	6	7	9	37,5	25	12,5	25	-
4.	Бурмака Віктор	33	5	7	3	13	10	12,5	-	75	12,5	-
5.	Вербинець Дмитро	52	4	6	5	3	8	25	37,5	-	12,5	25
6.	Гавриленко Кирил	27	9	7	7	14	12	-	14	43	29	14
7.	Ганечев Даніл	63	4	3	4	6	9	37,5	-	25	25	12,5
8.	Гетам Борис	38	3	7	2	2	7	12,5	12,5	25	25	25
9.	Голік Константин	22	6	5	3	9	13	25	37,5	25	12,5	-
10.	Головатий Артур	41	1	2	0	5	5	25	12,5	25	25	12,5
11.	Гончарук Іван	55	5	3	3	8	4	-	12,5	12,5	37,5	37,5
12.	Давиденко Максим	41	1	4	2	3	5	25	12,5	25	25	12,5
13.	Железняк Денис	40	7	4	4	16	12	14	-	58	14	14
14.	Кириленко Ілля	70	3	1	4	3	1	25	-	25	50	-
15.	Кобреток Ігор	51	15	10	9	14	12	11	22	33,5	33,5	-
16.	Котенко Ярослав	64	7	10	9	12	11	-	10	50	40	-
17.	Кренів Ігор	43	6	5	1	7	11	-	25	37,5	25	12,5
18.	Лук'яненко Максим	57	9	9	5	9	8	12,5	25	12,5	37,5	12,5
19.	Нелепченко Вадим	49	3	5	7	5	13	-	25	25	37,5	12,5

Продовження таблиці

20.	Нечепуренко Нікіта	45	4	4	2	4	8	25	25	25	25	-
21.	Нікітченко Станіслав	37	9	9	5	12	15	28,5	43	-	-	28,5
22.	Прус Владислав	44	2	4	3	8	6	-	22	22	34	22
23.	Семенов Олександр	57	12	10	10	15	15	12,5	-	12,5	37,5	37,5
24.	Хмеленко Олександр	60	8	8	8	8	10	25	-	12,5	37,5	25
25.	Холоденко Владислав	33	7	8	2	9	11	22	45	11	22	-
26.	Андрієвська Дар'я	64	8	6	5	0	5	-	25	12,5	25	37,5
27.	Баланчук Олександра	39	5	5	7	7	11	12,5	25	12,5	37,5	12,5
28.	Гончаренко Анастасія	30	5	5	7	2	9	-	25	12,5	50	12,5
29.	Дримова Юлія	61	3	4	2	5	5	12,5	-	25	37,5	25
30.	Єгорова Олександра	23	4	6	6	14	9	20	10	30	20	20
31.	Іващенко Катерина	44	8	7	4	4	7	34	22	11	22	11
32.	Котельва Діана	44	7	6	12	5	15	-	25	37,5	25	12,5
33.	Королук Валерія	43	8	5	5	5	6	29	21	21	29	-
34.	Кохан Віталіна	47	5	7	9	7	9	37,5	25	12,5	12,5	12,5
35.	Кошеленко Олена	56	4	11	11	4	8	8,5	25	17	32,5	17
36.	Курбатова Ольга	33	5	3	8	7	12	-	37,5	25	12,5	25
37.	Лобінцова Вероніка	50	9	10	7	8	12	-	25	12,5	25	37,5
38.	Максимова Анастасія	49	6	8	5	2	5	-	22	-	67	11
39.	Михальчук Евеліна	44	10	8	6	14	11	12,5	12,5	37,5	25	12,5
40.	Муравейко Юлія	59	4	6	6	5	10	12,5	25	25	12,5	25
41.	Некрасова Анастасія	46	12	8	5	16	6	-	25	25	12,5	37,5
42.	Одейчук Олена	60	10	10	9	8	12	20	20	26,5	26,5	7
43.	Перекопська Юлія	60	7	3	4	3	12	14,5	29	-	42	14,5
44.	Петруш Світлана	36	11	10	8	9	14	11	45	22	11	11
45.	Пугачова Марія	3	18	14	15	11	15	-	37,5	12,5	25	25
46.	Полікорнова Валерія	46	3	7	3	15	10	-	12,5	25	37,5	25
47.	Сорвілова Лариса	36	15	9	13	3	11	25	50	-	12,5	12,5

Продовження таблиці

48.	Фелоненко Анжела	53	5	6	1	7	10	-	25	12,5	37,5	25
49.	Халізева Станіслава	48	5	4	3	4	7	12,5	-	37,5	37,5	12,5
50.	Черемухіна Ірина	61	10	8	10	8	6	-	12,5	37,5	37,5	12,5
51.	Шебет Світлана	64	9	10	10	12	12	-	10	40	40	10

Додаток 3

Програма «Соціальна адаптація учнів 10 класу»

Метою програми є профілактична робота з групою учнів, які відчувають труднощі в адаптації шляхом формування адекватної самооцінки, вивчення прийнятних способів реагування в складних ситуаціях, прийняття себе і інших. Підготовка підлітків до вибору подальшого життєвого шляху, розкриття перед ними основ вибору, озброєння сучасними методами прийняття рішень, що дозволить розумно та відповідально планувати свою освіту та майбутню професійну діяльність.

План

№ з/п	Тема заняття	Мета та завдання заняття	Хід заняття
1.	Хто Я?	Створення сприятливих умов для роботи в групі, ознайомлення з основними принципами роботи соціально-психологічного тренінгу. Первинне освоєння прийомами активного стилю спілкування і способів передачі та прийому зворотного зв'язку. Активізувати самосвідомість, сформувати вміння аналізувати в спілкуванні себе та інших	Правила роботи групи. «Це моє ім'я» «Числа мого життя» «Автопортрет» «Відверто кажучи ...» «Оплески по колу»
2.	У чому сенс мого життя ?	Спонукувати учнів замислитися над запитанням «Для чого людина живе?», сформувати у них активну живу позицію та бажання знайти своє місце у житті, бути корисним суспільству	Привітання Вправа «Правила» Вправа «Пісочний годинник» Легенда «Історія людства» Вправа «Однодумці чи опоненти» Вправа «Поїзд дружби» Вправа «Пори року» Вправа «Твої плани на майбутнє» Вправа «Пісочний годинник» Вправа «До побачення! До наступної зустрічі!»

Продовження таблиці

3.	Я та особистісні зміни	Створення умов для свідомого прийняття учнями відповідальності за розвиток свого «Я» та відносини з іншими	Вправа «Прогноз погоди» Вправа «Девіз мого життя» Вправа «Прохання до себе» Вправа «Гейзер» Рефлексія заняття Вправа «Оплески»
4.	Самооцінка власного «Я»	Надання можливості зазирнути у свій внутрішній світ, задуматися на своєю поведінкою, вчинками; формування позитивного світогляду, виховання самоповаги до власного «Я»	Привітання Вправа «Мій життєвий девіз» Правила роботи групи» Очікування Вправа «Острів надій» Вправа «Мозковий штурм» Вправа «Повага до себе» Вправа «Який Я?» Вправа «Мікрофон» Вправа «Автомобілі» Підведення підсумків тренінгу Вправа «Острів «Здійснених мрій»» Процедура прощання
5.	Моє життя – мій вибір	Підвищення мотивації навчання пов'язане з актуалізацією життєвих планів щодо професійної самореалізації	Гра «Утвори коло» Правила Вправа «Поштовий голуб» Мозковий штурм «Ситуації, в яких я роблю вибір» Інформаційне повідомлення «Вибір — відповідальність (безвідповідальність)» Вправа «Рішучість — нерішучість» Вправа «Критерії вибору у складних ситуаціях, або як зробити правильний вибір» Вправа «Філософія життя» (притча) Вправа-твір «Філософія мого життя» Підсумки

Продовження таблиці

6.	Моє професійне майбутнє	Формування у підлітків умінь та навичок само презентації; допомога у визначенні своєї придатності до участі в дорослому житті суспільства через засвоєння професійного вибору; виховання впевненості в собі	Вправа «Через 10 років я буду...» Вправа «Правила» Вправа «Хмаринки» Вправа «Чому я обрав саме цей навчальний заклад?» Вправа «Вокзал «Мрій»» Руханка «Пташка» Практикум «Візьміть мене на роботу» Підведення підсумків заняття. Вправа «Хмаринка» Процедура прощання
7.	Мій успіх	Розвиток уміння приймати рішення; навчання навичок саморегуляції	Вправа «Очікування» Вправа «Хочу – повинен» Вправа «Геній» Вправа «Налаштуйся на успіх» Рефлексія заняття Вправа «Тепло ваших рук»
8.	Який я дорослий?	Усвідомлення підлітками труднощів на шляху дорослості та способів подолання цих труднощів; підготовка молодого покоління до самостійного життя; ознайомлення з основними правами та обов'язками людини; виховання уважності	Вправа «Рукостискання на трьох» Мозковий штурм Інформаційне повідомлення «Що таке самостійне життя» Вправа «Подолання страху спілкування з ...» Вправа «У кабінеті директора» Рефлексія заняття
9.	Закріплення успіху	Усвідомлення кожним учасником якісних змін, що відбулися з ним за час тренінгу	Привітання Вправа «Снігова куля» Вправа «Крісло» Вправа «Телеграма» Вправа «Анкета» Вправа «Шлях до вершини» Процедура прощання

Додаток К

Заняття 1. Тема: «Хто Я?»

Ведучий: « Кожен з вас зараз зробить собі візитку, тобто вкаже на картці своє ім'я, яким буде користуватися протягом всього тренінгу. При цьому ви маєте право взяти собі будь-яке ім'я: своє справжнє, яке ви носите з дитинства; ігрове ім'я, наприклад героя улюбленого мультфільму або літературного персонажа; ім'я свого близького друга або доброго знайомого. Вам надається повна свобода вибору. Вирішуйте! Ім'я повинно бути написано розбірливо і досить крупно. Потім вам потрібно прикріпити свою візитку собі на одяг. Надалі на всьому протязі занять ви повинні звертатися один до одного по цим іменам. У вас три хвилини для того, щоб ви зробили свої візитки і підготувалися до знайомства. Після того як ми познайомилися, приступимо до вивчення основних правил тренінгу. Будь-яка група людей, що збираються почати велику роботу, домовляється про основні правила, дотримання яких допомагає отримати максимально можливий результат. Необхідно також домовитися про правила, яких повинен дотримуватися кожен. Я пропоную вам ознайомитися з тими правилами, які звичайно використовуються під час подібних занять. Зараз ми їх обговоримо, якщо буде потрібно, внесемо необхідні корективи. Потім проголосуємо за узгоджений перелік правил саме нашої групи.»

Правила:

1. Довірчий стиль спілкування. Для того щоб група працювала з найбільшою віддачею, щоб її члени максимально довіряли один одному, в якості першого кроку до створення клімату довіри пропонується прийняти єдину форму звертання на «ТИ». Це психологічно зрівнює всіх членів групи, у тому числі і тренера, незалежно від віку, соціального положення, життєвого досвіду і т.д.

2. Спілкування за принципом «тут і тепер». Багато хто прагне не говорити про те, що вони відчують, думають, так як бояться здатися смішним. Для них характерне прагнення піти в область загальних міркувань, зайнятися обговоренням подій трапилися з іншими людьми, спрацьовує «механізм психологічного захисту». Основне завдання нашої роботи – перетворити групу в своєрідне об'ємне дзеркало, в якому кожен з учасників зміг би побачити себе під час своїх різноманітних виявів, краще пізнати себе і свої особистісні особливості. Тому під час занять всі говорять тільки про те, що їх хвилює саме зараз, і обговорюють те, що відбувається в групі.

3. Персоніфікація висловлювань. Для більш відвертого спілкування під час занять варто відмовитися від безособової мови, що допомагає приховувати власну позицію і тим самим уникати відповідальності за свої слова. Тому потрібно замінити вислови типу: «Більшість людей вважає, що ...» на: «Я вважаю, що ...», «Деякі з нас думають ...» на: «Я думаю ...» і т.п. Відмовитися від безадресних суджень про інших, замінюючи фразу типу: «Багато мене не зрозуміли» на конкретну репліку: "Катя і Таня не зрозуміли мене».

4. Щирість у спілкуванні. Під час роботи групи учасники повинні говорити тільки те, що відчують і думають з приводу того, що відбувається. Якщо немає бажання говорити щиро і відверто, то краще промовчати. Це правило означає відкрите вираження своїх почуттів по відношенню до дій інших і до самого себе. Природно, що ніхто не ображається на зауваження, всі відчують тільки почуття вдячності і подяки за щирість і відвертість.

5. Конфіденційність всього, що відбувається в групі. Все, що відбувається під час занять, ні під яким приводом не виноситься за межі групи. Учасники повинні бути впевнені в тому, що ніхто не розповість про їхні переживання, про те, що вони поділилися під час заняття. Це допомагає бути щирими, сприяє саморозкриттю.

6. Визначення сильних сторін особистості. Під час занять кожен прагне підкреслити позитивні якості людини, з яким працює разом. Члени групи – як мінімум одне хороше і добре слово.

7. Неприпустимість безпосередніх оцінок людини. При обговоренні того, що відбувається в групі оцінюють не учасника, а тільки його дії і поведінку. Тому замість висловлювання типу: «Ти мені не подобаєшся» використовується: «Мені не подобається твоя манера спілкування».

8. Якомога більше контактів і спілкування з різними людьми. У кожної людини є певні симпатії, але спілкуватися під час занять ми прагнемо з усіма членами групи, особливо з тими, кого найменше знаємо.

9. Активну участь у цих заходах. Це норма поведінки, відповідно до якої в будь-яку хвилину учасники реально включені в роботу групи. Вони активно слухають, відчуваючи себе, партнера й групу в цілому. Вони не замикаються в собі, навіть якщо дізнаються про себе щось не дуже приємне. Це відбувається тому, що кожен, отримавши багато позитивних емоцій, думає не тільки про себе, але і про інших.

10. Повага до мовця. Коли хтось висловлюється, інші не тільки уважно слухають, даючи йому можливість сказати те, що він хоче, але і допомагають мовцеві, показуючи всім своїм виглядом, що слухають його, що раді за нього, що їм цікаві його думку, його внутрішній світ. Ніхто не перебиває мовця, всі мовчать доти, поки він не закінчить. І лише після цього ставлять питання, дякують йому або сперечаються з ним.

11. Постійний самоаналіз (рефлексія). В кінці кожної вправи і етюди, а тим більше після завершення чергового розділу тренінгу, проводиться процедура осмислення тих труднощів, з якими зіткнулися учасники. Кожен з них має право поділитися своїми враженнями, відчуттями, думками, які виникли під час роботи. Режим самоаналізу повинен увійти у звичку.

Ведучий: «А зараз мені хочеться запропонувати вам кілька ігор для того, щоб ви дізналися один про одного якомога більше цікавого.»

1. Вправа «СИГНАЛ» (10 хвилин).

Учасники стоять у колі, достатньо близько і тримаються ззаду за руки. Хтось, легко стискаючи руку, посилає сигнал у вигляді послідовності швидких або більш довгих стиснень. Сигнал передається по колу, поки не повернеться

до автора. У вигляді ускладнення можна посилати кілька сигналів одночасно, в одну або в різні боки руху.

2. Вправа «ЦЕ МОЄ ІМ'Я» (25 хвилин).

Учасники всідаються в коло. Запропонуйте гравцеві, що сидить праворуч від Вас, встати зі стільця і назвати як своє повне ім'я, так і ім'я, яким він буде називатися в групі. Потім промовець повинен повідомити що-небудь про своє ім'я. Він може, наприклад, спробувати на такі питання: Що означає моє прізвище? Звідки моя сім'я? Чи подобається мені моє ім'я? Чи знаю я, хто його для мене вибрав? Чи знаю я, що означає моє ім'я? Хотів би я, щоб мене називали іншим ім'ям? Хто ще в родині носив це ім'я? Закінчивши говорити, виступаючий знову сідає на своє місце. Гра йде далі по колу проти годинникової стрілки. Можливі варіанти: Виступаючий встає в центр кола. Ведучий йде з гравцем по колу і веде розмову про його імені. Виступаючий виходить в коло і вибирає якого-небудь учасника, якому він хотів би представитися. Він розповідає йому про те, які асоціації викликає у нього власне ім'я.

3. Вправа «ЧИСЛА МОГО ЖИТТЯ» (20 хвилин).

Матеріали: Папір і олівці.

Група всідається в коло. Кожен учасник задумує число, яке має значення в його житті. Це може бути знаменна дата, номер телефону, вік, номер будинку, число членів сім'ї і т.д. Коли учасник задумує число, він пише його дуже великими літерами на аркуші паперу. Всі по черзі викладають свої листки на підлогу в центрі кола, а інші члени групи за 2 хвилини повинні постаратися відгадати, чому це число так важливо для відповідного учасника. Під кінець він сам роз'яснює групі значення цього числа.

4. Вправа «АВТОПОРТРЕТ» (50 хвилин).

Матеріали: Папір, фломастери (ручки, олівці).

Кожен гравець малює автопортрет. При цьому найяскравіші риси обличчя (довгі вії, кирпичний ніс, пухкі губи) навмисно перебільшуються. При виконанні завдання багато учасників будуть зазнавати труднощів. Поясніть їм, що

малюнок не повинен володіти фотографічною точністю. Створювати живописний шедевр також не потрібно. Ведучий може сам прийняти участь в грі. На виконання завдання відводиться 5 хвилин. Гравці не повинні підглядати один за одним. Картини не підписуються. В кінці роботи аркуші паперу складаються вдвічі. Зберіть всі малюнки у велику коробку. Запропонуйте гравцям не дивлячись вийняти один аркуш. Кожен повинен вгадати, чий автопортрет він дістав. Всі по черзі показують малюнки і висловлюють пропозиції про те, хто є їх автором, діляться особистими враженнями.

5. Вправа «ВІДВЕРТО КАЖУЧИ ...» (5-10 хвилин).

Однією з останніх процедур нашого заняття – анкетування. Вам потрібно закінчити пропозиції, які дані в анкеті, і тим самим висловити своє ставлення до заняття. Будьте гранично відвертими, оскільки ваша думка допоможе ведучому краще підготуватися до роботи, зробити навчання більш корисним для вас і групи в цілому.

«Відверто кажучи ...» Дата заняття _____

Моє тренінгове ім'я _____

Під час заняття я зрозумів, що ...

Найкориснішим для мене було ...

Я був би більш відвертим, якщо ...

Мені не сподобалося ...

Своїми основними помилками на занятті я вважаю ...

Найбільше мені сподобалося, як працював (а) ...

На наступному занятті я хотів би ...

На місці ведучого я

6. Вправа «ОПЛЕСКИ ПО КОЛУ» (5 хвилин).

Ведучий: «Ми добре попрацювали сьогодні, і мені хочеться запропонувати вам гру, в ході якої оплески спочатку звучать тихо, а потім стають все сильніше і сильніше».

Заняття 2. Тема: « У чому сенс мого життя ?»

ВІДКРИТТЯ ТРЕНІНГУ (5 хвилин).

Ведучій вітає учнів і повідомляє тему та мету заняття.

1. ПРИВІТАННЯ (5 хвилин).

Якщо учасники давно знають один одного, то їх варто попросити розповісти кумедний випадок зі свого життя або те, що найбільше запам'яталося з дитинства, про свою родину, кращого друга, улюблену книгу, фільм. Можна запропонувати продовжити фразу: «В людях я більше ціную те...» або «Моє життєве кредо – це...».

2. Вправа «ПРАВИЛА» (5 хвилин).

Ведучий пропонує учням пригадати правила роботи на тренінгу й відповісти на запитання: «Які з правил нашої групи можна використовувати у повсякденному житті?».

3. Вправа «ПІСОЧНИЙ ГОДИННИК» (5 хвилин)

Визначення очікування учасників від роботи під час заняття.

Ведучий пропонує учасникам прикріпити стікери у формі піщинок у верхній частині пісочного годинника.

4. Легенда «Історія людства» (5 хвилин)

Ведучій розповідає легенду.

«Один східний володар захотів пізнати всю історію людства. Мудрець приніс йому п'ятсот книг з історії. Зайнятий державними справами, цар відіслав його, наказавши викласти все це в більш стислій формі. Через двадцять років мудрець повернувся. Історія людства займала тепер всього п'ятдесят томів, але цар був уже занадто старий, щоб прочитати стільки товстих книг і знову відіслати мудреця. Прошло ще двадцять років, сивий мудрець приніс володарю один-єдиний том, який вміщав усю премудрість світу, яку той прагнув пізнати. Однак цар лежав на смертному одрі й у нього не залишалося

часу, щоб прочитати навіть цю книгу. Тоді мудрець виклав йому історію людства одним рядком: «Людина народжується, страждає і помирає».

Для чого людина приходить у цей світ? Який смисл цього? Відповідь на це питання шукали люди у всі віки, у всі часи.

Обговорення:

– Чого вчить нас ця легенда?

– Для чого людина приходить у цей світ? Який сенс цього?

5.Робота в парах. Вправа «ОДНОДУМЦІ ЧИ ОПОНЕНТИ?» (10 хвилин).

Спонування учнів замислитися над висловами видатних людей, розкрити їх суть, почерпнути для себе щось корисне.

Ведучій ділить учнів на пари. Кожна пара отримує картку, на якій написано афоризми.

Завдання:

– пояснити думку мудреця;

– висловити згоду з нею або ж заперечити.

Картки з висловами

Картка 1: «Як байка, так і життя ціниться не за довжину, а за зміст» (Сенека).

Картка 2: «Без користі життя – передчасно вмерти» (Гете).

Картка 3: «...Час припинити чекати на несподівані подарунки від життя, а самому робити його». (Л. Толстой).

Картка 4: «Життя – це позика, а не подарунок» (Боденштедт).

Картка 5: «Драбина життя повна колючок і найбільш боляче вони впиваються, коли ви сповзаєте по ній вниз» (Браунелл).

Картка 6: «Навчання в школі життя примусове, уникнути його не може жодна людина» (Вудберрі).

Картка 7: «В кожному житті має бути трохи дощової погоди» (Лонгфелло).

Картка 8: «Істинне призначення людини – жити, а не існувати» (Джек Лондон).

Картка 9: «Красиво жити – це звук порожній.

Лише отой, який красу примножив
Трудом та боротьбою – той життя красиво прожив,
Воістину, увінчаний красою! (Бехер).

Картка 10: «Життя – це те, що відбувається всередині нас» (Ромен Роллан).

6. Руханка «ПОЇЗД ДРУЖБИ» (5 хвилин).

Сприяє позитивному емоційному настрою групи.

Ведучий пропонує учасникам стати один за одним, тримаючи руки на поясі тих, хто перед ними. Той, хто попереду, – паровозик. Він задає темп руху і звуковий супровід, решта підлаштовуються, не порушуючи руху поїзда.

7. Робота в групах. Вправа «ПОРИ РОКУ» (10 хвилин).

Формування уміння розрізняти поняття «позитивних» та «негативних» асоціацій людського життя, давати їм оцінку.

Ведучий розділяє учнів на чотири групи: «Весна», «Літо», «Осінь», «Зима».

Завдання: група «Весна» записує на папері п'ять позитивних і п'ять негативних асоціацій, пов'язаних із дитинством, група «Літо» – з юністю, група «Осінь» – із зрілістю, група «Зима» – зі старістю.

Після виконання завдання тренер і учні обговорюють усі «пори року» людського життя, дають їм оцінку (визначають найпрекраснішу, найяскравішу, найважливішу для долі тощо).

Висновок ведучого: «Як і кожна пора року прекрасна по-своєму, так і кожний етап людського життя – дитинство, юність, зрілість і навіть старість – мають чудові моменти.

Дитинство – безтурботність, юність – окриленість, захопленість, закоханість, зрілість – прихід поміркованості, пора набуття життєвого досвіду. Найбільш непривабливою для кожного з нас здається старість. Але ж і вона по-своєму обдаровує людину мудрістю, розумінням справжніх людських цінностей: доброти, чесності, щирості, справедливості.

Павлу Загребельному належать слова: «І що таке старість? Може її й немає зовсім, а є тільки зношеність душі. В одних душі зношені вже замолоду, а в інших – незаймані до високих літ».

8. Вправа «Твої плани на майбутнє» (10 хвилин).

Розкриття поняття «істина життя».

Ведучий пропонує прослухати притчу про Істину.

«Один мудрий цар, помираючи, покликав своїх дітей і запитав:

– Що кожен із вас думає про світ?

– Нічого гарного в ньому немає, – відповіли царевичі.

– У ньому зло, жорстокість, образи. Несправедливість, обман...

– Гірко мені від отих слів, діти мої. Бо ж як можна жити і правити світом, якщо ваш розум отруєний думками про помсту й образи, а ваше серце несе тягар смутку? Благословляючи вас на царство, я хочу, щоб ви пам'ятали про те, який внесок зробите у цей світ, таким він і буде. Хай один із вас принесе в нього Щастя, другий – Добро, третій – Мудрість, четвертий – Справедливість.

І знайте, що Щастя – це не гроші, не влада, не володіння чимось, це стан душі і шукати його треба всередині себе.

Добро – це вміння нести у світ свої прагнення і не нав'язувати нікому того, чого бажаєш сам.

Мудрість – це не вказувати комусь, яким треба бути, а здатність змінюватися самому.

Справедливість – це вміння не оцінювати інших за своїми мірками.

І пішли його діти нести у цей світ Мудрість, Справедливість, Щастя та Добро. Але всі вони пішли по одному, от тому скрізь чогось бракує.

Розповів цю історію, помираючи, цар Давид своєму синові Соломону. «Я все зрозумів, – вигукнув Соломон, – світ не повинен бути розділений. Я правитиму так, щоб у ньому було все разом: і Мудрість, і Справедливість, і Добро, і Щастя».

Так Соломон знайшов «Істину».

Ведучий пропонує дати відповідь на запитання (намалювати чи написати):

– Які твої плани на майбутнє?

Обговорення:

– Які емоції ви переживали, виконуючи цю вправу?

– Що вдавалося легко, а що викликало труднощі?

9. Підведення підсумків тренінгу «ПІСОЧНИЙ ГОДИННИК»(5 хвилин).

Систематизування інформації, отриманої на тренінгу учасниками.

Ведучий пропонує осмислити спільну роботу, підійти до пісочного годинника, ті очікування, що справдилися, перемістити у нижню частину, а ті, що не справдилися залишити у верхній частині.

10. Процедура прощання. Вправа «ДО ПОБАЧЕННЯ! ДО НАСТУПНОЇ ЗУСТРІЧІ!» (5 хвилин)

Усі беруться за руки і, починаючи з ведучого, передають один одному потиск руки. Коли цей сигнал надходить до ведучого з іншого боку, піднімають руки вгору і промовляють: «До побачення! До наступної зустрічі!».

Заняття 3. Тема: «Я та особистісні зміни»

1. Вправа «ПРОГНОЗ ПОГОДИ» (5 хвилин).

Ведучий просить учасників по черзі розповісти про свій внутрішній стан (стан погоди) на сьогодні (сонячно, дощить, віє вітер змін).

Інформаційне повідомлення. Ведучий пропонує учасникам висловитися щодо того, як вони розуміють вислів «Кожна людина – сама собі контролер».

Після обговорення з'ясовують, що таке самоконтроль.

Ведучий ознайомлює учасників з основними питаннями, що будуть розглянуті на занятті.

2. Вправа «ДЕВІЗ МОГО ЖИТТЯ» (20 хвилин).

Ведучий. У кожної людини є певні погляди, принципи, яких вона прагне дотримуватися все життя.

Ведучий просить учасників уявити, що кожен з них – людина, яка прагне досягти значних успіхів. Спробуйте вигадати девіз, що стимулював би, давав натхнення для досягнення певної мети. Девіз повинен подобатися, налаштовувати на наполегливу працю. Учасники мають підібрати декілька варіантів девізу, щоб надалі вдосконалити їх та обрати найкращий. Оформити девіз можна у вигляді малюнка-символу, підбравши відповідні кольори. На окремому аркуші учасникам пропонується написати невеличку розповідь, пов'язану з девізом, а також висловити своє ставлення й почуття.

Обговорення:

- Як може впливати цей девіз на вашу поведінку?
- Чи легко він вами сприймається?
- Чи можете ви його змінювати і за яких обставин?

3. Вправа «ПРОХАННЯ ДО СЕБЕ» (20 хвилин).

Якщо перед вами стоїть дуже важливе завдання і вам не вистачає бажання та енергії його виконати, то ви можете спробувати спонукати самих себе до діяльності таким чином: написати два варіанти прохання й переконання самого себе в необхідності виконати це завдання. Використовуйте лагідні

слова, заохочення, стимулюйте себе перспективним результатом. Далі учасники за допомогою тренера пробують скласти лист - прохання до себе.

Обговорення: ведучий просить учасників відзначити ефективність вправи в балах (за 10-бальною системою оцінювання). Учасники мають визначити, яка форма прохання є для них найзручнішою.

4. Вправа «ГЕЙЗЕР» (10 хвилин).

Сядьте зручно на стілець. Руки покладіть на коліна долонями догори або опустіть вздовж тіла. Заплющте очі. Дихайте спокійно, рівномірно. Зробіть вдих, затримайте повітря в легенях і повільно його видихайте через усе тіло, руки, ноги. Налаштуйте організм на повне розслаблення. Уявіть себе біля гарячого джерела – гейзера. Спостерігайте, як час від часу відбувається чергове виверження. З центру гейзера з гучним шипінням і свистом виривається великий стовп пари, наче хтось відкрив клапан гігантського парового ковша. Так земля «випускає пар», звільняється від накопиченої напруги, щоб зберегти своє здоров'я. А тепер уявіть себе гейзером, відкрийте у верхній частині голови захисний клапан. Уявіть, як з вашого тіла виходить емоційна пара і спадає напруження. Зробіть глибокий вдих, і сконцентруйте емоційне напруження в легенях, виштовхніть видихом його через відкритий клапан. Відчуйте полегшення і очищення. Повторюйте цю процедуру, поки не відчуєте повне розслаблення і спокій.

5. Рефлексія заняття (5 хвилин).

Наприкінці заняття ведучий пропонує учасникам пригадати, що відбувалося упродовж нього.

Обговорення:

- Що нового, важливого ви дізналися сьогодні?
- Які висновки зробили для себе?

6. Процедура прощання. Вправа «ОПЛЕСКИ» (5 хвилин)

Сприяє зняттю емоційної напруги.

Наприкінці заняття ведучий дякує всім за спільну працю і пропонує закінчити заняття оплесками.

Заняття 4. Тема: «Самооцінка власного «Я»»

Відкриття тренінгу (5 хвилин).

1. ПРИВІТАННЯ.

2. Вправа «МІЙ ЖИТТЄВИЙ ДЕВІЗ» (10 хвилин)

Сприяє створенню комфортної робочої атмосфери.

Ведучий пропонує на «футболці» написати свій життєвий девіз, відповівши на запитання: «Як би я був хіпі, який напис зробив би?»

Обговорення:

– Про що ми хотіли розповісти? Правила роботи.

3. Вправа «Закони команди» (10 хвилин).

Повторення правила для комфортної та продуктивної роботи учасників тренінгу під час його проведення.

Ведучий вивішує плакат з правилами, що прийняла група. Їх зачитують та вносять зміни, якщо потрібно.

4. Очікування. Вправа «ОСТРІВ «НАДІЙ»» (5 хвилин).

Учасники записують на кольорових стікерах бажані результати тренінгу, наклеюють на аркуші ватману з малюнком «Острова «Надій»» і озвучують.

5. Вправа «МОЗКОВИЙ ШТУРМ» (5 хвилин)

Дати відповідь на запитання: «У чому полягає, на вашу думку, суть самоповаги?»

Після відповідей учнів ведучий робить висновок. Самоповага – це усвідомлення людиною власної суспільної цінності, як особи, яка має індивідуальні риси, гідні уваги інших.

Міні-лекція «Повага до себе»

Повага до себе ґрунтується на розумінні реальної цінності будь-якої особистості як досконалої істоти. За висловом М. Горького, бути людиною на землі – чудова посада. Але бути людиною не означає лише народитися, оскільки нею треба стати.

Важливою складовою частиною поваги до себе є гордість бути людиною з її здатністю до благородних учинків, тонких почуттів і глибоких думок.

Окрім сфери свідомості, повага до себе охоплює й вимогу практичної реалізації в собі справді людських рис у сфері праці, спілкування та пізнання. Самоповага передбачає розвиток власної індивідуальності, вироблення світогляду і системи цінностей, визначення свого місця в житті, піклування про розумовий, фізичний, моральний та естетичний розвиток. Повага до себе – багатогранна.

Вона означає:

- мати свої погляди на речі та явища навколишнього світу, бути впевненим у їхній істинності та готовим відстоювати їх, як такі, що виправдали себе практично (людина без переконань або така, що нездатна їх виробити, принижує себе);

- брати участь у суспільній праці, адже лише в діяльності здобувається повага до себе, оточуючих та суспільства;

- прагнути сформувати в собі кращі якості, пам'ятати, що кожний особисто відповідальний за рівень свого розвитку та використання власних можливостей.

Нерозуміння сутності особистих цінностей, неувага до розвитку кращих людських якостей призводять до хибних форм самоствердження, а саме до однобічного, отже, потворного розвитку, що пригнічує здібності.

Міра самоповаги виявляється також вимогливістю до себе: чим вимогливіша до своєї поведінки людина, тим більше вона поважає себе. Реалізується вимогливість до себе в процесі самовиховання – свідомого і цілеспрямованого розвитку в собі найбільш цінних якостей і потреб.

Вона передбачає дотримання певних моральних норм:

- самокритичність, прагнення тверезо й реалістично оцінювати свої прагнення й недоліки, реалізовані й потенційні можливості;

- самодисципліна, самовладання й уміння володіти почуттями в інтересах гармонійного розвитку своєї особистості;

– піклування про розвиток своєї духовної культури, прагнення опанувати все краще, що вироблено людством: знання, соціальний досвід і долучитися до цього;

– турбота про свій фізичний розвиток, чистоту й охайність у праці та побуті;

– непримиренність до поведінки, що руйнівню впливає на розвиток і становлення особистості (пияцтво, беззмістовні ігри та видовища, безцільне витрачання вільного часу).

Неповага ж людини до самої себе виявляється в її невимогливості до себе, у намаганні утверджувати себе засобами, які зовсім не прикрашають (заперечення традиційних форм поведінки, екстравагантність зовнішнього вигляду і мови, пияцтво та хуліганство).

Моральність засуджує поведінку людини, у якої самоповага та гордість стали надмірними і набрали антигромадських форм.

6. Вправа «ЯКИЙ Я?» (5 хвилин)

Візьміть аркуш й олівець, розділіть аркуш на три стовпчики й назвіть їх: «Мої позитивні якості», «Де я можу себе добре проявити» і «Чого я досяг».

Потім закрийте очі і зосередьтеся на кожній назві (приблизно 1–2 хвилини). Що спадає вам на думку? Не аналізуйте і не досліджуйте те, що вам приходить у голову. Просто зверніть на це увагу. Потім відкрийте очі та запишіть ваші позитивні якості, таланти чи досягнення якнайшвидше. Записуйте будь-які нові думки, що приходять вам у голову в той час, коли ви пишете.

Зробіть це у кожному стовпчику. Потім перегляньте свій список. Читаючи кожен пункт, відтворіть уявну картину того, що ви маєте цю якість, талант чи маєте це досягнення. У висновку створіть повну картину себе самого з урахуванням цих якостей, талантів і досягнень. Відзначте, наскільки приємно це усвідомлювати.

Закінчіть тим, що вас начебто нагороджують великою синьою стрічкою, і подумки схвально поплескайте себе по плечу. Ви справді чудові. Ви багато чого досягли, прагнучи своєї мети, і заслуговуєте похвали за це.

7. Вправа «МІКРОФОН» (5 хвилин).

Ведучий ставить запитання, а учасники дають відповідь.

- Чи можна назвати повагу до себе здоровим егоїзмом?
- Чи кожна людина має право на власні слабкості, секрети, захоплення?
- Чи потрібно любити себе?
- Про яку людину говорять, що вона поважає себе?
- Чи принижує людину визнання і аналіз допущених нею помилок?

8. Руханка «АВТОМОБІЛІ» (5 хвилин).

Формування в учасників розуміння того, що для досягнення мети, потрібно чітко бачити свій життєвий шлях, самому керувати своїм життям, не дозволяти комусь вирішувати за нас.

Ведучий об'єднує учасників в трійки і пропонує стати одним за одним, поклавши руки на талію того учасника, який стоїть попереду. Перший учасник в трійці – бампер, другий – двигун, третій – водій Дорогу бачить тільки водій. Бампер і двигун рухаються з закритими очима. За сигналом тренера учасники починають рухатись з закритими очима. За сигналом тренера учасники починають рухатися. Водій повинен так вести машину, щоб не потрапити в аварію, причому водій не пояснює словами куди і як рухатись, він лише керує невербально. Усі учасники мають побувати в ролі бампера, двигуна та водія.

Обговорення:

- У якій ролі було найважче працювати?
- У якій було легше всього працювати?
- Який можна зробити висновок?

Підведення підсумків тренінгу

9. Вправа «ОСТРІВ ЗДІЙСНЕНИХ МРІЙ» (5 хвилин).

Обладнання: плакат фліпчарту із малюнком «Острів «Здійснених мрій»». Ведучий пропонує учасникам осмислити спільну роботу підійти до плакату,

знайти свої стікери і прокоментувати чи виправдалися власні очікування, визначені на початку тренінгу.

10. Процедура прощання (5 хвилин).

У приміщенні вимикається світло. Ведучий запалює свічку і пропонує учасникам пригадати, що найбільше запам'яталося з цього дня та сказати слова подяки своїм колегам. Ведучий, тримаючи в руках свічку, починає першим. Потім передає свічку, щоб кожен по черзі висловив свої міркування (До уваги ведучого! Після того, як свічка знову повернеться до тренера, він ще раз дякує групі за плідну співпрацю, бажає гарного вечора і гасить свічку.).

Додаток Л

Соціально-психологічний проект «Я та моя професія»

Мета: надання соціально-психологічної допомоги підліткам і їх батькам, в процесі прийняття ними усвідомленого вибору професійного шляху з урахуванням своїх психологічних особливостей, можливостей і потреб.

Завдання:

- просвіта підлітків, що стоять на порозі вибору професійного шляху і їх батьків, про світ професій;
- формування вміння свідоме і самостійне орієнтуватися в ситуації вибору професії;
- соціально-психологічна адаптація підлітків до майбутньої професійної діяльності.

Форми і методи роботи :

- звернення до власного досвіду учасників групи;
- внутрішньо групові і між групові дискусії;
- професійне тестування;
- лекційні фрагменти ведучого з метою психолого-педагогічної просвіти;
- кіноперегляд;
- неформальні зустрічі із запрошеними гостями;
- екскурсії.

Заходи проекту :

- тренінг «Я і професія»;
- кіносеанс - перегляд фільму «Як стати щасливим»;
- інформаційно-просвітницьке зайняття для підлітків, у тому числі із запрошенням фахівців центру зайнятості або кадрового агентства;
- мотиваційні зустрічі – запрошення людей, що побудували успішну кар'єру.

ПЛАН ПРОЕКТУ :

1). Знайомство учасників. Ознайомлення з типологією характерів, усвідомлення важливості знань, особливостей характеру, стилів мислення при виборі професійної кар'єри.

2). Усвідомлення позитивних сторін в кожному типі характеру і в кожній професії.

Навчання усвідомленому співвідношенню властивостей характеру, стилю мислення з професійно важливими якостями вибраної професії.

Формування позитивного відношення до проявів власного характеру, що відрізняється від інших.

Формування відношення до характеру, як інструменту для досягнення цілей.

3). Відробіток моделей поведінки в ситуації подолання труднощів.

Відробіток моделей поведінки, що співвідносяться з життєвими цілями вибираними підлітками і особливостями його характеру.

Закріплення позитивного відношення до будь-якої професійної діяльності.

4). Перегляд і обговорення фільму «Як стати щасливим».

5). Інформаційне зайняття для підлітків «Вибираємо професію».

Стратегія вибору : «Хочу, можу, потрібно». Помилки при виборі професії.

Шляхи здобуття професійної освіти.

Проект здійснюється фахівцем з соціальної роботи.

Учасники проекту : діти, батьки, педагоги, психологи, фахівці служби зайнятості, люди, що успішно побудували свою кар'єру.

Забезпечення:

– актовий зал з інтерактивною дошкою для перегляду фільму і проведення зустрічей.

– методична база тестів на профорієнтацію, як на паперових носіях, так і в електронному вигляді.

Програма проекту дає багатостороннє освітлення професійній діяльності людини. Учні отримують як теоретичні знання, так і практичні, у формі дискусій, діагностичних процедур.

Інформація про професії і шляхи її отримання допоможе зробити вибір такими, що вчаться серед різноманітності видів діяльності по інтересах. Упевненість школяра у своїй соціальній значущості.